CHALMERS

Att bygga varsamt i det bohuslänska bergslandskapet

To build with cautiousness in the coastal landscape of Bohuslän

Examensarbete vid Chalmers Arkitektur

MARIA PETTERSSON

Masterprogrammet Design for sustainable development

Chalmers Arkitektur

CHALMERS TEKNISKA HÖGSKOLA

Göteborg, 2013

Datum för presentation: 2013-02-28

Att bygga varsamt i det bohuslänska bergslandskapet

MARIA PETTERSSON

© MARIA PETTERSSON, 2013

Kontakta: maria.mpark@gmail.com

Examinator: Lena Falkheden
Handledare: Björn Gross, Peter Lindblom

Examensarbete vid Chalmers Arkitektur
Masterprogrammet Design for Sustainable Development
Chalmers tekniska högskola
SE-412 96 Göteborg
Sverige
Telefon +46 (0)31-772 1000

CHALMERS

Bild på försättsblad:
Ramsvikslandet, Sotenäs kommun. Foto: Joachim Bago
Foton, illustrationer och ritningar av författaren om inget annat anges.

To build with cautiousness in the coastal landscape of Bohuslän

MARIA PETTERSSON

Department of Architecture

Chalmers University of Technology

ABSTRACT

The subject of this master thesis is how to build with cautiousness in the coastal landscape of Bohuslän. During the last decades many new housing projects has been completed in Bohuslän. These have very seldom been done with respect to the nature or the landscape. The housing projects are placed high up on hilltops. They have usually been realized using extensive blasting, demolishing the rocky landscape to a large extent. The aim of this master thesis is to study how to build with cautiousness, both in respect to the unique landscape of bare granite rocks and to the existing traditional architecture, and at the same time create an interesting contemporary architecture. The objectives are to spread knowledge about the aspect of cautiousness within the building sector in Bohuslän and to present guidelines on how to build with cautiousness in Bohuslän. The thesis work is composed of literature studies, observations of the built environment, studies of foundation building techniques for building on rocks, case studies of realized projects and performance of a housing project on a chosen site in Fjällbacka, Bohuslän. This broad investigation leads to conclusions, which form the guidelines of how to build with cautiousness in Bohuslän. The studies and the guidelines are structured on three spatial levels. These levels are the relation between architecture and landscape in the large landscape scale, the relation between buildings and between buildings and landscape on a smaller level and the relation between house and ground in the small scale. The guidelines are presented on these three scales. These scales relate to the three levels of planning and their legal documents, which are; comprehensive plan, master plan and planning permission.

The report is written in Swedish.

Keywords: Bohuslän, cautiousness, landscape, architecture, building on rocks

INNEHÅLLSFÖRTECKNING

ABSTRACT 3
SAMMANFATTNING 6
ENGLISH SUMMARY 8

KAPITEL 1 - Inledning 10
BAKGRUND 10
PROBLEMFORMULERING 11
SYFTE OCH FRÅGESTÄLLNINGAR 12
METOD 13
AVGRÄNSNINGAR 14
RAPPORTENS UPPLÄGG 14

KAPITEL 2 - Arkitektur och landskap i Bohuslän - en historisk översikt 15
KUSTLANDSKAPET BOHUSLÄN 15
Det bohuslänska landskapets karaktärsdrag 16
Bohusläns geologi 16
Spår från istiden 17
DET BOHUSLÄNSKA KULTURLANDSKAPET 18
BOHUSLÄNS BEBYGGELSEHISTORIA OCH KULTURLANDSKAPETS FRAMVÄXT 21
De första människorna i Bohuslän 21
Järnåldern - kulturlandskapet börjar ta form 22
Medeltid (ca 1100-1500) 22
1500-1850 - Kustsamhällena växer fram 23
1850-1910 - Det ekonomiska uppsvinget utvecklar kustsamhällena 25
Det västsvenska dubbelhuset 26
Perioden 1910-1950 27
Perioden 1950-1980 28
Perioden 1980-2010 29

KAPITEL 3 - Bohusläns tradtionella arkitektur och dagens bostadsbyggnad - en analys 30
BOHUSLÄNS TRADITIONELLA ARKITEKTUR 30
Bebyggelsens placering i landskapet 30
Det bohuslänska kustsamhället 32
Bostadshusens utformning 34
Grunden/Mötet med marken 34
Ekonomibyggnaderna - Sjöbodar och ladugårdar 35
DAGENS BOSTADSBYGGNATION I BOHUSLÄN 37
Bebyggelsens placering i landskapet 37
Områdets utformning 38
Bostadshusens utformning 40
Grunden/Mötet med marken 41

KAPITEL 4 - Begreppet varsamhet och förhållningssätt vid nybyggnad i Bohuslän 42
BEGREPPET VARSAMHET 42
Att förhålla sig till det gamla - Avtryck från olika tider i den bohuslänska miljön 42
VAD LAGEN SÄGER OM VARSAMHET 43
Bohuslän - ett nationallandskap 43
Varsamhetsbestämmelser i PBL 43
LITTERATURSTUDIER - FÖRHÅLLNINGSSÄTT TILL NYBYGGNATION I BOHUSLÄN 45
Kustsamhällets arkitektur, Rosenhall, F 45
Bygga bohuslänskt, Dixon m. fl. 45
Kustbebyggelseprojektet, Westerlind 46
Kulturvårdprogram för Tanums kommun, Tanums kulturnämnd 46
Kritisk regionalism, Frampton, K (för synen på gammalt och nytt) 46
RISÖR KOMMUNS FÖRHÅLLNINGSSÄTT TILL BEVARANDE OCH NYBYGGNAD 47
FÖRSLAG TILL FÖRHÅLLNINGSSÄTT VID NYBYGGNAD I BOHUSLÄN 48
FRAMTRÄDANDE KARAKTÄRSDRAG I DEN BOHUSLÄNSKA ARKITEKTUREN 48
Relationen mellan arkitektur och landskap i Bohuslän 48
Varsamheten mot landskapet 50
Kargheten och den avskalade arkitekturen 50

KAPITEL 5 - Grundläggningsprinciper för byggnation på berg 52
ATT BYGGA PÅ BERG I BOHUSLÄN 52
Tre grundläggningsprinciper 52
Vägar och utemiljöer 52
Ledningsdragning 53
Tillgänglighet 53
PLATTA PÅ MARK 54
KRYPGRUND (MURAD GRUND) 56
PLINTGRUND 58
HYBRID - UPPHÖJD PLATTA PÅ MARK 60

KAPITEL 6 - Utvärdering av nivån av varsamhet i två exempelprojekt 62
STUDIEPROJEKT A - NORDVIKSBERG, TJÖRN 62
Beskrivning 62
Genomförande 64
Utvärdering av nivån av varsamhet 68
STUDIEPROJEKT B - BRF. VALÖ FYR, VÄSTRA FRÖLUNDA, GÖTEBORG 70
Beskrivning 70
Genomförande 72
Utvärdering av nivån av varsamhet 73

KAPITEL 7 - Projekt: Bostäder på Vetteberget, Fjällbacka 76
BAGRUND TILL VALET AV PROJEKT 76
FJÄLLBACKA 78
Fjällbackas historia 80
TANUM KOMMUNS PLANER FÖR NYBYGGNATION PÅ VETTEBERGET 82
ANALYS AV VETTEBERGET, ETAPP 1 86
ANALYS AV KOMMUNENS PLANPROGRAM FÖR VETTEBERGET, ETAPP 3 88
UTGÅNGSPUNKTER OCH ANALYS 92
Utgångspunkter och inledande tankar om projektet 92
Platsanalys/topografisk analys - den stora landskapsskalan 94
Platsanalys/topografisk analys - mellanskalan/områdesnivå 97
Platsanalys/topografisk analys - den lilla skalan 98
PLANERINGS- OCH GESTALTNINGSPRINCIPER 100
Den stora skalan 100
Mellanskalan/områdesnivå 100
Den lilla skalan/byggnadsnivå 101
Generellt för alla skalor 101
VÄGDRAGNING OCH PLACERING AV HUSEN 102
Process 102
Förslag 104
SITUATIONSPLAN 106
GESTALTNING AV HUSEN 108
KONCEPTSKISSER - HUSTYPER 110
HUSTYP 1 - "NEDRE" 112
HUSTYP 2 - "ÖVRE" 116
HUSTYP 3 - "ENPLANS" 117
UTEMILJÖER OCH MATERIAL 118
FÖRSLAG PÅ STRATEGIER FÖR EN NY DETALJPLAN FÖR VETTEBERGET 3 120
Den stora skalan 120
Mellanskalan/områdesnivå 121
Den lilla skalan 122

KAPITEL 8 - Riktlinjer för varsam nybyggnad i det bohuslänska bergslandskapet 123
FRAMTAGNING AV FÖRSLAG PÅ RIKTLINJER 123
RIKTLINJER FÖR VARSAMT BYGGANDE I DET BOHUSLÄNSKA BERGSLANDSKAPET 126
Den stora skalan 126
Mellanskalan 126
Den lilla skalan 129

KAPITEL 9 - Reflektioner och diskussion 130

BILAGA I: Sammanfattning av texter om förhållningssätt till nybyggnation i Bohuslän 134
BILAGA II: Reserapport. Studieresa till Risör kommun, Norge 154
KÄLLFÖRTECKNING 159

SAMMANFATTNING

Detta examensarbete handlar om att bygga varsamt i det bohuslänska bergslandskapet. Det tar sin avstamp i en observation av de nyexploateringar som har gjorts i Bohuslän under de senare åren och de som görs idag, där stora ingrepp görs i bergslandskapet. Bohusläns kala granithällar sprängs bort för att ge plats åt byggnader som placeras högt upp på bergstopparna och inte i skydd av bergen som var brukligt i äldre tider. Husen grundläggs med metoder som passar i en flack terräng. Man planspränger, gör utfyllnader och bygger höga betongmurar. Metoderna för att bygga vägar till dessa högt belägna områden gör stora sår i landskapet. Det unika karga kustlandskapet håller på att gå förlorat. Detta sker trots att Bohuslän är utsett till riksintresse och enligt svensk lag omfattas av starka skyddsbestämmelser.

Det finns ett stort tryck att bygga nya kustnära bostäder och fritidshus i Bohuslän och det är populärt att bygga hus i vad man kallar "bohuslänsk stil". Detta anses ofta vara trähus med ljusa fasader, sadeltak i rött tegel och spröjsade fönster. Däremot saknar dessa byggnader ofta den äldre bebyggelsens klassisistiska välavvägda proportioner och omsorg om detaljer. De saknar också helt den äldre bebyggelsens varsamma sätt att ansluta till landskapet.

Syftet med detta examensarbete är att undersöka hur man kan bygga på berg på ett varsamt sätt. Jag vill uppmärksamma problemet med okänsliga nyexploateringar i det bohuslänska bergslandskapet, samt undersöka hur man kan bygga nytt på ett varsamt sätt i förhållande till de karga klipporna och den äldre bebyggelsen och på samma gång skapa en samtida intressant arkitektur. Arbetet utreder hur man kan bygga varsamt i det bohuslänska bergslandskapet på tre olika skalnivåer; relationen mellan bebyggelse och landskap i det stora landskapsrummet, relationen mellan byggnader, gaturum och landskap på områdesnivå samt relationen mellan byggnad och mark i den lilla skalan.

I varsamhetsbegreppet innefattas både att vara varsam mot granitlanskapet och mot den äldre bebyggelsemiljön. När man gör tillägg inne i de gamla fiskarsamhällena har man den äldre bebyggelsen att förhålla sig till. I detta arbete har jag valt att fokusera på de situationer som är vanliga vid många projekt idag där man bygger nytt antingen i utkanten av ett samhälle eller i helt obebyggda lägen. I denna nya kontext anser jag att man bör förorda en ny samtida arkitektur istället för dagens vanligt förekommande pastischbyggande. Man kan finna andra inpirationskällor i den äldre miljön såsom landskapet, klimatet och drag i hur den tradtionella arkitekturen förhåller sig till landskapet. För detta har jag studerat begreppet kritisk regionalism.

Metoden som används i detta arbete är att genom teoristudier, observationer av den byggda miljön, exempelstudier, teknikstudier och genomförandet av ett arkitekturprojekt som belyser frågan, undersöka om och hur man kan bygga varsamt i Bohuslän. Dessa studier ligger till grund för förslag till riktlinjer för hur en varsam nybyggnation i det bohuslänska bergslandskapet kan se ut.

Rapporten består av nio kapitel. I det första kapitlet presenteras bakgrund, problemformulering, syfte, metod och disposition. Det andra kapitlet beskriver den bohuslänska miljön, dess historia och arkitektur. Kapitel tre innehåller en analys av den tradtionella bohuslänska arkitekturen och av dagens bostadsbyggande i Bohuslän. Kapitel fyra handlar om innebörden i begreppet varsamhet och regleringar i svensk lagstiftning samt innehåller litteraturstudier och en presentation av begreppet kritisk regionalism. Här

redovisas även de karaktärsdrag i den traditionella bohuslänska arkitekturen som enligt min åsikt är de mest framträdande och som man kan ta fasta på vid utvecklingen av en samtida bohuslänsk arkitektur. Kapitel fem innehåller en genomgång av principer för grundläggning på berg samt en utvärdering av hur varsamma de är. Här finns också en genomgång av andra faktorer som påverkar hur varsamt ett projekt blir. I kapitel sex studeras två genomförda bostadprojekt i Bohuslän, som analyseras utifrån hur varsamma de är. I kapitel sju undersöker jag problematiken kring att bygga varsamt och tillämpar de principer som utvecklats i arbetet genom att uföra ett gestaltningsprojekt. Projektet är ett förslag till nybyggnation av bostäder på Vetteberget i Fjällbacka. I kapitel åtta presenteras arbetets resultat i form av riktlinjer för en varsam nybyggnation i Bohuslän. Riktlinjerna redovisas för de tre olika skalnivåerna som beskrivits tidigare. Dessa skalnivåer relaterar till de tre planeringsnivåerna översikts-plan/fördjupad översiktsplan, detaljplan och bygglov. Rapporten avslutas med reflektioner och diskus-sion i kapitel nio.

ENGLISH SUMMARY

The subject of this master thesis is how to build with cautiousness in the coastal landscape of Bohuslän. Bohuslän is distinguished by its rocky coastline and archipelago of small islands. The relationship between the vast landscape of barren granite rocks and the small, old fisherman villages, lying sheltered in natural harbours, is a characteristic for Bohuslän. The demand for new houses for permanent and part time use is large and during the last decades many new houses has been built. These exploitations have very seldom been executed with respect to the unique granite rock landscape. A lot of blasting has been done in order to construct the foundations for these houses, their gardens and the roads to reach them. This problem has been exasperated by choosing to locate these projects on hilltops and not in shelterd valleys and slopes as the traditional agglomerations of Bohuslän. Building high up on the cliffs also make the new houses visible from a far distance and has a great impact on the overall impression of the landscape. It is common that the new houses are inspired by the traditional architecture in terms of exterior elements, but they often lack important characteristics of the old architecture such as the classic proportions and the relation to, and setting in, the landscape. The traditional architecture had a more careful approach where the foundations of the houses were built of stone walls placed directly on the rocks, without the use of blasting, which made the structures adapted to the topography. The common building methods of today threaten the landscape of Bohuslän. This is a prevailing problem as also newer projects are being built according to the same methodes, and this in spite of the protective regulations in Swedish law which states the area of Bohuslän to be a "National Landscape" that is unique and has large values for the nation as a whole, especially in terms of the overall impression of the natural and cultural landscape and its architecture.

The aim of this master thesis is to study how to build with cautiousness in the coastal landscape of Bohuslän with respect to the granite landscape and the traditional architecture, and at the same time create an interesting contemporary architecture. This thesis deals with how to build with cautiousness on three spatial levels. These levels are the relation between architecture and landscape on the larger scale of the landscape, secondly the relation between individual buildings and their surrounding open spaces and streets, and between the build environment and the landscape on a smaller level, and thirdly the relationship between the house and the ground in the small scale. The objective of this thesis has been to present guidelines for how to build with cautiousness in the coastal landscape of Bohuslän.

To build with cautiousness in Bohuslän includes both to be considerate towards the landscape and towards the existing traditional architecture. When making additions within the old villages the context differs from the setting where new housing areas are established outside the villages, on ground that has not before been built on, like building on hills surrounding old villages. According to my opinion this new choice of site needs a new architecture. Although inspired by the traditional building traditions it needs a new form instead of copying the old white houses of the villages and placing them on a hilltop where they sit in a completely new context, which is a common contemporary approach. To find ways to create a new architecture in Bohuslän I have studied the concept of critical regionalism.

The method used in this thesis has been theoretical studies, site studies of Bohuslän, case studies, studies of foundation techniques and performing an architectural project to test ideas. The project chosen is housing on the hill of Vetteberget in Fjällbacka. The site was suggested by the municipality of Tanum. The site represents well the sites that are common for new projects today, and has a beautiful granite

landscape and stunning views over the vast landscape and the sea. By doing this project I have learned about the problems of building on barren hills and this has directly affected the guidelines presented.

The thesis report consists of nine chapters. The first chapter presents the problem statement, aims and objectives, method and disposition. The second chapter describes the context being the area of Bohuslän, its history, landscape and architecture. Chapter three is an analysis of the traditional architecture and the one of today. Chapter four is about the analysis of the concept of cautiousness, regulations in Swedish law, literature studies and studies of the concept of critical regionalism. It also includes a presentation and description of what I think is the three most significant characteristics of the traditional architecture, which I suggest as the base of inspiration for creating a new architecture in Bohuslän. Chapter five is a survey of foundation techniques for building on rocks. Chapter six contains an analysis of the level of cautiousness in two realized housing projects in Bohuslän. Chapter seven is the architecture project with new housing in Fjällbacka. The result of the master thesis is presented in chapter eight as guidelines for building with cautiousness in the coastal landscape of Bohuslän. These guidelines are presented on the three spatial levels as described above. These levels relate to the three levels of planning and their legal documents, which are; comprehensive plan, master plan and planning permission. The closing chapter nine is the discussion.

KAPITEL 1
Inledning

BAKGRUND

Den bohuslänska kulturmiljön
I de äldre bohuslänska kulturmiljöerna finns en mycket intressant arkitektur som särskilt utmärker sig i sin relation till det karga och dramatiska granitlandskapet. De gamla fiskesamhällena ligger i skydd för vinden i de smala låglänta områdena mellan berg och hav. Dessa tättbebyggda samhällen uppvisar spännande miljöer där man rör sig i smala mellanrum mellan husen och sjöbodarna och ut på bryggorna. Den äldre bohuslänska arkitekturen har ett klassiskt formspråk som har fått sin unika utformning i ett möte med landskapets topografi, det vindpinade klimatet och fiskesamhällets kulturella förutsättningar. Bostadshusen har en relativt hög stenfot som utgör övergång till bergslandskapet. På stenfoten har man sedan byggt en och en halv bostadsvåning i trä med ljusmålade fasader. Husen har tegeltak med 30-40 graders lutning, fönster enligt gyllene snittets principer och utsmyckningar i form av verandor och snickarglädje som är mycket väl avvägda enligt klassicismens proportioneringsregler.

Det ter sig särskilt intressant att fundera på hur man ska göra tillägg i dessa unika och karaktärsfulla miljöer. Det finns en stor efterfrågan på att bygga nytt i Bohuslän och det förs en diskussion i kustkommunerna om hur detta ska göras. Utångspunkten är att ny bebyggelse ska anpassas till omgivningen utan att förstöra de kulturhistoriskt värdefulla miljöerna och det unika landskapet. Bohuskusten är upptagen i miljöbalken som riksintresse och omfattas av ett särskilt skydd för sina stora övergripande värden som inte ska förvanskas av nya byggprojekt.

Klungbebyggelse, Gullholmen

Sjöbodar, Mollösund

PROBLEMFORMULERING

När jag ser hur nya bostadsprojekt växer upp i Bohuslän idag så slås jag av hur stora ingrepp som görs i det unika granitlandskapet. Sådana ingrepp var helt främmande för den äldre typen av bebyggelse som mycket varsamt följer topografin och anpassar sig till denna. Idag kan man däremot se stora granitytor sprängas bort för att ge plats för byggnader som grundläggs med betongplatta på mark. Detta skapar stora hål i landskapet som måste "lagas" med murar, utfyllnader och slänter.

Om man studerar detaljplaner och byggnadsprojekt som genomförts under de senare åren så tycks anpassning tolkas som att bostadshusen ska ha ljusa träfasader, sadeltak i rött tegel och vara i en och en halv våning. De har alltså en ytlig likhet med de äldre bohuslänska husen. Däremot läggs inte samma vikt vid att respektera andra kvaliteter i den äldre miljön såsom byggnadernas placering i landskapet, deras relation till varandra och storleken på deras volymer. Nya hus är vanligtvis större och som en konsekvens får de andra proportioner. Dessutom saknar ny bebyggelse oftast helt den äldre bebyggelsens varsamma sätt att ansluta till landskapet.

Man kan också fundera över planeringen av nya områden. De äldre samhällena ligger i skydd av bergen och konkurrerar inte med bergets karaktärsskapande funktion för helhetsmiljön och landskapsbilden. Idag bygger man ofta uppe på bergstopparna för att maximera utsikten, med följd att husen ger siluettverkan i landskapsmiljön. Genom att bygga uppe på bergen blir det dessutom nödvändigt med ännu större ingrepp i naturen för att konstruera vägar till dessa högt belägna områden.

Detta sätt att behandla landskapet innebär att ytan på bohusbergens vackra granithällar, som har slipats ner av vatten och is under miljontals år, förstörs permanent. Detta är enligt min uppfattning ett stort miljöproblem och en avancerad form av landskapsvandalism. När man använder grundläggnings- och byggnadskonstruktionsmetoder som egentligen är anpassade för en flack terräng, utnyttjar man heller inte den potential och skönhet som finns i den bohuslänska bergsmiljön. En byggnad som varsamt infogas i en bergig terräng kan omges av en utemiljö med spännande höjdskillnader och vackra lättskötta uterum.

Nybyggnation på Nordviksberg, Tjörn. Till vänster ses ett äldre bohuslänskt hus, placerat enligt traditionella principer i övergången mellan berg och odlingsbar mark.

Jag ser flera problem i hur man idag bygger i den bohuslänska miljön. Ett problem är ovarsamma nyexploateringar där man spränger bort stora områden av bohusgraniten för att ge plats åt ny bebyggelse. Ett annat är gestaltningen av denna bebyggelse. Husen byggs som pastischer av de äldre husen men saknar det sammanhang det täta samhället vid bergets fot utgör. När man bygger höga vita hus uppe på ett berg får dessa stor visuell påverkan på helhetsmiljön. Man kan fundera på om inte den nya situationen uppe på berget ska ge upphov till en ny arkitektur, som kan vara inspirerad av andra kvaliteter i den bohuslänska miljön som t ex landskapets karghet och bergets formationer, eller enkelheten och det avskalade i den äldre arkitekturen? Ytterligare ett problem är okänsliga renoveringar av äldre hus där klassicismens omsorg om detaljer glöms bort och man t ex låter gamla fönster med välavvägda proportioner ersättas av pivothängda fönster med fuskspröjs.

Hållbarhetsaspekten
Det finns många olika landskapstyper i världen, vissa är mer sällsynta än andra. Många av dessa unika miljöer är hotade av expansionen och utvecklingen av den mänskliga civilisationen. Idag är en stor del av landytan på jorden konstgjord; förändrad och omgjord av människan. När skogsskövlingen och omvandlingen av naturmark till odlingsmark fortgår så minskar mångfalden av ekosystem i naturen. Men att bevara den stora variationen av arter som finns är också helt avgörande för vår egen överlevnad.

Vi kan idag förändra jordens yta väldigt snabbt med våra effektiva konstruktionsmetoder, och miljöpåverkan är stor. Vi kan i viss mån återplantera träd och t ex rekonstruera vissa landskap som stränder. Vissa landskapstyper är dock inte möjliga att rekonstruera, de är förlorade när vi förstör dem. En av dessa unika miljöer är det bohuslänska klipplandskapet på Sveriges västkust. Jag tror att vi ibland glömmer bort, att när dessa granithällar är bortsprängda och täckta av vägar och bebyggelse, går de aldrig att få tillbaka!

Hållbarhetsaspekten är starkt närvarande i detta arbete om att bygga varsamt i det bohuslänska bergslandskapet, eftersom man genom dagens icke reversibla konstruktionsmetoderna permanent förstör de unika granitytorna. Dessa klippor som har slipats till sin runda form av is och vatten under miljoner år. Detta landskap går mer och mer förlorat och är omöjligt att återskapa.

SYFTE OCH FRÅGESTÄLLNINGAR

Syftet med detta examensarbete är att undersöka hur man kan bygga varsamt i det bohuslänska kust- och bergslandskapet. Jag vill undersöka hur man kan bygga nytt i förhållande till de karga klipporna och med respekt för den äldre bebyggelsen och på samma gång skapa en samtida intressant arkitektur. Syftet är att undersöka vad ett varsamt byggande kan innebära på tre olika skalnivåer. Dessa tre rumsliga nivåer är relationen mellan bebyggelse och landskap i det stora landskapsrummet, relationen mellan byggnader, gaturum och landskap på områdesnivå samt relationen mellan byggnad och mark i den lilla skalan.

Ett delsyfte är att belysa problematiken med de många ovarsamma nyexploateringar som görs på högt belägna bergstoppar i Bohuslän idag. Avsikten är att fördjupa och förmedla kunskapen om vilka negativa konsekvenser dessa nyexploateringar får för Bohuslän. Ett annat delsyfte är att undersöka ka-

raktärsdragen i den äldre bohuslänska bebyggelsen och dess relation till det karga landskapet, för att förstå vad som kännetecknar den bohuslänska arkitekturen och hitta varsamma förhållningssätt som man kan använda vid nybyggnad i Bohuslän.

Genom denna breda undersökning fördjupar sig detta arbete i varsamhetsproblematiken ur många olika synvinklar, från analyser över var man ska bygga och hur man kan reglera varsamheten i detaljplaner till hur man kan bygga varsamt rent tekniskt.

Frågor som har väglett arbetet har varit:
Hur bygger man nytt i känsliga lägen i det karga exponerade bergslandskapet? Hur kan man bygga varsamt i det bohuslänska bergslandskapet? Vilka grundläggningsmetoder ska man använda? Var ska man bygga? Hur ska man utforma bebyggelsen för att den ska passa in i kulturmiljön? Vad utmärker den bohuslänska arkitekturen? Hur skulle en samtida "bohuslänsk arkitektur" kunna se ut? Kan man hitta ett sätt att bygga som är långsiktigt hållbart? Hur kan man reglera byggnationen för att hindra att det byggs ovarsamt uppe på bergstoppar?

METOD

Metoden som används i detta arbete är att genom teoristudier, observationer av den byggda miljön, exempelstudier, teknikstudier och genomförandet av ett arkitekturprojekt, undersöka om och hur man kan bygga varsamt i Bohuslän. Dessa studier har sedan lett fram till riktlinjer för varsam nybyggnation i det bohuslänska bergslandskapet.

Beskrivningen och analysen av den bohuslänska bebyggelsemiljön bygger på studier av litteratur i ämnet samt egna observationer av den byggda miljön i Bohuslän. På samma sätt är undersökningen om vad det kan innebära att bygga varsamt i Bohuslän baserad på teoristudier av lagtexter, andras tolkningar av dessa, andras texter samt egna observationer. Som en del av undersökningen av hur man kan förhålla sig varsamt till den äldre bebyggelsen gör jag en jämförande studieresa till Risör i Norge där man arbetar aktivt med bevarandefrågor. I avsnittet om grundläggningstekniker ingår studier av olika tekniker, och en analys av deras lämplighet att användas på berg ur ett varsamhetsperspektiv. I den jämförande undersökningen analyseras graden av varsamhet i fyra exempelprojekt. Därefter följer arbete med ett arkitekturprojekt som resulterar i ett skissförslag för nybyggnation på en specifik tomt i Fjällbacka. Gestaltningsprojektet är genomfört för att djupare förstå varsamhetsproblematiken. När man ritar ett nybyggnadsprojekt ner till detaljnivå så kommer man i kontakt med de flesta av aspekterna på varsamhet. Genom att göra projektet upptäcker jag fler aspekter inom varsamhetsproblematiken och projektet påverkar därför riktlinjerna. Arbetet avslutas med en analys av det tidigare delarna vilket leder fram till ett förslag på riktlinjer för en varsam nybyggnation i Bohuslän.

Arbetet inom detta examensarbete har hela tiden varit uppdelat i tre delar som jag har arbetat med parallellt. Dessa tre delar kallar jag för teori, teknik och projekt.

AVGRÄNSNINGAR

Detta examensarbete behandlar frågan om hur man kan bygga varsamt i det bohuslänska bergslandskapet. Arbetet diskuterar olika aspekter av varsamhet och tar förutom förhållandet till landskapet upp varsamhet i förhållande till den befintliga byggda miljön och mot det kulturhistoriska arvet. Fokus i arbetet ligger dock på aspekten varsamhet i relation till landskapet.

Ganska snart i arbetet kom jag in även på frågan om hur man ska utforma ny bebyggelse i Bohuslän idag. Denna fråga angränsar till varsamhetsproblematiken men är inte central, och det finns inte utrymme att göra en djupdykning även i denna fråga. Men jag tar upp några karaktärsdrag i den bohuslänska arkitekturen som man kan arbeta med när man skapar ny arkitektur, och utvecklar dessa i utformningen av bebyggelsen i projektdelen. Det finns många särdrag att studera i den bohuslänska arkitekturen. I detta arbete väljer jag att undersöka förhållandet till landskapet som jag anser är den mest framträdande egenskapen i den bohuslänska arkitekturen, och även en fråga som är mycket angelägen när man ser hur stora ingrepp som idag görs i bergslandskapet.

Projektdelen innehåller ett förslag för nybyggnad av bostäder på Vetteberget i Fjällbacka. Förslaget bygger på de principer som utvecklats i arbetet. Arbetet med projektet avgränsas till att det inte utreder alternativa placeringar till ny bebyggelse i Fjällbacka, valet av tomt är på förslag av Fjällbacka kommun. Kommunen ska göra en detaljplan för området, och jag har valt att arbeta med just denna platsen eftersom den är mycket representativ för problematiken med nyexploateringar i känsliga lägen i det bohuslänska kustlandskapet.

RAPPORTENS UPPLÄGG

Rapporten består av nio kapitel. I det första kapitlet presenteras bakgrund, problemformulering, syfte, metod och disposition. Det andra kapitlet beskriver den bohuslänska miljön, dess historia och arkitektur. Kapitel tre innehåller en analys av den tradtionella bohuslänska arkitekturen och av dagens bostadsbyggande i Bohuslän. Kapitel fyra handlar om innebörden i begreppet varsamhet och regleringar i svensk lagstiftning samt innehåller litteraturstudier och en presentation av begreppet kritisk regionalism. Här redovisas även de karaktärsdrag i den traditionella bohuslänska arkitekturen som enligt min åsikt är de mest framträdande och som man kan ta fasta på vid utvecklingen av en samtida bohuslänsk arkitektur. Kapitel fem innehåller en genomgång av principer för grundläggning på berg samt en utvärdering av hur varsamma de är. Här finns också en genomgång av andra faktorer som påverkar hur varsamt ett projekt blir. I kapitel sex studeras två genomförda bostadprojekt i Bohuslän, som analyseras utifrån hur varsamma de är. I kapitel sju undersöker jag problematiken kring att bygga varsamt och tillämpar de principer som utvecklats i arbetet genom att uföra ett gestaltningsprojekt. Projektet är ett förslag till nybyggnation av bostäder på Vetteberget i Fjällbacka. I kapitel åtta presenteras arbetets resultat i form av riktlinjer för en varsam nybyggnation i Bohuslän. Riktlinjerna redovisas för de tre olika skalnivåerna som beskrivits tidigare. Dessa skalnivåer relaterar till de tre planeringsnivåerna översiktsplan/fördjupad översiktsplan, detaljplan och bygglov. Rapporten avslutas med reflektioner och diskussion i kapitel nio.

KAPITEL 2

Arkitektur och landskap i Bohuslän - en historisk översikt

"Som blågrå dyning bohusbergen rullar
i ödsligt majestät mot havets rand.
Men mellan dess kala urtidskullar
är bördig jord och gammalt bondeland.
Dit tränger Skagerack med blåa kilar,
och strida strömmar klara som kristall.
Och lummig lövlund står med björk och pilar
och ask och ek vid ladugård och stall."

ur Inbjudan till Bohuslän av Evert Taube

KUSTLANDSKAPET BOHUSLÄN

Kustlandskapet Bohuslän är det västligaste av Sveriges 25 landskap. Bohuslän kännetecknas av dess klippiga kust och har en skärgård som består av ungefär 3 000 öar och 5 000 mindre kobbar. Landskapet är kargt med mycket berg i dagen. Bergen är dock inte höga - Bohusläns högsta punkt är endast 222 meter över havet. Bohuslän bjuder på hänförande vyer över det karga bergslandskapet och dess kustsamhällen där husen ligger tätt i klungor i strandzonen där klipporna möter havet. Den unika atmosfären i Bohuslän och närheten till havet gör att området är mycket uppskattat både för boende och rekreation. I kustorterna mångdubblas antalet boende och besökare på sommaren.

Det bohuslänska landskapets karaktärsdrag

Det bohuslänska landskapet är klippigt med mycket berg i dagen. Vid havet är klipporna kala. I dalgångarna mellan de rundade bergen finns bördiga åkerjordar och blandskog. Det karga landskapet nära havet är ofta utsatt för starka västliga vindar med saltstänk från Skagerack. Berggrunden domineras av bergarterna granit och gnejs och i vissa delar av bohuskusten är klipporna helt röda. Klipporna har en mjukt rundad form och en slät yta som har slipats ner av naturens krafter sedan istiden. De bohuslänska bergen har formen av en uppochnervänd kaffekopp, de är runda upptill men dess sidor är mycket branta. Mellan bergen löper fjordar och inåt land åkerlandskap på de gamla sjöbottnarna.

Bohusläns geologi

Den bohuslänska berggrunden består av framförallt gnejs och den karakteristiska röda graniten. Bohusgraniten bildades för ungefär 900 miljoner år sedan och är en mycket yngre bergart än gnejsen. Graniten förekommer i norra Bohuslän från Lysekil och norrut. Gnejsen dominerar i södra Bohuslän. Gnejsen är skivartad och kristallerna har en avlång form medan graniten är "prickig". Graniten är mycket hård och har hög motståndskraft mot deformationer. Den tål dessutom surt regn och har därför brutits för att lägga på vägar och användas som byggnadsmaterial. Svarta diabasgångar går i nordsydlig riktning genom Bohusläns skärgård, mestadels på havsbotten men kan här och var vara synlig och skär då igenom graniten och gnejsen i svarta band. Bohuslän har ett typiskt sprickdalslandskap med branter och förkastningar som bildades då jordskorpan rörde på sig för 25 miljoner år sedan. (Sveriges nationalatlas, 2005)

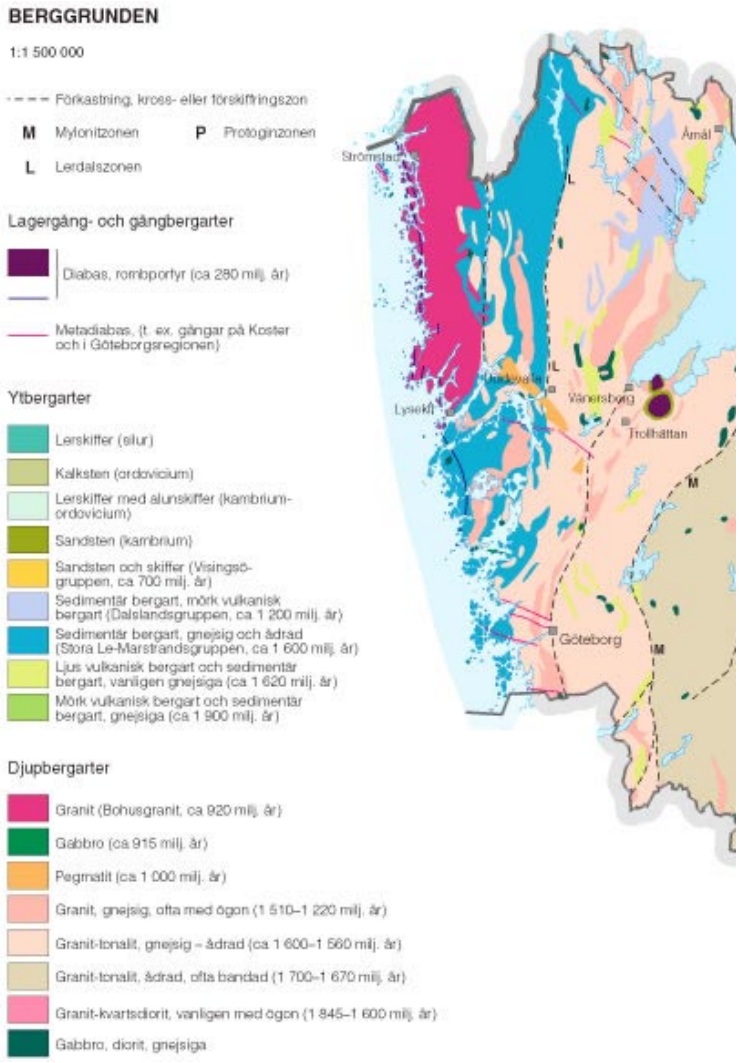

Bohusläns berggrund. Illustration: Sveriges nationalatlas

Spår från istiden

Bohuslän har varit täckt av flera inlandsisar som har format bergslandskapet. Den senaste istiden avslutades för 12500 år sedan och lämnade synliga spår i landskapsbilden. Isen drog fram över landskapet i riktning från nordost mot sydväst. Därför är den nordostliga sidan, stötsidan, mjukt slipad medan läsidan i sydväst är brant och sönderhackad då den vittrade sönder av frostsprängningar. Bohusbergens formationer uppstod alltså genom inlandsisens påverkan. Stenblock som var infrusna i isen rispade berget och man kan idag se dessa isräfflor i isens rörelseriktning. Isen tryckte ner marken och när den smälte började landet höja sig igen. Denna landhöjning pågår än idag. (Sveriges nationalatlas, 2005)

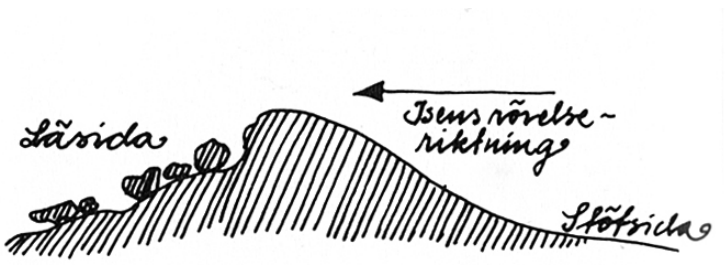

Inlandsisen har satt spår i landskapet. Illustration: Tanums kulturnämnd, 1984

DET BOHUSLÄNSKA KULTURLANDSKAPET

Det bohuslänska landskapet har brukats sen bronsåldern. Mötet mellan jordbruket och bergslandskapet har skapat ett säreget kulturlandskap bestående av kala klippor och öppna åkrar i bergsskrevorna. Det bohuslänska landskapet består av kulliga berg, skärgård och lerjordar som tidigare var havsbotten mellan bergsryggarna. Lerjordarna har brukats som åkermark, och i det låglänta området i skyddade vikar har boskapen betat på strandängar. Det intensiva jordbruket och behovet av virke och ved ledde till en kal bergsmiljö, endast bevuxen med ljung och en.

Fortfarande idag är hällmark ett vanligt inslag i den bohuslänska miljön, liksom strandängar, åkerlyckor, gärdesgårdar och odlingsrösen. Men eftersom dessa kulturmiljöer inte längre brukas i samma utsträckning som tidigare har det under senare delen av 1900-talet skett en succesiv grad av förbuskning. (Länsstyrelsen i Västra Götalands län, 2000)

I denna bild från Tjörn på 1940-talet ser vi exempel på det typiska bohuslänska kulturlandskapet där den bergiga terrängen utnyttjas till fullo genom åkrar och lyckor. Insamlingen av ved och boskap som gick i bergen gör att klipporna är avskalade från nästan all vegetation. Foto: Emanuel Bange, Tjörns hembygdsförenings arkiv

Hällmark på Vetteberget. Fjällbacka

Strandäng med gärdesgård. Hällene, Tjörn

Åkerlandskap. Tidigare havsbottnar är nu bördiga lerjordar mellan bergsryggarna. Tolleby, Tjörn

Skisserna nedan visar det typiska bohuslänska natur- och kulturlandskapets karaktär. Kulliga berg reser sig ur havet och det som tidigare var sjöbotten, som nu är bördiga lerjordar som används som åker- och betesmark. Bergen är kala och bevuxna endast med ljung, enbuskar och liknande växter. I randzonen mellan berg och åker växer träden i löv- och barrskogarna allt högre och sly buskar igen kulturlandskapet. Även marken på öarna i skärgården har använts som betesmark, fortfarande kan man se kor och får här. Otaliga gärdesgårdar delar in landskapet. Fiskesamhällena ligger i skydd av bergen i naturligt läiga hamnar och gårdsbebyggelsen på landsbygden ligger traditionellt i zonen mellan berg och odlingsbar mark. Gamla traktorstigar och äldre vägar slingrar sig ofta längs bergets fot genom de gamla byarna. Sedan bilismens genomslag under 1960-talet så har vägar istället dragits rakt över åkermarkerna och man har byggt broar till större öar. Idag dras vägar även över bergspartierna och än större ingrepp görs i granitlandskapet.

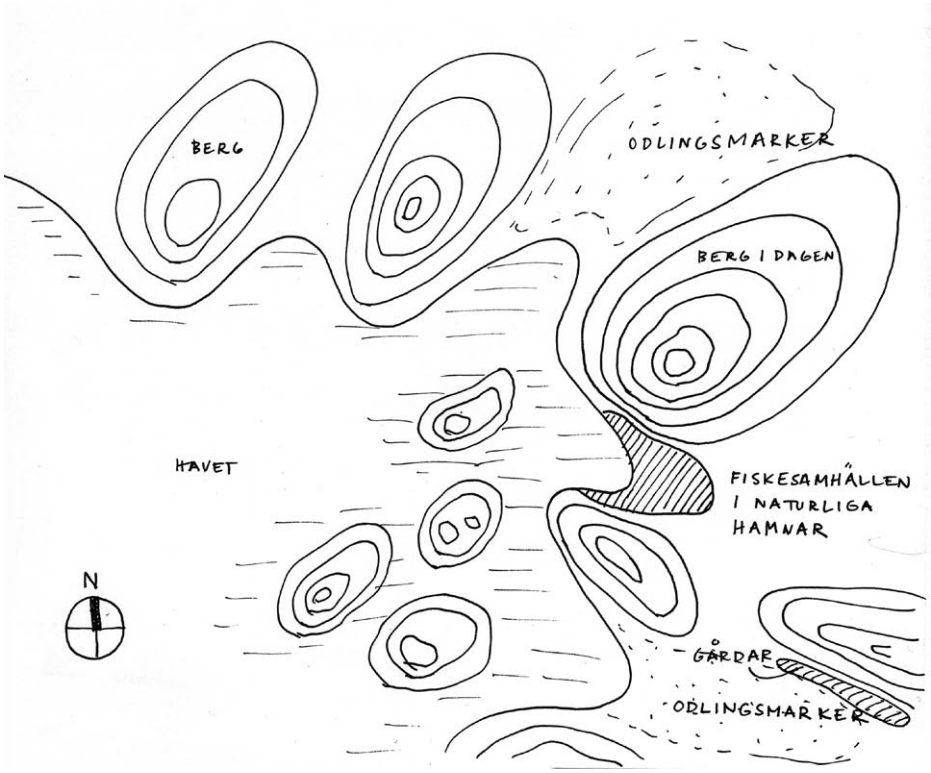

Principskiss över det bohuslänska natur- och kulturlandskapets topografi.

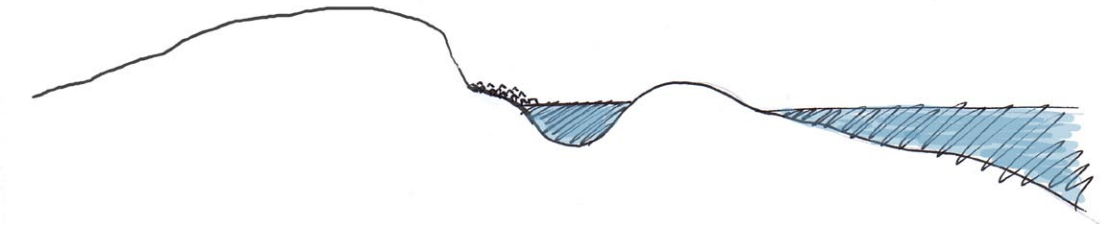

Sektion genom skärgårdsmiljön. Kustsamhällena har växt fram i naturliga skyddade hamnar.

Sektion genom den bohuslänska bergsmiljön. Landhöjningen har torrlagt tidigare sjöbottnar.

BOHUSLÄNS BEBYGGELSEHISTORIA OCH KULTURLANDSKAPETS FRAMVÄXT

De första människorna i Bohuslän

Bohuslän är ett av landets fornlämningstätaste områden med över 20 000 fornlämningar. De tidigaste lämningarna från männsiskor på västkusten är från ungefär 13 000 fKr. Då hade istäcket från den senaste istiden smält och människor kunde vandra in till Bohuslän. (Länsstyrelsen i Västra Götalands län, 2000)

Under den äldre stenåldern (13 000 – 4000 f Kr) varierade kustlinjen med landhöjningen, när marken ville återta sin form efter trycket av istäcket, och höjningen av vattennivån i världshaven. I leran i dessa zoner kan man hitta lämningar från kustboplatser. Man tror att människorna levde i små kringströvande grupper och livnärde sig på fiske och fångst med redskap och metoder som anses tekniskt avancerade och visar på kontakter med omvärlden. (Länsstyrelsen i Västra Götalands län, 2000)

Under den yngre stenåldern (4000 – 1800 fKr) blev man mer bofast och började röja och svedja i skogarna så att man kunde bruka jorden och hålla boskap. Man bodde på gårdar och byar. Från den här tiden finns det lämningar i form av anläggningar för kultiska syften och gravar byggda av stenblock. Dessa dösar, gånggrifter och hällkistor visar tydliga samband med atlantkustens rika gravkultur. (Länsstyrelsen i Västra Götalands län, 2000 och Bohusläns museum, 2011)

Under bronsåldern (1800 – 500 fKr) skapades det rika bestånd av hällristningar som återfinns i Bohuslän framförallt i granitområdet norr om Gullmarsfjorden med Tanum som mittpunkt samt på Tjörn. Ristningarna berättar om bronsålderslivet i teckningar av bl. a. bemannande skepp, jägare, fiskare och plöjande oxar. Under bronsåldern började man begrava framstående personer i monumentala rösegravar. Hällristningarna och gravarna berättar om utvecklade sociala strukturer och relationer med omvärlden. (Länsstyrelsen i Västra Götalands län, 2000 och Bohusläns museum, 2011)

Hällristningarna i Tanumshede är ca 3000 år gamla.

Hagadösen på Orust. Foto: Harri Blomberg

Järnåldern - kulturlandskapet börjar ta form

Under järnåldern läggs grunderna för det jordbrukssamhälle som kommer att sätta sin prägel på bebyggelsehistorien och kulturlandskapet in i våra dagar. Från att tidigare ha haft ett klimat liknande dagens medelhavsklimat, får Bohuslän under Järnåldern (500 fKr – 800 eKr) uppleva en klimatförsämring. Det bistrare klimatet, som liknar dagens klimat, tror man påskyndade utvecklingen av mer organiserade principer för odling, markanvänding och byggande. Bohusläns klippiga kustlandskap innebar att jordbruket kom att se ut på ett speciellt sätt. Landhöjningen hade gjort att sund och fjordar mellan de tidigare så många öarna nu blev dalgångar och ”lerstränder”. Den tidigare sjöbottnen blev bördig jord. Mellan bergsryggarna bedrevs åker- och slåtterbruk på åkerlyckor, strandängar och dalbottnar. Järnåldersmänniskorna odlade framför allt i de lättbearbetade moränområdena nära lerdalgångarna, och byggde sina gårdar längs bergskanterna intill odlingsmarken. Många av dagens byar ligger på en plats där byar låg redan på järnåldern. Husen var sk långhus där människor och djur levde tillsammans. Långhusens stolpar var nedgrävda i stenklädda gropar och väggarna vilade direkt på marken. Under järnålderns slut under 800-talet blev timmerbyggnadskonsten känd i Sverige. Nu fick man tätare hus och grunder infördes för att komma upp från den våta marken. Timmerstommen, som inte tål väta, lades på fyra hörnstenar. Utrymmet mellan stommen och golvet packades med lera och jord för att förhindra drag. (Länsstyrelsen i Västra Götalands län, 2000, och Tanums kulturnämnd, 1984)

Från Järnåldern går det att finna många gravar. Dessa gravar består av låga jordhögar som kan ligga ensamma eller tillsammans i gravfält. Förutom gravhögar kan det också finnas resta stenar. Gravfälten återfinns på åsar och fält nära åkermarker, oftast vid foten av ett berg. Gravfälten visar på den utbredda förekomsten av små ensamgårdar i mer perifera lägen samt större bosättningar i centralbygderna. (Länsstyrelsen i Västra Götalands län, 2000)

Teckning av hur ett långhus från järnåldern kan ha sett ut.
Illustration: Tanums kulturnämnd, 1984

Medeltid (ca 1100-1500)

Under medeltiden och lång tid framöver var havet den viktigaste förbindelselänken och transportleden eftersom det var lättare att färdas till havs än på land. Bohusläns strategiska läge vid kusten gjorde det till ett attraktivt område som många ville ha makten över. Här passerade all båttrafik mellan Östersjön och Nordsjön, både fredliga handelsstransporter och krigsskepp. Bohuslän hade stått under både norskt, danskt och svenskt styre i perioder innan landskapet slutligen blev svenskt år 1658. Att det var viktigt att ha makten över Bohuslän kan vi se i de många borgarna som t ex Kungahälla och Carlstens fästning. Under medeltiden skapades handelsplatser för segelfarten längs bohuskusten och norska skeppsbeställningar startade de första varven på Orust.

Förutom en nedgång under pesten på 1300-talet så växte befolkningen i Bohuslän under medeltiden och jordbruket expanderade. Det fanns också en ökad efterfrågan på virke till båtbyggeri, husbyggnation, järnframställning och export. Detta tillsammans med ett ökad behov av ved och betesmark gjorde att man uttnyttjade marken än mer. Bergen blev mer och mer kala och den trädlösa hällmarksljungheden blev ett vanligt inslag i landskapet.

Fisket i Bohuslän var mest för husbehov och utfördes av bönder och så kallade strandsittare - människor som bodde vid ständerna i enkla boningar utan att äga marken. Man bodde ofta under sin upp- och nervända båt och i de fall boningarna blev permanenta var de i form av enkla stenstugor eller timrade ryggåsstugor. Interiört hade husen oftast endast ett öppet rum med eldstad i mitten. (Länsstyrelsen i Västra Götalands län, 2000)

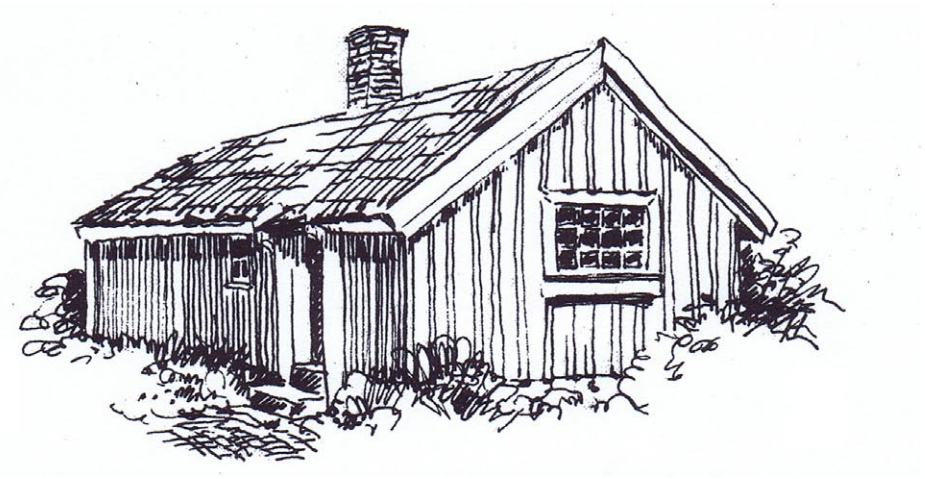

En ryggåsstuga är en timrad konstruktion som saknar innertak. Illustration: Tanums kulturnämnd, 1984

1500-1850 - Kustsamhällena växer fram

Under 1550-talet inträffade den första sillperioden i Bohuslän. Under andra halvan av 1500-talet växte sillfisket till ett inkomstbringande storfiske och en inflyttning skedde till västkusten, där mer eller mindre permanenta fiskelägen började växa fram. Några av de första var Fiskebäckskil, Mollösund och Gullholmen. Under slutet av 1700-talet kom den första av Bohusläns två mest berömda sillperioder. Storsill blev nu en av Sveriges främsta exportvaror vid sidan av trä och järn. Befolkningen i Bohuslän ökade dramatiskt och fler kustsamhällen växte fram. Exempel på dessa är Käringön, Grebbestad, Fjällbacka och Bovallstrand. De bohuslänska kustsamhällena var dock ännu ganska små och oansenliga. (Länsstyrelsen i Västra Götalands län, 2000)

På 1800-talet hade Bohuslän över 150 000 invånare som till största delen hade sin utkomst från jordbruket som effektiviserades allt mer. Hemmansklyvningarna splittrade jordbruksmarkerna men detta räckte inte till för den ökande befolkningen och man börjar flytta till utmarker. Det omfattande skogsbruket och den intensiva betesgången gjorde att nästan all skog försvann i Bohuslän och under 1800-talet nådde de kala klippornas ljunghedar sin största utbredning. (Länsstyrelsen i Västra Götalands län, 2000 och Bengtsson, 1988)

Husen i kustsamhällena byggdes i skydd för vinden. Husen låg nära hamnen så att nästan alla hus fick synkontakt med bryggorna och båtarna. Byggnaderna stod på ofri grund, marken ägdes av staten eller bönder. Det bistra klimatet och den karga naturen gjorde det svårt att ha större trädgårdar för

odling. Detta innebar att det i stort sett inte fanns några privata inhängnade tomter. Marken mellan husen utnyttjades istället gemensamt för arbetssysslor och samvaro i den täta gemenskap som fanns i fiskarsamhället, där man ofta ägde båtar gemensamt och arbetade tillsammans. Köksodlingar i skrevor skyddades av små murar. Staket med tunna träspjälor stängde ute betande djur från marken närmast husen. Mellan husen slingrade stigar som ibland var belagda med t ex tegelkross. Större vägar för handelstransport på häst och vagn belades ibland med fältsten. Timrade sjöbodar lades närmast havet på upplag av sten. (Westerlind, 2011)

Enkelhuset blev den vanligaste hustypen i Bohuslän. Den utvecklades ur gavelhuset som bara hade ett rum med ingång från gaveln. Enkelhuset har också bara en rumsbredd, men nu hade det tillkommit en kammare samt en förstuga som är infogad i timmerstommen. Ingången är placerad på ena långsidan. Man sov, åt, arbetade och lagade mat i storstugan. Kammaren användes för förvaring. Enkelhuset hade ofta tillbyggnader som snedtäckan där fiskeredskapen förvarades. (Tanums kulturnämnd, 1984)
Husen grundlades direkt på berget som avjämnades med natursten från platsen för att få en jämn yta för det första timmerskiftet.

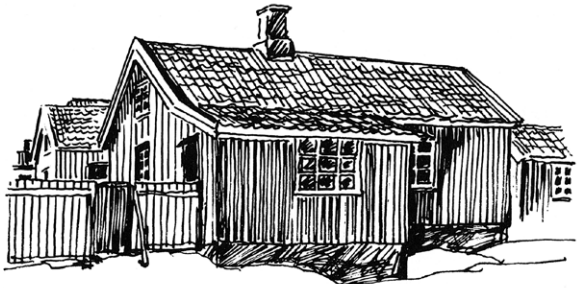

Enkelhus med snedtäcka. Illustration: Tanums kulturnämnd, 1984.

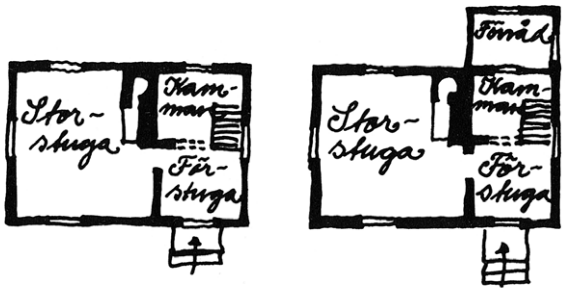

T.v. Planskiss över enkelhus.
T.h. Planskiss över enkelhus med tillbyggnad.
Ilustration: Tanums kulturnämnd, 1984

I mitten av fotot ses ett enkelhus med snedtäcka. Skärhamn, Tjörn.

1850-1910 - Det ekonomiska uppsvinget utvecklar kustsamhällena

Under slutet av 1800-talet inföll den andra sillperioden, konservindustrin utvecklades och stenhuggerinäringen tog fart i norra Bohuslän. Samtidigt utvecklades turismen och badortslivet. Under denna tid växte många av de tidigare små kustsamhällena till de karakterisktiska fiskelägen med fritt vuxna klungor av bostadshus, sjöbodar och bryggor som vi idag förknippar med västkusten. (Länsstyrelsen i Västra Götalands län, 2000)

Byggnadsregleringar infördes och det kom krav på brandskydd, renhållning, vatten och avlopp. Nya gator gjordes bredare och blev stenbelagda. De många nya hus som behövdes byggdes antingen mellan de gamla husen nära hamnen eller i planlagda områden runt samhällskärnan. I dessa områden delades marken in i tomter. På större fria ytor byggdes skolor, badortsanläggningar, torkställningar för fisk och redskap samt stenupplag. Stenhuggerinäringen satte sina spår i kustsamhällena. Bostadshusen fick våningshöga grunder av precist huggna granitblock. De nya breda gatorna vid havet belades med kullersten medan de gamla smala gångvägarna fortfarande gick över berghällar men ibland jämnades till med steg av huggen granit. Vägar med grus och huggna kantstensblock var också vanliga. (Westerlind, 2011)

Dubbelhuset blev den vanligaste hustypen och utfördes i den tidsenliga schweizerstilen som var rikt utsmyckad med lövsågeridetaljer. De tunna taken belades med lertegel. Runt sekelskiftet blev det allt vanligare att fasaderna målades med ljusa oljefärger. Husgrunderna från denna tid uppvisar mycket välgjorda stenarbeten av både skrotsten från stenindustrin samt av granitblock huggna för ändamålet. Sjöbodar och uthus byggdes fortfarande på ofri mark i luftiga stolpverkskonstruktioner som gav goda torkförhållanden för segel och redskap. Sjöbodarna började strykas med slamfärg. Uttjänta fönster från bostadshusen sattes in i sjöbodarna. Utanför sjöbodarna fanns mindre bryggor medan segelfartygen ankrade en bit ut i hamnen. (Westerlind, 2011)

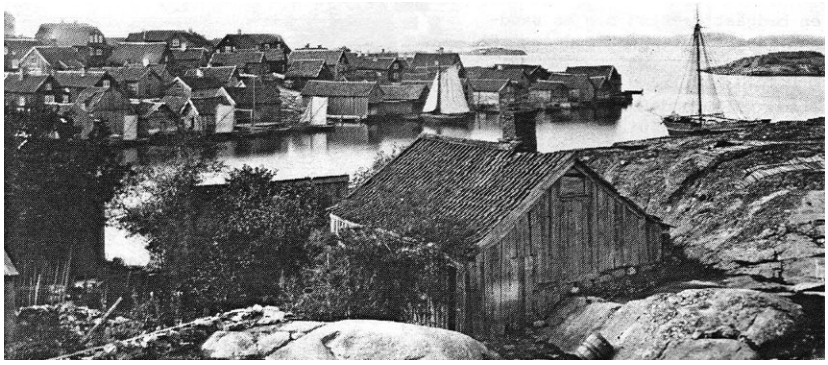

Före sekelskiftet var bostadshusen i målade i falurött medan sjöbodarna var omålade. De röda husen hade ofta vita snickerier. Detta foto är från Fiskebäckskil men förhållandena var detsamma i de flesta bohuslänska fiskelägen. Foto: Göteborgs Historiska Museum

I början av 1900-talet målades bostadshusens fasader och snickerier i ljusa oljefärger. Sjöbodarna var nu faluröda och hade fått vita snickerier. Fiskebäckskil, 1938.

Det västsvenska dubbelhuset

Dubbelhuset är en vanlig hustyp i Bohuslän. Den utvecklades under början av 1800-talet ur det tidigare vanliga enkelhuset. Sannolikt gick det till så att man efterhand införlivade de utbyggda snedtäckorna och flyttade husnocken till mitten av det utvidgade huset. På så sätt fick man en nästan kvadratisk bottenplan med fyra rum. Den tidigaste typen utan hall ser vi på den översta bilden nedan. Runt 1850 fick husen hall och en högre grund. De fick också verandor och utsmyckningar enligt tidens schweizerstil (nedan i mitten) som blev möjlig tack vare den ångdrivna sågen med vilken man kunde lövsåga detaljer. (Tanums kulturnämnd, 1984)

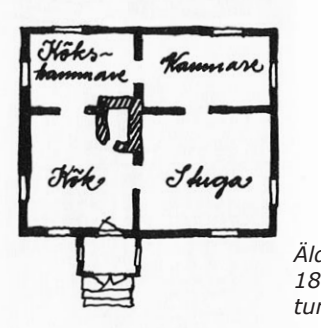

Äldre form av dubbelhus, runt 1800-1850. Illustrationer: Tanums kulturnämnd, 1984.

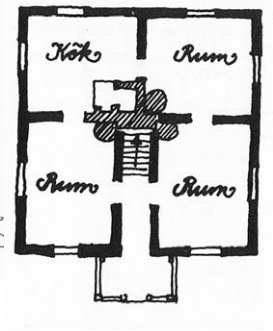

Dubbelhus i schweizerstil, runt 1850-1910. Illustrationer: Tanums kulturnämnd, 1984

Välbevarat dubbelhus med grund av huggen granit. Skärhamn, Tjörn.

Perioden 1910-1960

Samhällsutveckling

Under perioden 1910-1960 var fisket mycket lönsamt, konservindustrin blomstrade och man satsade på fraktfart som blev den nya inkomstnäringen för många kustsamhällen. Det behövdes nya moderna industrilokaler och bostäder.

Bostadsarkitektur

Nya stilinriktningar fick genomslag i kustsamhällenas byggande, men arkiteturen hade fortfarande en lokal prägel med dubbelhuset som dominerande grundform och byggandet var ännu hantverksmässigt. Storleken på bostadhusen var ungefär densamma som tidigare. Stilarna som avlöste varandra var flera. Under 1910-talet dominerade nationalromantiken med mörka fasadkulörer, oregelbundna volymer och detaljer inspirerade av ideerna om medeltidens borgarkitektur. 1920-talets jugend gav husen sirliga verandor där empirfönstrens övre lufter förseddes med små spröjs och husen fick brutna tak. Under detta årtionde var också nyklassicismen en stark stilströmning som tog sitt uttryck i rombformade fönster och branta tak. Funktionalismen som lanserades på 1930-talet ledde till hus med flacka pulpettak, fönster i hörn och ljusa fasadfärger. I Bohuslän blev de platta taken inte så vanliga på bostadshus utan mer på verksamhetslokaler. Under 1950-talet byggdes många hus med en kubisk grundform och branta tak (foto längst ner på denna sida). Dessa är inspirerade av funktionalismen men grundformen kommer från det bohuslänska dubbelhuset. I Bohuslän slog eterniten igenom som fasadmaterial under 1940-talet och ersatte många träfasader. Även tak kläddes med det liknande materialet cembonit. Grunderna uppfördes först med huggen sten och senare med betongsten. Det byggdes även en del flerbostadshus under den senare delen av denna period. Dessa var oftast tvåvåningshus i trä. (Westerlind, 2011)

Förhållande till landskapet/markens anordnande

Behovet av vägar och hamnar för transport ökade vilket ledde till att man förändrade landskapet med sprängningar, utfyllnader och betonggjutningar för att konstruera vägar och kajer. Under 1930-talets depression betalade staten ut stödpengar för anläggning av stenlagda kajer och vägarbeten. Många av de granitarbeten som idag är synliga i kustsamhällena utfördes under denna tid. Granit användes också till murar och trappor i privata trädgårdar och till bostadshusens trappor. Området runt hamnen med sjöbodar och små gångstigar var fortfarande öppet med synkontakt från gatan till havet. (Westerlind, 2011)

Typiskt bohuslänskt 1950-talshus. Nästan kvadratisk bottenyta, brant takfall och eternitfasad. Foto från Skärhamn, Tjörn

Perioden 1960-1980

Samhällsutveckling

Under denna period växte det moderna samhället fram i Bohuslän liksom i Sverige i stort. Det hantverksmässiga tillverkandet ersattes av industriell tillverkning. Bilismens genomslag förändrade samhället och satte sina spår i samhällets fysiska miljö med vägar, broar och parkeringsplatser. Olja dominerade som drivmedel i bilar och för uppvärmning av husen. Framtidstron var stark och många byggprojekt sattes igång för att bygga det nya samhället. Under miljonprogrammets tid skulle en miljon nya bostäder byggas i Sverige under 10 års tid. Socialdemokratin byggde folkhemmet och levnadsstandarden ökade. Statliga bidragssystem med komplicerade regelverk styrde bostadsutformningen. Jordbruket och fisket minskade i betydelse och självhushållningen försvann. Samhällsservicen utvecklades och centraliserades till vissa orter. Turismen tog fart under 1960-talet. Nya hus för den permanenta befolkningen byggdes runt den äldre kärnan som till stor del blev fritidshus. (Westerlind, 2011)

Bostadsarkitektur

Typhusbyggandet slog igenom. Under 1960-talet utformades många villor och radhus på ett sätt där produktionsmetoden var en del av den modernistiska arkitekturen. Flacka tak, tegel- eller betsade träfasader var vanligt. Från denna tid finns många välgestaltade helhetsmiljöer med modernistisk estetik. Under 1970-talet kom ett brott mot modernismen i villaproduktionen samtidigt som utformningen av typhusen inte längre var en uppgift för arkitekterna då den togs över av typhusföretagens försäljare och tekniker. Man saluförde hus med historicerande detaljer, stora sadeltak med 45 graders lutning alternativt valmade tak, spröjsade fönster och mörka färger. (Rosenhall, 2002 och Westerlind, 2011)

Förhållande till landskapet/markens anordnande

Den ökade bilismen ledde till byggande av broar, större vägar och parkeringplatser. Stora områden i hamnarna fylldes igen för att skapa parkeringsytor. På vissa ställen i kustsamhällena fick hus rivas och vägar breddas. Men den stora förändringen kom vid nybyggnationen av villaområden där man nu skulle kunna köra fram till sitt hus och parkera på tomten, något som är svårt i de tättbebyggda, äldre delarna av kustsamhällena. De prefabricerade husen som byggdes liknar de som finns i övriga Sverige och placeringen i landskapet likaså. Villaområden lades gärna på åkrar. Man bröt således mot principen att inte bygga på odlingsbar mark, men man höll fast vid principen om att husen ej skulle ge siluettverkan i landskapet. Husen från 1970-talet ligger liksom de som byggts under tidigt 1900-tal nedanför bergets fot. Under den här perioden byggdes många sommarstugsområden i Bohuslän, ofta med stor känsla för placeringen i landskapet. På stora tomter byggdes små trähus med god landskapsanpassning som ofta målades i mörka lasyrfärger. (Westerlind, 2011)

Under 1970-talet var fortfarande planeringsidealet att husen byggdes invid bergets fot.

Sommarstuga från 1960-talet som står med en gjuten grund rakt på hällberget på en ö i skärgården.

Perioden 1980-2010

Samhällsutveckling

I det postmoderna samhället skedde en omställning från tillverkningsindustri till ett mer tjänstebetonat samhälle. I de kustsamhällen där pendling till större städer var möjlig bodde människor kvar, men många kustsamhällen blev avfolkningsbygder med stort fritidshusbestånd. Fiskeri och jordbruk kunde överleva med stöd av EU-bidrag för landsbygdsutveckling.

Bostadsarkitektur

Under 1980-talet blev det populärt med pastischer och förebilden för typhusen var en villa från slutet av 1800-talet eller början på 1900-talet. Nostalgin var dominerande i utformningen och typhusen kläddes med en fasadarkitektur med burspråk och fönster med falska spröjs. Ofta satte man samman fönster och utbyggnader från olika tidsepoker för att skapa ett egensinnigt och individuellt hus. Husen hade de klassicistiska husen som förebilder men saknar dess omsorg om proportioner och detaljer. De historicerande typhusen forsatte att vara populära men under senare delen av denna period blev en slags "nyfunktionalism" populär. Denna stil kännetecknas av pulpettak, stora fönsterpartier och ljusa fasader. Efter millenieskiftet byggdes en del trähus med mörka fasader som anses vara anpassande till naturen och berget. Vid sidan av denna mer samtida arkitektur byggdes många områden med vita hus med sadeltak av rött tegel som beskrevs som att vara i "bohuslänsk stil". Dock skiljer de sig markant i storlek och framförallt i placering och markbearbetning då de nya områdena ofta placerades högt upp på obebyggda bergspartier. Många lösvirkeshus ritades av beställarna själva efter typhusförebilder.

Förhållande till landskapet/markens anordnande

Vare sig husen byggdes som infillprojekt i äldre delar av kustsamhällena eller på obebyggda bergspartier så var markbearbetningen och omformningen av landskapet i de flesta fall oerhört omfattande. Husen placerades högt upp i landskapet efter omfattande schaktningsarbeten. Slänter och murar omgärdar husen och tomterna likväl som altaner och balkonger. Under denna period blev det än mer vanligt att försöka avskärma sin tomt eller området runt sin sjöbod med staket och murar, vilket fick som resultat att synkontakten mellan hus och hav minskade. Det var också vanligt att markera sin tomt med murar och ytor av betongsten eller gatsten. Många nya områden planerades i tidigare oexploaterade bergspartier vilket krävde stora ingrepp för vägar. Även på tomterna gjordes stora markarbeten, ofta till följd av att man skulle placera ett typhus som är gjort för att passa en plan tomt. De skärpta kraven på tillgänglighet bidrog också till en viss del till skapandet av plana utemiljöer och till byggnadernas utformning.

Ljusa trähus med spröjsade fönster i olika dimensioner är en vanlig hustyp i Bohuslän idag. Husen är ofta placerade högt i landskapet, upplyfta på murar och utfyllnader. Foton från Skärhamn, Tjörn.

KAPITEL 3
Bohusläns tradtionella arkitektur och dagens bostadsbyggnation - en analys

Detta kapitel utforskar och analyserar den traditionella arkitekturens karaktärsdrag samt vad som kännetecknar dagens bostadsbyggnation i Bohuslän. Fokus i analysen ligger som tidigare på hur byggnaderna möter landskapet. I denna analys av Bohusläns traditionella arkitektur och dagens bostadsbyggnation så undersöks arkitekturen på de tre skalnivåer/rumsliga nivåer som tidigare beskrivits i projektets syfte. Den första rumsliga nivån är relationen mellan bebyggelse och landskap i det stora landskapsrummet. Den andra nivån är relationen mellan byggnader och mellan byggnader och landskap i det mindre landskapet, dvs den behandlar bebyggelsen på områdesnivå. Den tredje nivån är den lilla skalan som handlar om relationen mellan byggnad och mark med fokus på grundläggningen.

BOHUSLÄNS TRADITIONELLA ARKITEKTUR

Bebyggelsen från 1800-talets senare hälft har historiskt sett har satt störst prägel på Bohuslän och det är den man oftast menar när man talar om Bohusläns traditionella arkitektur. Den har utvecklats sedan 1500-talet och fick sin karakteristiska form under det ekonomiska uppsving som 1800-talets sillfiskeri, stenhuggeri och fraktfart ledde till. Ända fram till 1960-talet var byggandet i Bohuslän hantverksmässigt och under första halvan av 1900-talet byggde man vidare på det traditionella bohuslänska arvet, hustyper går igen med endast mindre förändringar.

Bebyggelsens placering i landskapet
De bohuslänska samhällena är byggda i skydd av bergen. Vi kan skilja på kustsamhällena och gårdsbebyggelsen på landsbygden men de relaterar till de kulliga granitbergen på liknande sätt. Kustsamhällena byggdes i det lite flackare området mellan havet och där berget stiger, oftast på gammal sjöbotten. Bondgårdarna byggdes också i skydd av berget på det som varken var berg eller värdefull åkermark, utan små kulliga mellanområden i gränslandet mellan bergslandskap och åkerlandskap. Resultatet av den traditionella placeringen av husen är alltså att bergets siluett lämnas orörd. Visuellt dominerar berget över bebyggelsen.

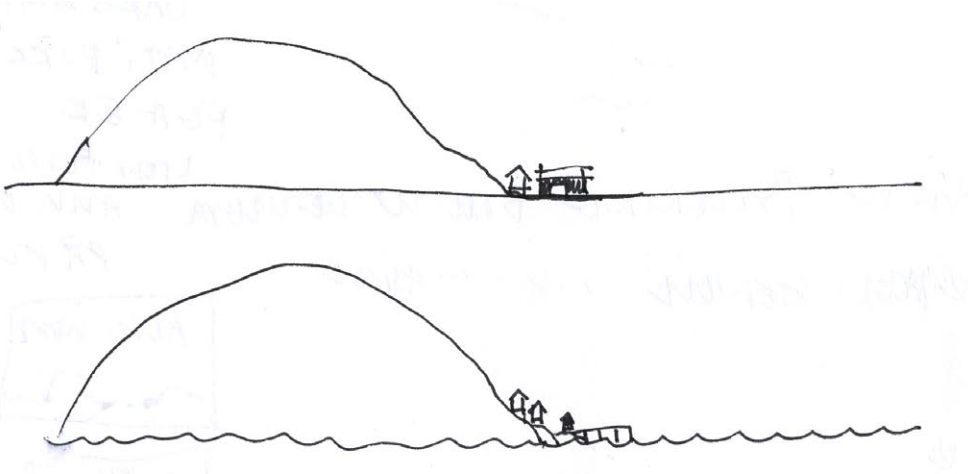

Principskiss av den traditionella placeringen av de bohuslänska samhällena vid bergets fot.

Tolleby, Tjörn. Gårdarna är placerade i ett pärlband i skydd av berget.

Fjällbacka. Den täta bebyggelsen i kustsamhället ligger skyddad i den smala randzonen mellan berg och hav.

Det bohuslänska kustsamhället

De bohuslänska fiskarsamhällena ligger i en dramatisk miljö där de branta klipporna möter havet i en smal låglänt remsa. Här får de närhet till havet och skydd för den hårda västanvinden. Husen ligger tätt för att utnyttja utrymmet och skapa vindskyddade platser. Mellan bostadshusen och sjöbodarna vindlar trånga gator och bryggor. Tätheten skapar spännande, varierade utemiljöer med intressanta rumsliga kvaliteter. Husen ansluter varsamt till berget med en stengrund med resultatet att bebyggelsen mjukt följer topografin. Varsamheten och lättheten med vilken de traditionella byggnaderna ansluter till landskapet är en av de mest framträdande karaktärsdragen och kvaliteterna i den äldre bebyggelsen.

Arkitekturen i det bohuslänska fiskarsamhället avspeglar en livsform där havet utgjorde grunden för försörjningen. Mönstret är uppbyggt av bostadshus, sjöbod, brygga och båt. Alla ville ha nära bryggan och båten, och därför byggde man tätt och husen placerades så man fick utsikt från åtminstone ett gavelfönster. Husen skyddar varandra från blåsten och skapar läplatser där man beredde fisken och levde sitt sociala liv. Alla levde av fisket och man arbetade tillsammans, därför var det också viktigt att bo nära varandra. Husen byggdes på ofri grund och ingen ägde sin tomt. Det var ont om matjord och det var inte nödvändigt att ha någon större trädgård än kanske en liten kålgård.

Arkitekturen som skapades när 1800-talets klassicistiska ideal mötte de lokala kraven i det bohuslänska samhället och den bergiga terrängen är unik och särpräglad på många sätt. Husen kan se ut att vara placerade huller om buller men i själva verket är terrängen väldigt väl utnyttjad och husen är omsorgsfullt placerade på berghällarna för att uppnå kraven på ändamålsenlighet och närhet till havet. (Rosenhall, 2002)

De bohuslänska kustsamhällena kan sägas vara “extremt välplanerade” utan att vara skapade av någon ovanifrån styrd planering. Istället är de noggrannt uppbyggda efter de krav som naturen och fisket ställde. Några bidragande faktorer till kustsamhällenas utformning och byggnadernas placering är: öarnas eller kustsamhällenas topografi, de naturliga hamnarnas läge, vindförhållanden, utsiktsförhållanden, solbelysning, behovet av kommunikationsstråk och behovet av närhet mellan bostaden och sjöboden/bryggan. Även om hustyperna är få, så skapas en intressant variation eftersom varje hus är individuellt utformat och anpassat till den specifika platsen. (Arén, 1995)

Mollön utanför Mollösund.

Ljugarbänken i Mollösund.

En morfologisk skiss över Hunnebostrand som visar kustsamhällets placering vid havet mellan berghöjderna. Bostadshusen ligger tätt. Samhället har en huvudgata som skiljer bostadshusen från sjöbodarna som ligger längs med strandkanten. Skiss: Rosenhall, 2002

Bostadshusens utformning

De två bostadsvåningarna byggdes i trä och kläddes från mitten av 1800-talet av träpanel. Husen var omålade eller ströks med falu rödfärg. Vid sekelskiftet målades de med oljefärg i dovt ockrafärgade nyanser och senare avlöstes denna färgställning av modet med vita eller ljusa kulörer. Sadeltaken byggdes med 30-40 graders lutning och belades med lertegel. Husens utformning i proportioner och detaljer styrdes av klassicismens regler. Husen hade ofta en relativt enkel karaktär i enkelstugan och dubbelhuset och verandor och snickarglädje växte fram efterhand som man hade råd.

Grunden/Mötet med marken

Bostadshusen i Bohuslän byggdes på en sockel av sten. De tidigaste grunderna bestod av travad obearbetad sten från platsen. Grunderna var låga eftersom de endast gjordes för att jämna ut marken och vara ett underlag för det första skiftet i timmerstommen. Senare blev grunderna uppbyggda av huggna granitblock och sockeln kunde vara våningshög. Sockelvåningen skapar en fin övergång från bergslandskapet som förankrar huset i omgivningen. Stensockeln tar upp de topografiska skillnaderna och är oftast högre under en del av huset. Den relativt höga sockeln innebär att bostadsvåningen kommer upp från den fuktiga marken och gör att ventilationen kring huset blir god vilket behövs i den fuktiga kustmiljön. En skorsten murades upp i mitten av huset och spillvärmen från denna såg till att fukthalten i källardelen hölls nere.

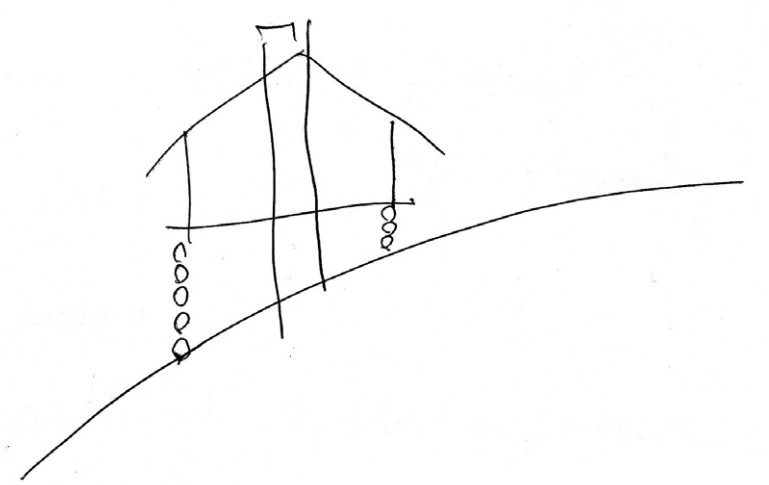

Principskiss av traditionellt bohuslänskt hus med en stensockel som är byggd direkt på granitberget liksom murstocken som löper i husets mitt. De två övre våningarna är byggda i trä. Huset har sadeltak.

Huset, sjöboden, bryggan och båten. Arkitekturen avspeglar en livsform där havet utgjorde grunden för försörjningen.

Ekonomibyggnaderna - sjöbodar och ladugårdar

Bilder av bohuslänska sjöbodar.

Bilder av bohuslänska ladugårdar och uthus.

DAGENS BOSTADSBYGGNATION I BOHUSLÄN

Bebyggelsens placering i landskapet

Idag är det vanligt att husen byggs högt upp på bergen för att få så vidsträckt utsikt som möjligt, och inte i vid bergets fot som i den traditionella bohuslänska arkitekturen. Detta medför att byggnaderna syns från havet och att husen ger siluettverkan i landskapsmiljön. Det saknas ett varsamt förhållningssätt till landskapet. Stora granitytor sprängas bort för att ge plats för vägar och hus som grundläggs med betongplatta på mark. Ofta plansprängs bergstopparna. Allt detta skapar stora hål i landskapet som måste "lagas" med betongmurar och slänter som inte sällan fylls upp med den för landskapet artfrämmande kullerstenen från rullstensåsar. Genom att bygga uppe på bergen blir det nödvändigt med mycket stora ingrepp i bergslandskapet för att konstruera vägar till dessa högt belägna områden.

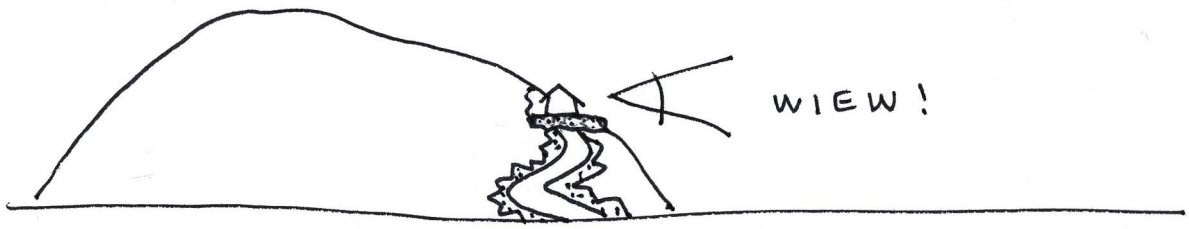

Att bygga vägar till högt belägna områden innebär stora ingrepp i landskapet.

Nya områden läggs ofta på bergstoppar runt befintliga samhällen. Nordviksberg, Tjörn.

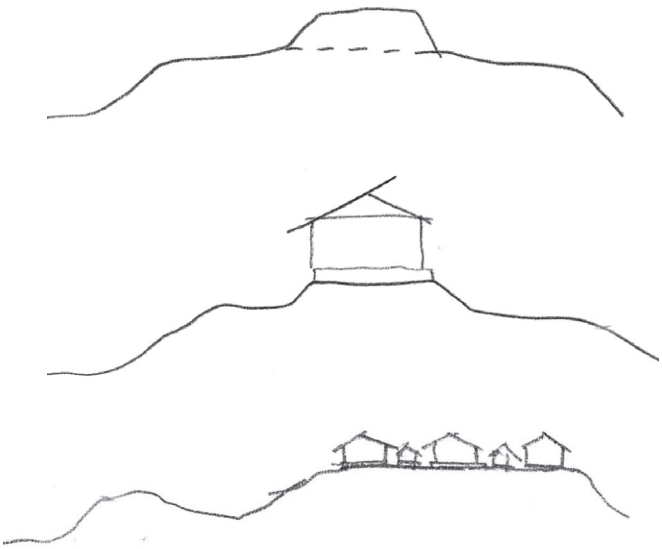

Att bygga högt upp på de bohuslänska bergen innebär en enorm förstörelse av landskapet. De metoder som vanligtvis används för att bygga vägar och grundlägga hus idag är hänsynslösa mot bergsnaturen. Plansprängningar av bergstoppar gör stora ingrepp i landskapet. Husen syns vida omkring i det karga landskapet.

Områdets utformning

Moderna villaområden ligger ofta längs återvändsgränder i isolerade områden som inte har så stor kontakt med övriga samhället. Dess villakvarter saknar de täta sammanhang av gatumiljöer som finns i de äldre samhällena. Husen beställs oftast var för sig och har ingen relation till omgivande hus. Utemiljöerna blir ofta ett slumpmässigt resultat av husens olika former. När dessa områden placeras uppe på berg sticker de blandade formerna ut än mer. Ett tätt samhälle vid bergets fot "tål" ofta en mer blandad bebyggelse. I den karga miljön uppe på berget blir husen exponerade och utlämnade till varandra.

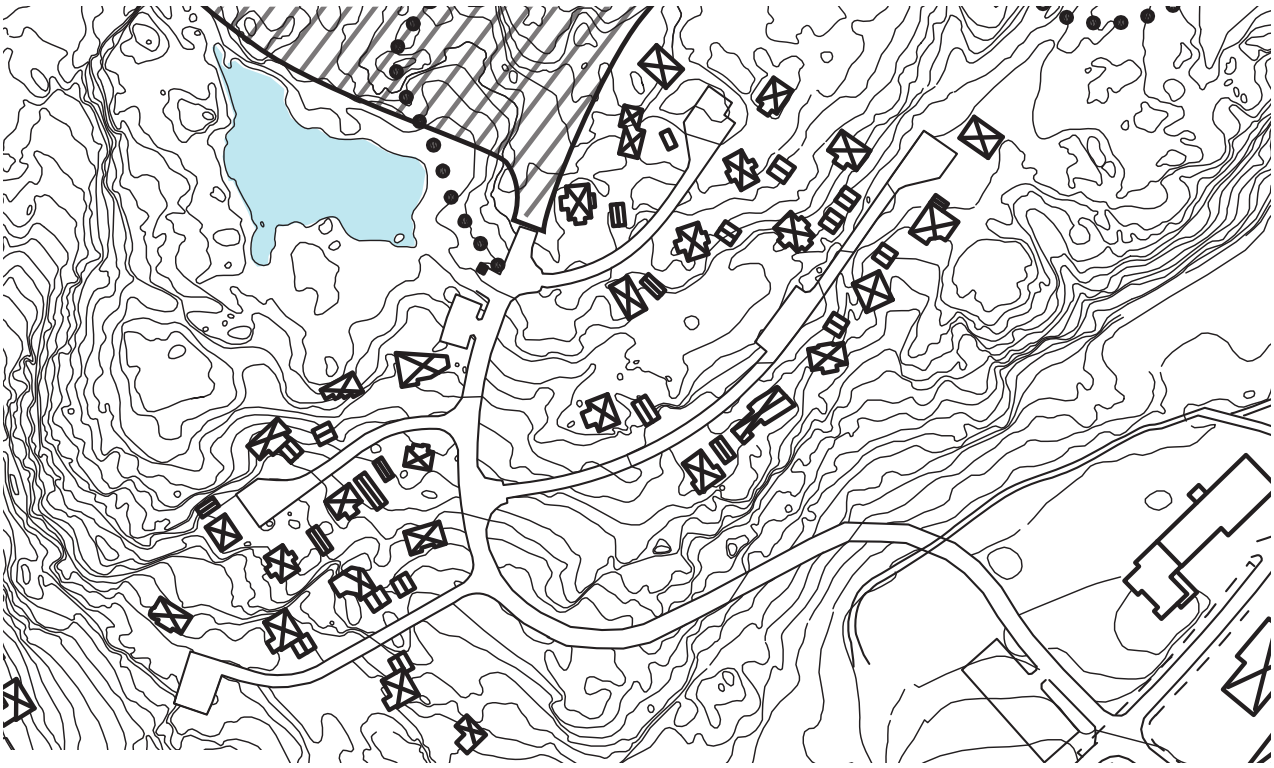

Husen i moderna villaområden ligger ofta längs återvändsgränder. Vetteberget, Fjällbacka.

Nordviksberg, Skärhamn. Nya områden blir ofta sammansatta av hus som ställs på tomten utan relation till omgivande hus eller utemiljöer. Tomterna betraktas som enskilda enklaver och helheten blir ett slumpmässigt resultat av sammanfogandet av olika former.

Att bygga vägar på konventionellt sätt i bergiga miljöer för att nå högt belägna nya bostadsområden gör dramatiska ingrepp i bergsnaturen.

Området Havsporten ligger på klipporna alldeles vid havet norr om Skärhamns centrum. Här har vägarna dragits så att det är lätt att köra bil. Husen har placeras på höjder eller i svackor längs med dessa vägar. Höga betongmurar bildar grunderna för de identiska husen som är inspirerade av "bohuslänsk stil". Utemiljöerna består av mängder av tippad sjösten.

Bostadshusens utformning

Nya detaljplaner föreskriver ofta en "bohuslänsk stil" som man menar tillgodoses av ljusa fasader och röda tegeltak i vissa vinklar. De pastischer som byggs kan hålla mer eller mindre hög kvalitet, ofta är husen dock överlastade med olika ornament som kan sägas vara inspirerade av den klassiska arkitekturen men utan dess välavvägda proportionering. Man kan fundera om man verkligen kan tala om en "bohuslänsk stil" då husen uppvisar ganska ytliga likheter med de traditionella husen. Många villor som byggs är typhus som är pålagda med en lokal stil. Eftersom de inte är anpassade efter en speciell plats har de dessutom ofta svårt att anpassas till det bohuslänska landskapet utan kräver en plan yta. Många av de nya husen som byggs i "bohuslänsk stil" har ingen stenfot som de äldre husen. Om de har en sockelvåning vill man ofta ha altaner som "flyger" runt mellanvåningen.

Dagens typhus passar dåligt in i den bohuslänska terrängen. Sättet man grundlägger och planerar tomter skapar höjdproblem som man löser med höga stödmurar och som här med att fylla upp stora ytor med kullersten. Foto från Lönneberget i Skärhamn, Tjörn.

Stora balkonger var inget som fanns till de äldre husen och passar dåligt även till denna pastisch. Havsporten, Skärhamn.

Grunden/Mötet med marken

Det vanligaste grundläggningssättet är platta på mark. Detta är en metod som kräver ett plant underlag och bergen plansprängs som följd. Sprängningar förstör landskapet och skapar stora hål i landskapet som man sedan försöker dölja med murar, utfyllnader och slänter.

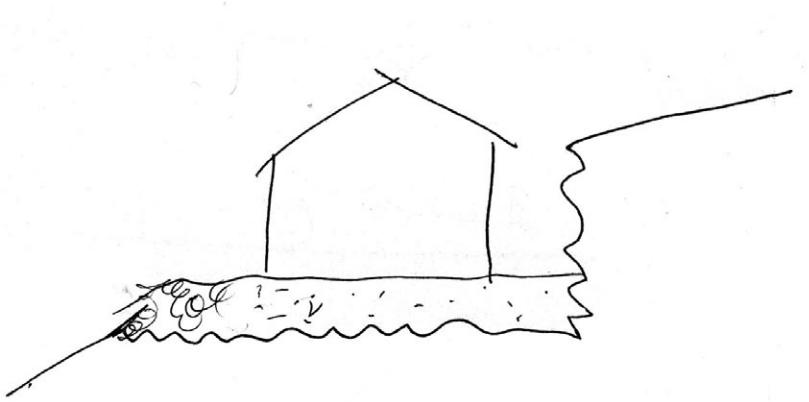

Sektionsskiss över hus som grundlagts med platta på mark med sprängningar i en bergig terräng.

De nya "bohuslänska" husen har ingen sockel som de äldre, utan grundläggs med platta på mark, vilket förändrar husets proportioner. Hustyp "Skärhamn" av Animonhus

Alternativt så får husen våningshöga socklar. Den äldre hustypen anpassas inte så lätt till dagens krav på plana utemiljöer. Här ser vi exempel på en "flygande altan". Lönneberget, Skärhamn

KAPITEL 4

Begreppet varsamhet och förhållningssätt vid nybyggnad i Bohuslän

BEGREPPET VARSAMHET

Detta kapitel behandlar innebörden i begreppet varsamhet och vad lagen säger om varsamhet. Det innehåller en genomgång av olika arkitekters och andra textförfattares förhållningssätt till nybyggnation i Bohuslän. Därefter redovisas ett föreslaget förhållningssätt till nybyggnation i Bohuslän som bygger på studierna i detta arbete. Kapitlet avslutas med en genomgång av de karaktärsdrag i den bohuslänska miljön som enligt min åsikt är mest framträdande och kan vara vägledande vid utformning av ny bebyggelse.

I begreppet varsamhet kan man innefatta både att vara varsam mot landskapet och mot den byggda miljön och kulturlandskapet. Att bygga varsamt i Bohuslän handlar således om att hitta konstruktionsmetoder som gör så små ingrepp som möjligt i de unika granitytorna. Det handlar också om att placeringen och utformningen av ny bebyggelse förhåller sig på ett varsamt sätt till den befintliga byggda miljön och kulturarvet. Detta arbete fokuserar främst på varsamhet i relation till landskapet, men dessa frågor är naturligtvis intimt sammanlänkade och hänger ihop. Man har alltid en kontext att förhålla sig till.

Detta arbete handlar om problematiken med okänsliga nyexploateringar. Att vara varsam innebär dock även att undvika okänsliga renoveringar och istället förvalta och vårda husen genom att behålla sådant som fönterutformning, byggnadsstil och fasaddetaljer. Fönstersättningen är extremt betydelsefull för ett hus. Förändringar som att t ex byta ut gamla, spröjsade fönster mot pivåhängda fönster med "fuskspröjs" förvanskar hela huset.

Att förhålla sig till det gamla - avtryck från olika tider i den bohuslänska miljön
Människors försörjning och levnadssätt har under årens lopp format Bohusläns bebyggelsestruktur och kulturlandskap. Med kulturlandskap menas den natur som förändrats av människan, till skillnad från naturlandskapet som betecknar orörd natur. Många samhällen i Bohuslän fick för länge sedan den plats och delvis den utformning de har än idag. Där gårdarna ligger idag återfinns ofta lämningar från järnålderns byar. Alla tider sätter sitt avtryck i kulturmiljön, och måste få lov att göra det, men vår tid tenderar att ta över pga våra ovarsamma konstruktionsmetoder. När bergen är bortsprängda går de inte att få igen!

VAD LAGEN SÄGER OM VARSAMHET

Bohuslän - ett nationallandskap

Bohusläns kust är skyddad enligt svensk lag. Enligt 4 kap miljöbalken är kusten i sin helhet av riksintresse, för dess natur- och kulturvärden. Området som är upptaget som riksintresse är Bohusläns skärgård med en kustremsa om ca tre kilometers bredd. Bohuskusten är ett av flera sk nationallandskap som är särskilt omnämnda i 4 kap miljöbalken för sin unika miljö och för sitt värde för hela nationen. Bohuslän omfattas av både tredje och fjärde kapitlet i miljöbalken och detta bör tolkas så att helheten ges särskild tyngd. (Länsstyrelsen, 2000) Bohusläns naturvärden är enligt miljöbalken både geologiska och biologiska samt innefattar stora värden för det rörliga friluftslivet och turismen.

Enligt miljöbalken måste all utveckling i Bohuslän ske med hänsyn till både särskilda objekt (samhällen, fornlämningar, bebyggelse) och de mer allmäna karaktärsdragen hos natur- och kulturlandskapet. Det ursprungliga landskapet med influenser av tidigare generationer ska vara synligt. Stora orörda naturområden skall bevaras. Kusten från Lysekil och uppåt, den sk ”obrutna kusten” har givits ett särskilt skydd för dess oförstördhet och ursprunglighet.

Varsamhetsbestämmelser i PBL

Varsamhet är ett begrepp som används i plan- och bygglagen. I 3 kap 10 § finns generella bestämmelser som gäller för ändringar av alla byggnader, alltså inte bara de som bedöms som kulturhistoriskt värdefulla. *”Ändringar av en byggnad ska utföras varsamt så att byggnadens karaktärsdrag beaktas och dess byggnadstekniska, historiska, kulturhistoriska, miljömässiga och konstnärliga värden tas till vara.”* (PBL 3 kap 10 §) I 3 kap 12 § behandlas de byggnader som bedöms ha så stort kulturhistoriskt värde så att det är av allmänt intresse att bevara dem. *”Byggnader, som är särskilt värdefulla från historisk, kulturhistorisk, miljömässig eller konstnärlig synpuunkt eller som ingår i ett bebyggelseområde av denna karaktär, får inte förvanskas.”* (PBL 3 kap 10 §)

Nationallandskap kallas de geografiska områden som är upptagna i 4 kap miljöbalken, de kallas även ”fjärdekapitel-områdena”. Områdena är unika och värdefulla för hela Sverige för deras natur- och kulturvärden. Bohusläns skärgård med en kustremsa om ca tre kilometers bredd är ett av dessa områden.

(Boverket, 2011 och Länsstyrelsen i västra Götaland, 2000:8)

Riksintressen är geografiska områden som är av nationell betydelse för en rad olika samhällsintressen. Områdena kan innehålla natur- eller kulturvärden som är så ovanliga att de gör områdena viktiga för hela landet. Det kan också vara områden som är viktiga för en framtida utbyggnad av energiförsörjning eller kommunikation. Riksintressen är skyddade enligt kapitel 3 och 4 i miljöbalken. Riksintressen bevakas av länsstyrelsen och får inte skadas av exempelvis nya byggprojekt.

Riksintressen enligt 4 kap miljöbalken gäller bara områden med natur- och kulturvärden. Dessa områden anges direkt i lagen och har beslutats av riksdagen. Områdena anges bara mycket grovt i lagen och deras närmare avgränsning ska göras i kommunernas översiktsplanering.

(Boverket, 2011)

Kusten från Lysekil och norrut – den ”Obrutna kusten”

1. Ursprunglighet inom hela området
2. Förutsättningar för rörligt friluftsliv: bad och fiskeplatser, möjligheter till båtsport
3. Förutsättningar för turism
4. Tillgång till serviceorter
5. Sammanhängande strand- och skärgårdsområden tillgängliga på allemansrättslig grund samt sammanhängande vackra och ursprungliga landskapspartier, utsiktspunkter
6. Högklassiga fornlämningsmiljöer
7. Talrika äldre bebyggelse- och verksamhetsmiljöer
8. Vetenskapliga natur- och kulturvärden
9. Lättillgängliga och synliga geologiska värden
10. Rikt sjöfågelliv och unika växtlokaler
11. Marina biologiska värden
12. En i sig värdefull kombination av högklassiga natur- och kulturvärden

Kusten från Lysekil och söderut – den ”Högexploaterade kusten”

1. Ursprunglighet inom vissa delar av området
2. Närhet till områden med många människor
3. Förutsättningar för rörligt friluftsliv: badplatser, fiskeplatser, möjligheter till båtsport
4. Rekreationsmiljö för ett stort antal människor
5. Tillgängliga och attraktiva bad-, strand- och skärgårdsområden i vissa delar
6. Högklassiga fornlämningsmiljöer
7. Talrika äldre bebyggelse- och verksamhetsmiljöer
8. Vetenskapliga natur- och kulturvärden
9. En i sig värdefull kombination av högklassiga natur- och kulturvärden

(Länsstyrelsen, 2000:8)

Hållö.

LITTERATURSTUDIER:
FÖRHÅLLNINGSSÄTT TILL NYBYGGNATION I BOHUSLÄN

Under arbetets gång har jag studerat ett antal texter skrivna av arkitekter och andra, som behandlar hur de förhåller sig till nybyggnation och varsamhetsfrågor i Bohuslän. Här följer sammanfattningar av dessa olika skrifters föreslagna förhållningssätt till nybyggnation i Bohuslän. Skriften *Kritisk regionalism* är inte specifikt inriktad på Bohuslän, men presenterar ett synsätt som jag anser att man kan använda vid nybyggnation i områden som Bohuslän. Längre sammanfattningar av litteraturen återfinns i bilaga 1.

Fredrik Rosenhall:
Kustsamhällets arkitektur

I *Kustsamhällets arkitektur* (Rosenhall, 2002) argumenterar arkitekten Fredrik Rosenhall för en ökad arkitektonisk medvetenhet vid småhusbyggande i Bohuslän. Rosenhall menar att dagens villabyggnation saknar tydliga estetiska ställningstaganden. 1800-talets kustsamhällen med sina täta gaturum och klassiska arkitektur och det tidiga 1900-talets välgestaltade trädgårdsstäder visar upp kvalitetsdrag som inte uppnås i dagens villabyggande. Idag försöker man bygga i den bohuslänska traditionen men landar ofta i klumpiga pastischer med svag platsanknytning och ovarsamma ingrepp i landskapet. Rosenhall visar på vikten av att ha ett gott arkitektoniskt klimat där man både bevarar den äldre bebyggelsens kvaliteter samt ställer höga arkitektoniska krav på nytillskotten, för att skapa bärkraftiga regioner som lockar till sig boende, företag och besökare. Man bör frångå att det enda krav som ska ställas på nybyggnation är en ytlig likhet med gammal bebyggelse och ersätta det med en inställning där estetik och rumsliga kvaliteter blir viktigt. Rosenhall förespråkar en kontextuell modernism där arkitekturen varken är historicerande och tillbakablickande på former i det förflutna eller är modernistiskt generell och något som skulle kunna finnas var som helst. Istället bör man inspireras av de starka karaktärsdragen i den bohuslänska arkitekturen såsom relationen mellan de täta kustsamhällena och det karga vidsträckta landskapsrummet, samhällenas täta och funktionsoptimerade strukturer, dess spännande mellanrum, rörelsen i gaturummen och omsorgen om detaljer i den äldre bebyggelsen. Arkitekturen kan sedan ha ett samtida formspråk som tolkar den bohuslänska kontexten på ett nytt sätt.

Dixon, Isacsson, Lilienberg, Lundbohm och Åkesson:
Bygga Bohuslänskt

Skriften *Bygga Bohuslänskt* (Dixon m.fl, 1980) handlar om landskapsanpassat byggande i Bohuslän och gjordes på uppdrag av Göteborgs och Bohus läns landsting och ett antal bohuslänska kommuner. En av författarna är Gerlesborgsskolans grundare, konstnären Arne Isacsson, och arbetet bygger på hans observationer av förändringarna i Bohusläns bebyggelsemiljö under åren 1940 till 1980. Dessa förändringar ser författarna som negativa och de beskriver utvecklingen som en "förflackning", där den bohuslänska miljön förstörs av nya byggprojekt och där de kulturhistoriska värdena utarmas. I Bygga Bohuslänskt försöker Isacsson m fl att beskriva bakgrunden till denna utveckling men också blicka framåt mot hur vi kan vända utvecklingen och hitta strategier för hur vi ska bygga nytt på ett bohuslänskt vis i samklang med den karga naturen. Författarna karakteriserar både bergsformationer och förhållandet mellan det bohuslänska huset och landskapsrummet med ett konstnärligt perspektiv, och menar att landskapsanpassningen är det som är viktigast för att "bygga bohuslänskt".

Ann Mari och Gunnar Westerlind för Länsstyrelsen Västra Götalands Län:
Kustbebyggelseprojektet

Skriften *Kustbebyggelseprojektet* (Westerlind och Westerlind, 2011) är gjord som en del i arbetet med att uppnå de nationella miljömålen. I det här fallet gäller det "God bebyggd miljö", "Hav i balans" och "Levande kust och skärgård". Författarna har tidigare beskrivit bebyggelseutvecklingen i Göteborgs och Bohus län i "Kustorter i Bohuslän", som visar utvecklingen fram till slutet av 1970-talet. I Kustbebyggelseprojktet har arbetet kompletterats med utvecklingen från 1980-2010. Beskrivningen gäller både förändringen av den befintliga bebyggelsemiljön samt nybyggda tillskott och fokuserar på samhällsutveckling, byggnader, marken mellan husen samt hamnmiljöer. Arbetet innehåller inventeringar och beskrivningar av ett flertal kustsamhällen och dessa är tänkta att användas som underlag för översiktlig planering i kommunerna och som informationsmaterial till kommunpolitiker och allmänhet. I Kustbebyggelseprojektet beskrivs gemensamma karaktärsdrag som är viktiga att bevara och utveckla, vad som kan påverka dessa negativt och hur en hållbar förvaltning behöver utvecklas för att säkerställa att de befintliga kvaliteterna inte går förlorade.

Tanum kommuns kulturnämnd:
Tanum - Kulturvårdsprogram för Tanums kommun

Kulturvårdsprogrammet för Tanums kommun är gjort 1984. Det innehåller välgjorda historiebeskrivningar för de olika samhällena samt en sammanfattande beskrivning av historieutvecklingen och en mindre del som tar upp rekommendationer för nybyggnad. Dessa rekommendationer går ut på att ny bebyggelse ska efterlikna den traditionella i så stor grad det är möjligt. Man ska t ex leta efter en tomt som överrensstämmer med placeringen av den äldre bebyggelsen. Det nya huset ska "smälta in" genom att ha en volym, takfall och färgsättning som inte bryter för mycket mot omgivningen. Lite kritiskt kan man vara mot att de skriver "Det bästa betyg ett nybyggt hus kan få är att man inte särskilt lägger märke till det när det står på plats." eftersom det kan låta som man eftersträvar anonyma kopior.

K. Frampton:
Kritisk regionalism - sex punkter för en motståndets arkitektur
(för synen på gammalt och nytt)

Man kan säga att modernismens arkitektur sätter det universella och abstrakta främst och därför har en tendens att bli platslös och likadan överallt. Regionalismen å sin sida betonar individuella och lokala arkitektoniska särdrag men blir ofta en ytlig dekoration med hypotetiska former från en gammal byggnadskultur som läggs på ett universellt system. Den finner sin förebild i en äldre form som inte passar in i dagens samhälle som har en annan social struktur och andra arkitektoniska programkrav. Frampton för fram den kritiska regionalismen vars strategi istället är att använda element som är indirekt hämtade ur den specifika platsens särdrag. Den kan finna inspiration i t ex det lokala dagsljusets styrka och kvalitet, en tektonik från ett speciellt konstruktionssätt eller i platsens topografi. Den kritiska regionalismen är beroende av en hög grad av kritisk självmedvetenhet och kan inte reduceras till enkla formlösningar.

RISÖR KOMMUNS FÖRHÅLLNINGSSÄTT TILL BEVARANDE OCH NYBYGGNAD

I den sydnorska kustkommunen Risör har man arbetat aktivt med bevarandefrågor och byggnadsvård sedan 1970-talet. Man har utvecklat en stor kunskap och kompetens och här återför man antikvariskt felaktikt renoverade byggnader till ett mer ursprungligt skick. T ex tillåter man inte att fasaderna förvanskas med fuskspröjs på pivåhängda fönster eller utbyggnader som inte passar in i stilen från 1800-talets mitt när samhället hade sin guldålder och dess stadsmässiga empirstil växte fram. Däremot ser man gärna att utformningen av nya byggnader (utanför den sk bevarandezonen där man inte bygger nytt) är samtida och man främjar skapandet av ny arkitektur. Som exempel finns en servicebyggnad för gästhamnen som är tydligt ny men ändå ansluter till den gamla stilen utan att vara en pastisch. På en ö utanför hamnen planerar man ny bebyggelse och arkitekturen blir samtida. Man har tagit ett helhetsgrepp om området. Ett exempel är själva byn Risör som är en hamnstad omgärdad av höjder. ***Här är höjderna undantagna för ny bebyggelse för att inte konkurrera med helhetsbilden.*** Resultatet är en väl sammanhållen stadskärna och hamnområde med stora kvaliteter för turism och boende. Man har en ständig pågående dialog om arkitekturfrågor i Risör och "Konflikten går inte mellan gammal och ny arkitektur utan mellan kvalitativ och mindre kvalitativ utformning." (Rosehall, ss. 63) Som en del av detta examensarbete gjorde jag en studierresa till Risör. Det går att läsa mer om Risör i reserapporten som återfinns i bilaga 2.

Foton från Risör kommun. Fotot uppe till vänster är från Lyngör, övriga från samhället Risör.

FÖRSLAG TILL FÖRHÅLLNINGSSÄTT VID NYBYGGNAD I DET BOHUSLÄNSKA BERGSLANDSKAPET

När man ska utforma ny arkitektur i Bohuslän kan man enligt min åsikt med fördel använda synsättet kritisk regionalism. Istället för att kopiera historiska former och fasaddetaljer så innebär detta synsätt att man försöker hitta karaktärsdrag och förhållanden i den traditionella arkitekturen som man indirekt kan inspireras av vid utformningen av bebyggelse och landskapsmiljöer. Det finns många karaktärsdrag i den bohuslänska miljön som man kan arbeta utefter. Dessa kan t ex vara hur ljusförhållanden styr fönsterutformning, hur den starka vinden påverkar utformningen av utemiljöer eller drag som är typiska för den bohuslänska miljön såsom husformer, material och färgsättning. Jag kommer inte att försöka beskriva alla eftersom det är en konstnärlig process för varje arkitekt. I nästa stycke följer en beskrivning av de tre karaktärsdrag som är mest framträdande enligt min analys av den bohuslänska arkitekturen. Dessa karaktärsdrag är tydliga på de tre rumsliga nivåer som jag tidigare har refererat till vid min analys av den traditionella arkitekturen; relationen mellan bebyggelse och landskap i det stora landskapsrummet, relationen mellan byggnader, gaturum och landskap på områdesnivå samt relationen mellan byggnad och mark i den lilla skalan. Hur dessa egenskaper karaktäriserar den bohuslänska miljön på dessa tre skalnivåer skulle kunna vara utgångspunkten för att skapa ny arkitektur i Bohuslän.

FRAMTRÄDANDE KARAKTÄRSDRAG I DEN BOHUSLÄNSKA ARKITEKTUREN

I analysen av landskap och bebyggelsemiljöer i Bohuslän har jag identifierat tre karaktärsdrag som enligt min åsikt är de mest framträdande i den bohuslänska arkitekturen. Det första är den tydliga relationen mellan arkitektur och landskap. Det andra är varsamheten mot landskapet. Det tredje är den enkla, avskalade utformningen av bebygglsen som återspeglar kargheten i miljön. Landskapsanpassningen, varsamheten och den enkla och avskalade utformningen av arkitekturen finns närvarande på alla tre skalnivåer. Nedan presenteras dessa tre karaktärsdrag mera ingående.

Relationen mellan arkitektur och landskap i Bohuslän
Den bohuslänska bebyggelsen relaterar hela tiden till landskapet och är skapad i samklang med detta. Arkitekturens relation till landskapet är enligt min uppfattning den mest framträdande egenskapen i den bohuslänska arkitekturen. Denna relation är tydlig och varsam. Den innefattar i den stora skalan bebyggelsens placering i det karga landskapet, på områdesnivå hur husens form och placering relaterar till varandra och landskapet och i den lilla skalan byggnadernas anslutning till landskapet med de välgjorda grunderna uppmurade av stenblock.

Enligt beskrivningen i kapitel 3 så underordnar sig den traditionella arkitekturen bergslandskapet. Det vidsträckta karga landskapsrummet med små, tättbebyggda samhällen som dyker upp i skyddade vikar är en unik kulturmiljö. Bebyggelsen ligger i kustsamhällena i den smala remsan vid bergets fot i skyddade skrevor eller som på landsbygden i ett pärlband längs berget. Den äldre bebyggelsen underordnar sig landskapet genom att lägga sig vid bergens fot och det dramatiska landskapet dominerar. Husen i klungbebyggelsen i kustsamhällena är omsorgsfullt placerade för att skydda varandra och skapa läplatser för arbete, umgänge och vila. Husen är funktionellt placerade för att alla ska få närhet till hamnen. Bebyggelsen anpassar sig till topografin. Sinnrika murar, trappor och bryggor bygger upp

Detta enkelhus står tätt in på klipporna som reser sig brant. Huset "svarar" mot landskapet genom sin uppåtriktade form. Foto från Bleket, Tjörn.

Den höga stenfoten förankrar huset i landskapet både ur ett visuellt och tekniskt perspektiv. Foto från Bleket, Tjörn.

Kustsamhällena ligger i skyddade skrevor i den karga vindpinade bohuslänska landskapet. Foto från Flatholmen, Tjörn.

utemiljöerna runt husen. Den ekonomiska kärvheten har gjort att man har fått vara uppfinningsrik och lösa sina byggnadsproblem utan att omforma landskapet med sprängingar. Detta har skapat unika bebyggelsemiljöer i samklang med landskapet. Dessa miljöer innhåller många intressanta och varierade uterum.

Varsamheten mot landskapet

Den traditionella arkitekturen anpassar sig till landskapet och omformar det endast minimalt. De gamla fiskarsamhällena ligger i ett begränsat område mellan bergsryggarna och strandkanten. Marken är optimalt utnyttjad men ändå är det terrängen som styr och avgör husens placering och utformningen av de smala stigar och trappor som leder över bergen och de uteplatser som bildas i skyddade skrevor. De flata bergshällarna användes att gå på. Husen har oftast ingen trädgård (i denna karga miljön var det inte så intressant). Istället står husen ofta direkt på berget vilket ger ett mäktigt men ändå varsamt uttryck. I den traditionella bohuslänska arkitekturen byggde man aldrig uppe på bergens toppar utan vid dess fot eller i lägre områden vid vattnet, där man låg skyddade för vinden. Ingrepp i marken för att komma upp på höjder är både tekniskt dyrt och stämmer inte med tankesättet att man underordnar sig landskapets krav. Den varsamma anslutningen till landskapet är en av de mest framträdande egenskaperna hos den bohuslänska arkitekturen.

Kargheten och den avskalade arkitekturen

Det finns ett tydligt drag av enkelhet och något avskalat i den äldre bohuslänska arkitekturen som har utvecklats sen medeltiden. Enkelhusen och dubbelhusen har en stram utformning med enkla former såsom rektangeln och kvadraten. De har en nära nog kvadratisk plan, sadeltak i 30-40 graders lutning och fönster enligt gyllene snittets principer som är placerade i rummens mitt. Arkitekturen är klassicistisk med stränga krav på proportionering. Träfasaden övergår i stengrund i ett distinkt möte. Sjöbodarna och ladugårdarna har tydliga former som svarar mot det karga landskapsrummet. De äldre bohuslänska husen är mycket sparsamt utsmyckade med snickarglädje. Även när husen blev mer utsmyckade i vissa delar av Bohuslän under 1800-talets mitt, främt i badorterna, så underordnade verandorna och snickarglädjen sig den tydliga och enkla husformen. När man inspireras av denna arkitektur är det inte i första hand snickarglädjen som man ska plocka ut och lägga på nya hus utan det viktigaste är de stora dragen i byggnaderna som deras volymer och proportioner samt enkelheten i deras uttryck. Denna unika enkelhet i utformningen kom av den ansträngda ekonomiska situationen i fiskarsamhällena där man levde av det nyckfulla havet. Det finns alltså en karghet både i livsstil, landskap och arkitektur. Det avskalade är en mycket karaktärsfull egenskap i den bohuslänska arkitekturen.

Husen står direkt på berget. Foto från Kärringön.

Ett tillbyggt hus i Bovallstrand. Se hur varsamt huskropparna ansluter till den fantastiska klipphällen.

Ett bohuslänskt enkelhus. Huset har en enkel och tydlig volym. Proportionerna är strama och utsmyckningen är avskalad.

KAPITEL 5

Grundläggningsprinciper för byggnation på berg

ATT BYGGA PÅ BERG I BOHUSLÄN

När man läser detta arbete skulle man kunna dra slutsatsen att man inte borde bygga på berg överhuvudtaget, men det finns några anledningar som gör det befogat att studera olika tekniker för att ändå kunna bygga varsamt på berg. Bergsområden är oftast det som finns att tillgå när man vill bygga ut i anslutning till ett befintligt samhälle, om man inte vill bygga på åkermark. Åkermark är något som traditionellt har haft högt värde och är viktigt att bevara också idag. Enligt min åsikt kan det vara lämpligt att bygga fler nya hus längs med bergskanterna, så som de gamla gårdarna ligger. Detta kan dock vara svårare ur markägosynpunkt, då dessa marker oftast ägs av ett antal olika bönder, medan de obebyggda bergspartierna ofta är kommunal mark eller har få ägare. En fördel med att bygga på berg i den bohuslänska miljön är att de geologiska förhållandena är enklare att förutse. I områden nära havet är översvämningsrisken i framtiden stor. I områden som består av gamla lerjordar finns stabilitetsproblem. Något som man måste utreda när man bygger på berg är dock rasrisken. En vackert utformad miljö med ny bebyggelse som smälter in och förstärker kvaliteterna i de omgivande landskapet kan vara motiverad. Dessutom kan man få en tilltalande boendemiljö med utsikt.

Tre grundläggningsprinciper

Det finns tre grundprinciper för grundläggning av en byggnad. Dessa är platta på mark, krypgrund och plintgrund. Genom att kombinera dessa tre principer kan man även skapa olika hybridlösningar. De tre grundläggningsprinciperna är mer eller mindre varsamma mot omgivande bergsmiljö. Detta kapitel beskriver de olika grundläggningsprinciperna och deras genomförande samt analyserar deras grad av varsamhet. Att bygga på berg ställer särskilt höga krav på utformingen av grundläggningen, särskilt med avseende på att finna en varsam lösning som inte gör irreparabla ingrepp i berget. Platta på mark är oftast det mest ovarsamma alternativet, eftersom det vanligtvis innebär att man spränger, gräver ur och gör utfyllnader, medan grundläggning på murar och plintar är mer varsamma alternativ. Förutom grundläggningsmetod för byggnaderna så finns det andra faktorer som påverkar hur varsamt man kan etablera ett nytt område. Det man måste tänka på är var man placerar området och byggnaderna, hur man drar vägar och ledningar, hur man uppfyller de tillgänglighetsnormer som finns och framförallt hur man utformar utemiljöerna.

Vägar och utemiljöer

Även om man bygger husen på ett varsamt sätt och låter grunderna ansluta med murar till berget eller lyfter upp husen på pelare som endast ger små ingrepp i berget, så kvarstår problematiken hur

vägarna ska konstrueras på ett varsamt sätt. Vägbyggnad gör ofta mycket stora ingrepp i landskapet. Den vanliga metoden är att man spränger, fyller upp och bygger vägarna med sprängsten och grus-material som man sedan lägger asfalt på. Ofta spränger man mer än som behövs för vägstabiliteten eftersom man vill lägga ner VA-ledningar på frostfritt djup, vilket är >1,2 m, samt se till att avloppet ligger i fall. Fördelen med asfalt är att det är ett bra underlag för bilar, samtidigt som det är slätt och lätt att gå, framföra en rullstol eller köra barnvagn på. Det ger alltså god tillgänglighet. Dagens krav på att köra bil ända fram till sin egen ingång skapar problem när man vill bygga varsamt i bergiga miljöer. Men att använda samma metod att bygga vägar som man gör i platta, icke-bergiga landskap är hänsynslöst mot granitklipporna och en miljöförstöring som får katastrofala följder. Ingreppen i bergsmiljön blir enorma när vägarna skär genom landskapet. Vägarna läggs dessutom högre än det omgivande klipplandskapet för att få avrinninng från vägen. Breda slänter kantar vägarna. Att vägarna läggs högre än de omgivande tomterna får konsekvensen att tomterna vanligen sprängs och fylls upp för att anslutna till vägarna. Efter detta finns inget kvar av klipporna. Sen kommer nästa problem hur man ska ansluta till den omgivande naturmarken. Stora stödmurar eller slänter blir resultatet samtidigt som bebyggelsen syns vida omkring i det öppna och karga landskapet.

Bilar tar stor plats och att konstruera vägar på ett varsamt sätt är en utmaning. Man måste utforma en lösning där även vägarna infogas varsamt och kanske även förändra kraven på hur nära huset man ska ha sin bil. Ska man skapa ett boende i samklang med bergsnaturen som är varsamt mot det bohuslänska klipplandskapet kan man inte spränga ner dubbelgarage eller lyfta upp trevåningshus på höga murar. Vad gäller utemiljöernas utformning är en viktig del när man gör vägar att vägområdet blir tydligt definierat, så litet som möjligt och att man tänker på anslutningarna till tomterna. Ur ett varsamhetsperspektiv är det inte lämpligt att ha vägar som ligger högre än klippornas nivå i de omgivande tomterna utan vägarna bör ansluta till berget och skrevorna. För att skapa en varsam miljö bör man inte fylla upp stora slänter för att göra platta gräsmattor och bygga stora altaner. Idag förekommer att man spränger bort berg endast för att bygga altan. Istället kan man göra välutformade uteplatser som infogas där det finns möjlighet. Vill man ha en platt tomt med villan mitt på är en bergstomt kanske inte att föredra utan man kan välja bland de andra områden som finns att bo på. Murar utförs med fördel av natursten eller platsgjutna. En variant är att ledningsdragning, avlopp mm också dras i dessa murar som blir en del av utformingen och anknyter till stengärdesgårdstraditionen.

Ledningsdragning

Det man måste tänka på när man drar ledningar i bergiga miljöer är att de inte ska frysa, är skyddade mot skador samt att avloppet ligger i fall i större partier. När avlopp kommer från lägre liggande punkter kan man använda pumpar. Det är inte nödvändigt att spränga för att lägga ner V/A på frostfritt djup, utan man kan använda en frostvakt, där en värmekabel slår till vid behov. En sådan drar väldigt lite ström. Det finns färdiga kassettlösningar, ett rör där alla ledningarna ligger samlade med en frostvakt. Dessa kan kopplas ihop till avloppslösningar. Ledningarna kan ligga i skrevor i berget under gångar och infarter.

Tillgänglighet

Tillgängligheten till bostadshusen, särskilt vad gäller åretruntboende, utmanar önskemålen om en varsam utformning. Det man måste lösa är både hur man kommer in i husen, hur man utformar huset för att möta tillgänglighetskraven samt hur man gör vägar som inte är för branta. Detta är egentligen inget hinder för varsamheten utan går att lösa med bra utformning.

PLATTA PÅ MARK MED PLANSPRÄNGNING OCH FYLLNING

Tekniken

Att grundlägga ett småhus med platta på mark är en vanligt förekommande metod. Den innebär att man bygger upp en grusbädd som man sedan gjuter en betongplatta på. Under och runt plattan isoleras med cellplast. I gjutningen läggs armering för stabiliteten. Man kan göra en platsgjuten kant på plattan men det vanliga idag är olika slags prefabricerade kantelement. Platta på mark har blivit en så vanlig grundläggningsmetod för småhus att man nästan inte ifrågasätter att den ska användas. Även om användningen av denna metod i en bergig terräng gör stora irreparabla ingrepp och medför stora kostnader för sprängnings- och schaktningsarbeten.

En anledning till att denna metod används så frekvent är det utbredda industriella byggandet. Många småhus som byggs idag är prefabricerade och byggda på fabrik. Deras utformning är inte anpassad till platsen. De kräver ofta ett plant underlag och därför är det istället marken som får anpassas efter huset och grundläggningen sker med platta på mark. Samma metod används i alla typer av terränger även om det får stora konsekvenser.

Varsamhetsanalys - platta på mark

Nackdelarna med att använda konstruktionsprincipen platta på mark för grundläggning i bergiga miljöer är mycket stora. Det innebär stora ingrepp i den befintliga bergsmiljön. Man spränger i stort sett bort allt berg och fyller upp tomten eller den del av tomten där huset ska stå med grus.

Grundläggningsmetoden platta på mark har stor inverkan på landskapsmiljön. Plansprängning är en hänsynslös metod att använda i det bohuslänska bergslandskapet.

Man kan ställa frågan om man kan förbjuda platta på mark i vissa områden?

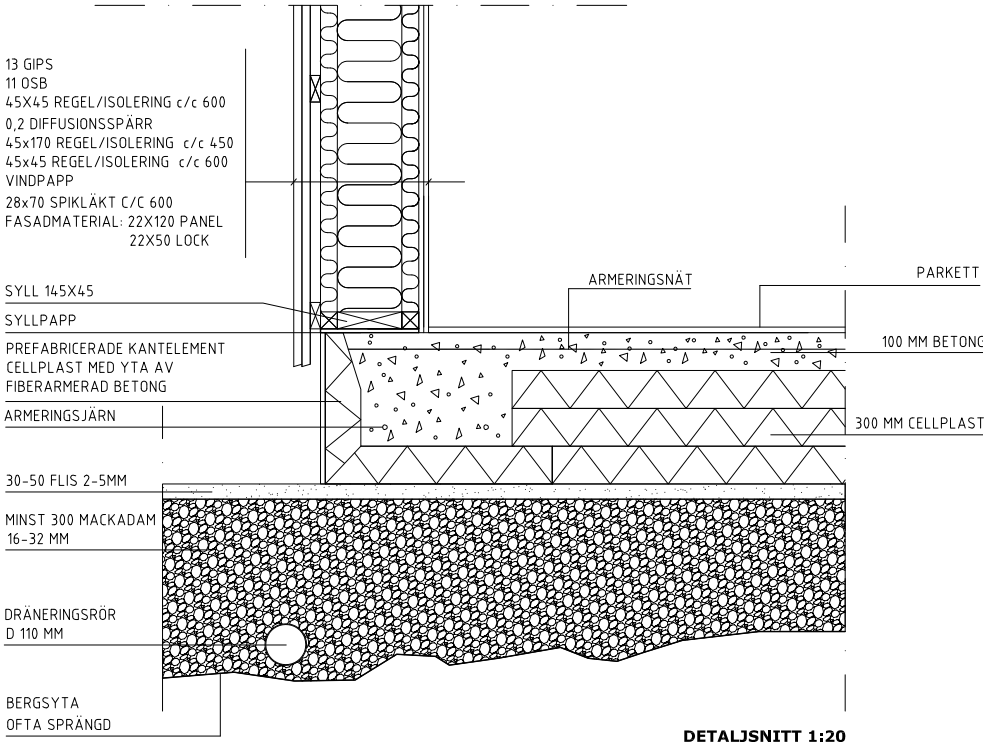

Detaljritning över grundläggningsmetoden platta på mark med schaktning och prefabricerade kantelement.

Teckning över platta på mark med kantelement.

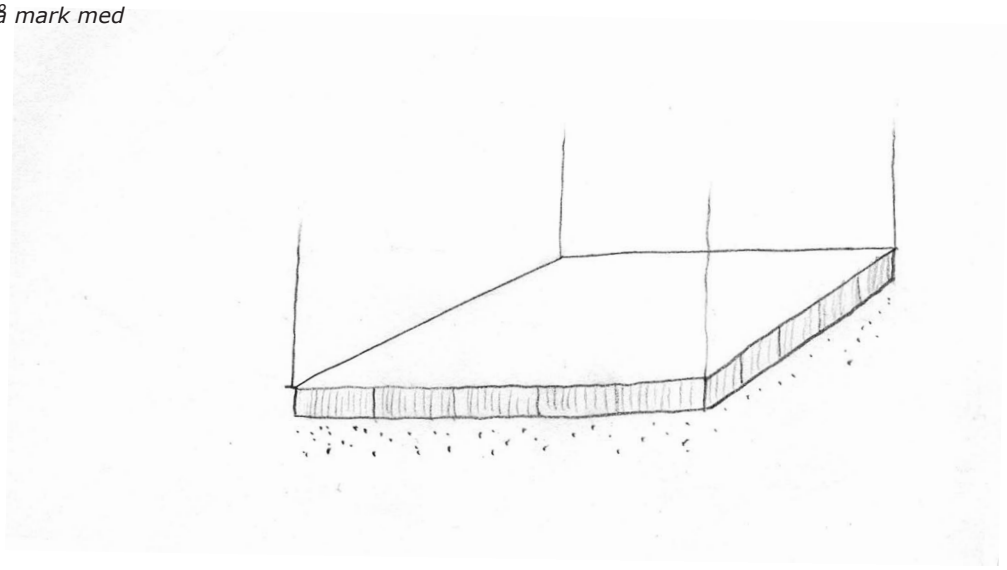

Platta på mark med färdiga kantelement.

Typhus grundlagt med platta på mark på tomt som är förberedd med stora schaktningsarbeten. Hustyp "Skärhamn" av Animonhus.

KRYPGRUND (MURAD GRUND)

Tekniken

En murad grund kan anläggas direkt på berget. Den nedersta delen av muren, som ansluter till den ojämna bergsytan, gjuts i betong. Därefter kan muren gjutas i betong eller muras upp av t ex lecablock. De äldre bohuslänska husen har grunder av natursten, oftast av granit från området. Även idag kan man bygga murade grunder som ansluter direkt till berget. Dessa kan vara krypgrunder eller våningshöga grunder. Det är viktigt att det finns en bra lösning för vatten i alla dess former för att undvika fuktskador. Man måste sörja för god ventilation av grunden. Grunden bör vara placerad så att dagvatten inte rinner längs med berget ned mot husgrunden. Om detta ändå är fallet, kanske på grund av att tomten är liten och huset svårplacerat, så ska vattnet ledas bort. Detta kan t ex göras genom att lägga dräneringsrör i skrevor om terrängen tillåter. Ett annat alternativ är att gjuta fall från huset. Det man också måste tänka på är att allt berg innehåller vatten och fukt, och det måste därför finnas en tillfredsställande teknisk lösning inne i grunden, så att fukten som finns i berget inuti grunden inte kan orsaka fuktskador i väggar och i bjälklaget ovanför. De traditionella bohuslänska husen var inte lika välisolerade som dagens. I dessa värmde spillvärmen från murstocken upp källarvåningen/grunden och minskade förekomsten av fukt och mögel.

Varsamhetsanalys

En murad grund är oftast ett mer varsamt alternativ än platta på mark eftersom man kan mura direkt på berget utan att göra något större ingrepp i berggrunden. Huset kan i princip avlägsnas utan att lämna spår och är i det avseendet en hållbar lösning. Man kan helt undvika sprängningar. Om huset placeras väl så behöver man inte heller spränga runt om för att lösa ledningsdragningen och kraven på plana ytor för exempelvis parkering. Istället kan man fylla upp med massor för att göra plana ytor. Ledningar kan läggas i svackor eller döljas av murar. För att undvika frostskador kan man integrera en värmekabel med frostvakt tillsammans med rören för vatten och avlopp.

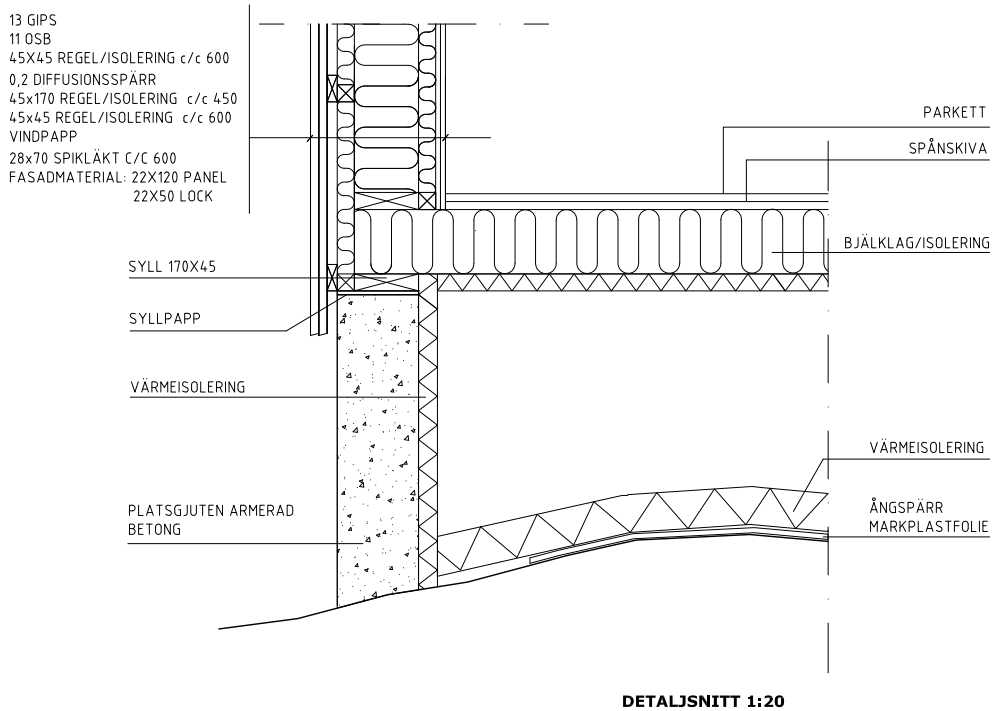

Detaljritning av grundläggningsmetoden krypgrund.

Fasad och sektionsskisser över grundläggning på murar.

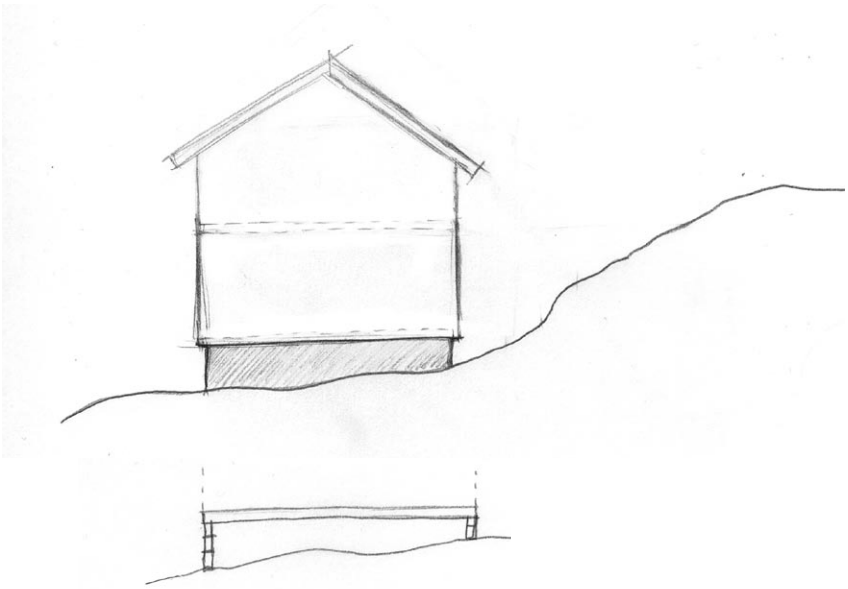

En husgrund som har murats upp av lecablock. Denna tomt ingår i den första etappen på Vetteberget. Här har man än så länge valt en mer varsam ansats och har inte sprängt. Här är det möjligt att fylla upp med grus för att anlägga parkering och gångväg till huset. Om murar då blir nödvändiga bör de utföras i sten som hör hemma i området och utformas så låga som möjligt i detta fallet där tomten är relativt flack.

Här har man valt att spränga för en del av byggnadernas grundläggning och för att dra ledningar i vägarna, medan den del av byggnaderna som vänder sig från vägarna ut mot landskapet är grundlagda med murar direkt på granitklipporna. Stugby, Röavallen, Tjörn.

PLINTGRUND

Tekniken

Vid grundläggning på plintar läggs bjälklaget på pelare som står på ett visst avstånd. Pelarna kan vara i olika material, t ex stål eller armerad betong. Armeringen sätts ner i förborrade hål i berget för att stabilisera pelarkonstruktionen. Konstruktionsmetoden kräver minst två armeringsjärn per pelare, men det ska helst vara tre för att undvika belastningar av rotationskrafter. (Vid grundläggning på plintar i annan marksituation är ett alternativ att gräva ner plintar och återfylla runt.) Vid grundläggning på pelare blir husets undersida en femte fasad och måste behandlas som en sådan. Ur ett tekniskt perspektiv ska den vara täckt av ett material som fungerar bra som fasadmaterial och som undviker fuktpåverkan. Om pelarna är höga måste man även tänka på undersidan som fasad ur ett utformningsperspektiv, då denna blir visuellt synlig och en del av arkitekturen.En problematik man kan ställas inför vid grundläggning på plintar är tillgängligheten, eftersom huset är upplyft från marken. Oftast ansluter dock en av husets sidor närmare till terrängen. Är dessutom vägarna uppbyggda genom uppfyllnader så är det en fördel ur tillgänglighetssynpunkt att husen är upplyfta då de kommer upp till samma nivå. När VA inte sprängs ner på frostfritt djup kan man lägga det med frostvakt i svackor som t ex täcks över och blir till gångar och infarter.

Varsamhetsanalys

Att grundlägga en byggnad på pelare i bergig terräng är en av de mer varsamma metoderna eftersom ingreppen i berget minimeras.

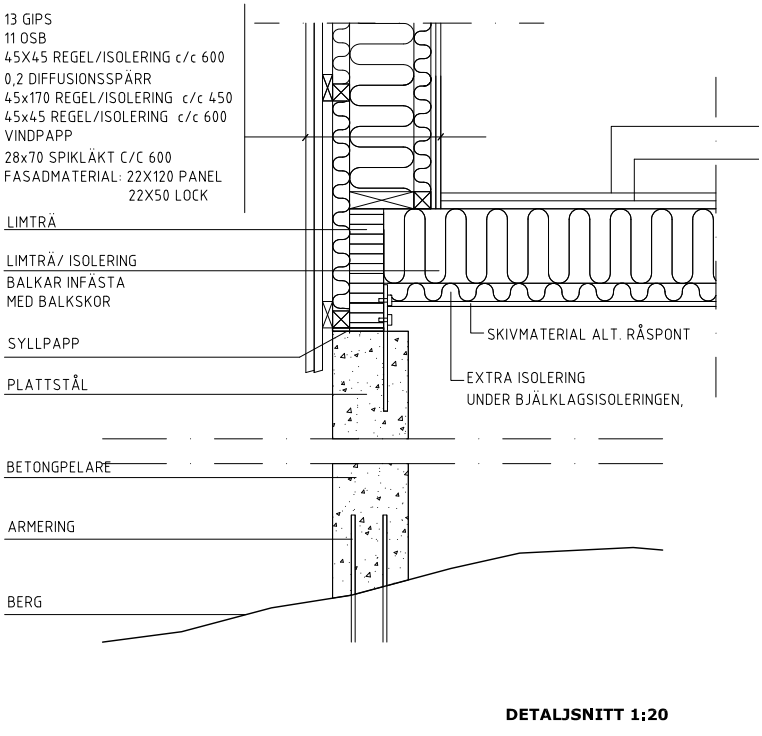

Detaljritning av grundläggningsmetoden plintar på berg.

Skiss över byggnad som är grundlagt på pelare i en bergig terräng.

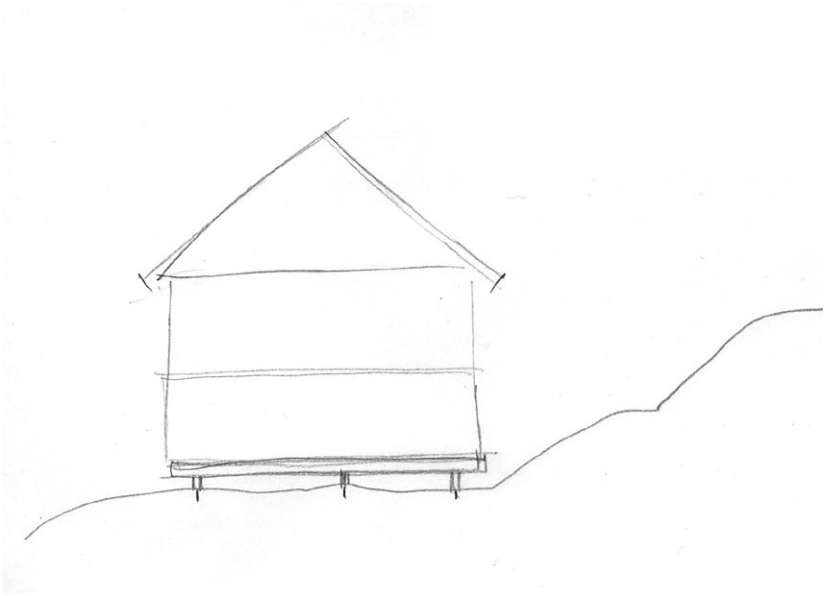

Fritidshus i Slävik, Lysekil. Huset är grundlagt på pelare på de bohuslänska röda klipporna. Huset har även en gjuten kärna. Arkitekt: Mats Fahlander. Foto: Arkitektur nr 3-2012

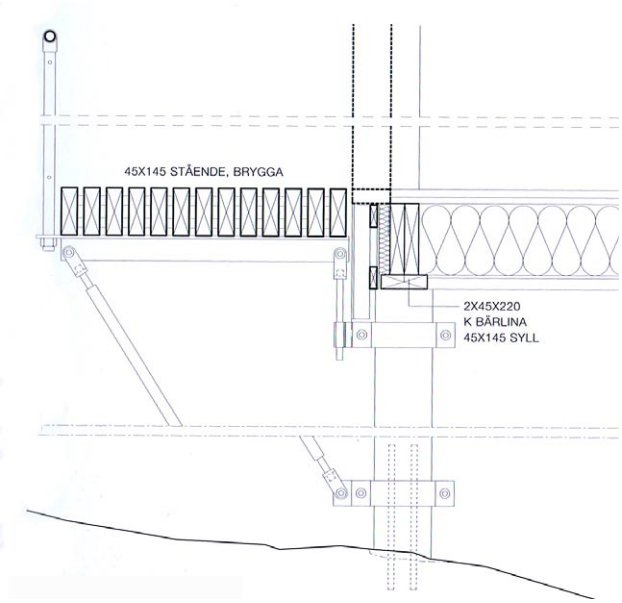

Fritidshus i Slävik, Lysekil. Detaljritning över grundläggning. Huset står på pelare. Runt hela huset löper en balkong som fäster i pelarna. Arkitekt: Mats Fahlander. Ritning: Mats Fahlander, Arkitektur nr 3-2012.

HYBRID - UPPHÖJD PLATTA PÅ MARK PÅ BERG

Tekniken

Om man inte vill förstöra berghällarna genom sprängningsarbeten, men ändå grundlägga på en betongplatta, så kan man använda en lösning som här kallas upphöjd platta på mark. Metoden innebär att man bygger upp formar som man sedan fyller med krossmaterial och isolering för att därefter gjuta en platta uppe på. Det innebär ett liknande tillvägagångssätt som vid anläggningen av en konventionell platta på mark, men utan sprängning. Man kan anpassa byggnaden till terrängen genom att bygga en slags "trappstegsgrund" där man får en souterrängvåning där berget tillåter det. När man inte spränger så kan VA inte kan läggas på frostfritt djup. Istället får ledningarna läggas med frostvakt i svackor som täcks på olika sätt och infogas i utemiljöerna. T ex kan de ligga under en grusgång till huset. Det gäller även här att tänka på tillgängligheten så att huset inte kommer för högt utan att man kommer in på ett enkelt sätt.

Varsamhetsanalys

Denna metod är varsam mot berget eftersom man inte behöver spränga. Om man tar bort huset kan stenarna och krossmaterialet ha gjort skador på berget, men å andra sidan behöver man inte alltid armera ner murarna i berget med dubbar, som man alltid måste göra med pelare. Ibland kan man gjuta direkt på berget, stabiliteten beror på bergets lutning.

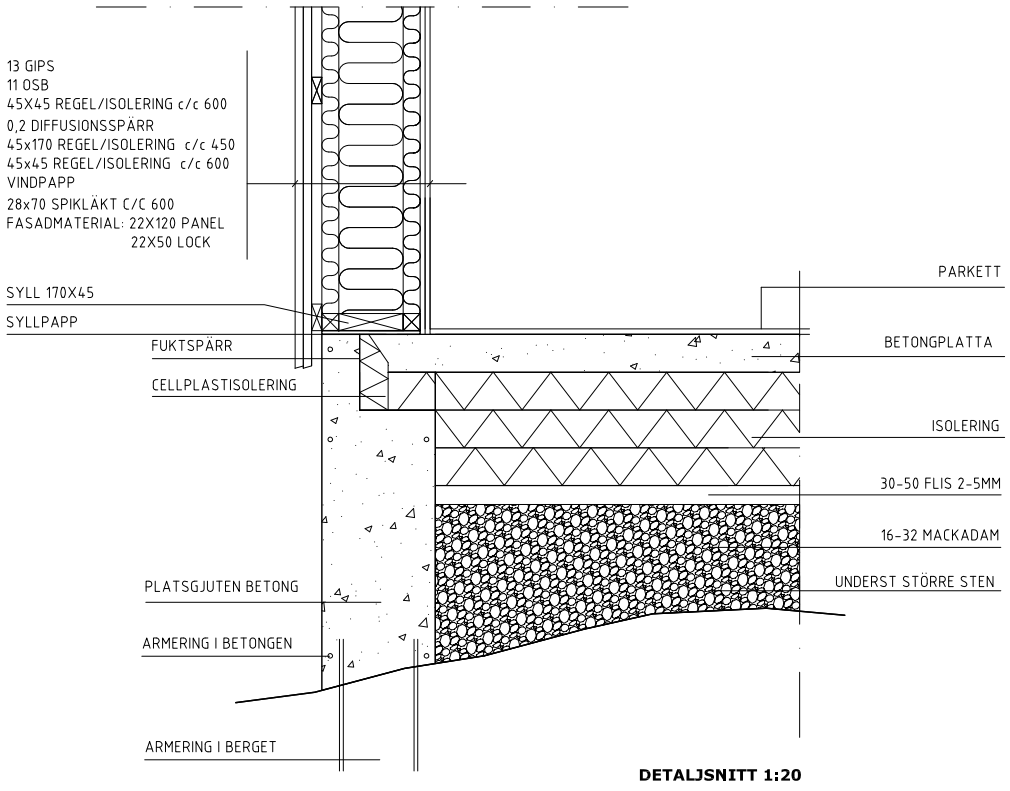

Detaljritning över en upplyft platta på mark på berg.

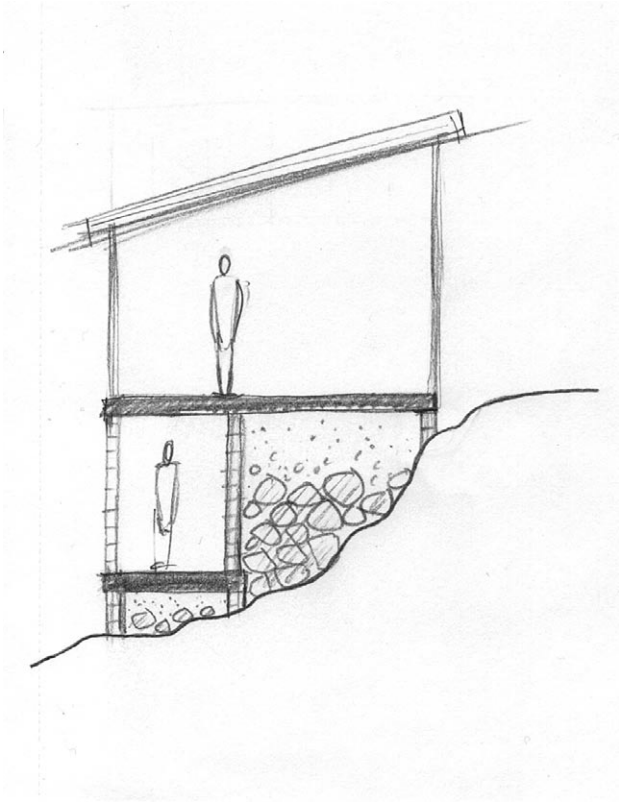

Sektionskiss av upphöjd platta på mark i två nivåer.

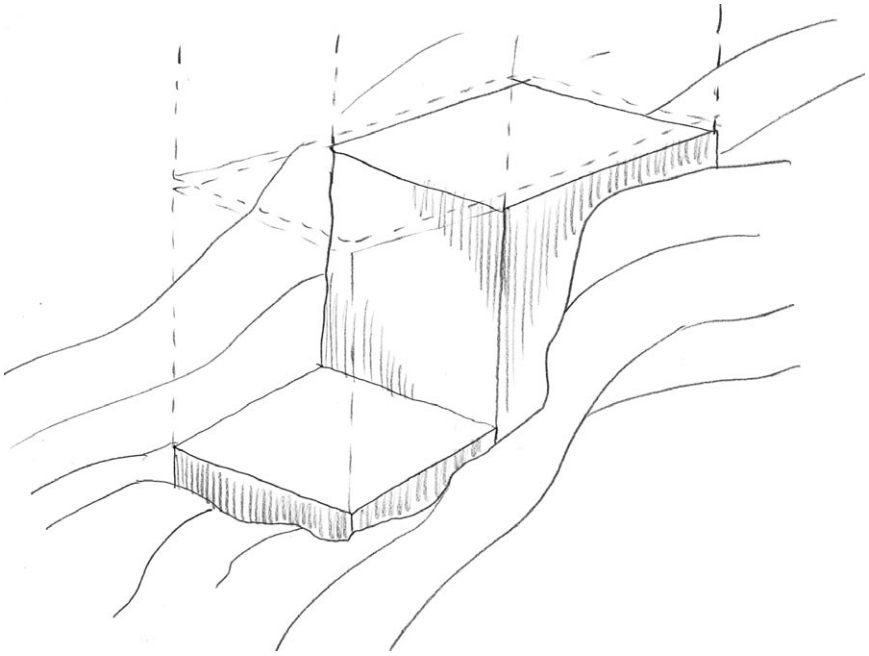

En upphöjd platta på mark kan anpassas till terrängen och t ex som här ge en souterrängvåning.

KAPITEL 6

Analys av varsamhetsnivån i två exempelprojekt

I detta kapitel studeras två exempelprojekt och det görs en utredning av graden av varsamhet i dessa projekt. De valda projekten är genomförda under de senaste åren alternativt under genomförande idag. Det som studeras är utformning, genomförande, reglering i detaljplaner och nivån av varsamhet.

STUDIEPROJEKT A - NORDVIKSBERG, TJÖRN

Arkitekt/entreprenör: För en del av bebyggelsen står Svenska Designhus och arkitekt Stig Holmstrand. Övriga tomter är för Tjörns kommuns tomtkö.

Beskrivning:
Detta projekt är del i en större detaljplan för Nordviksgärde på Tjörn. Vi tittar på hela planen men främst på den först genomförda etappen som är Nordviksberg. Nordviksgärde innefattar både kommunala tomter som ska säljas till privatpersoner som kan välja vilket hus de vill bygga, samt projektet Nordviksberg som utförs av Svenska Designhus.
Detta projekt var under uppförande under tiden som jag har utfört detta examensarbete därför hade jag möjlighet att studera det från de första markarbetena till idag då ett flertal hus är uppförda och inflyttade. I bilden nedan ser vi det första huset som har kommit upp. Till vänster ser vi ett äldre bohuslänskt hus. Markarbetena är i full gång med stora plansprängningar.

Detaljplanen för Nordviksgärde

I detaljplanen för Nordviksgärde finns regleringar för utformning av mark och byggnader vad gäller förhållandet till marken och varsamhet:

Topografisk anpassning

En målsättning som funnits med från allra första början har varit att försöka minimera markingrepp.

Nya byggnader ska i möjligaste mån anpassas efter topografin vilket medför mindre sprängning och fyllning. marknivån på tomtmarken skall förändras så lite som möjligt och byggnader bör placeras på det ställe på tomten som innebär så litet markingrepp som möjligt.

Gestaltning - Allmänt

...det förordas att husen anpassas till det kuperade landskapet så att utfyllnad och sprängning undviks så långt möjligt.

Stödmurar

Stödmurar ***undviks i möjligaste mån*** men där de inte går att unvika ska de utföras i natursten, som putsade murar eller med släta murstenar. Murarna bör vara grå.

(ur *Detaljplan för Norviksgärde*, Tjörns kommun. Författarens markering i fetstil)

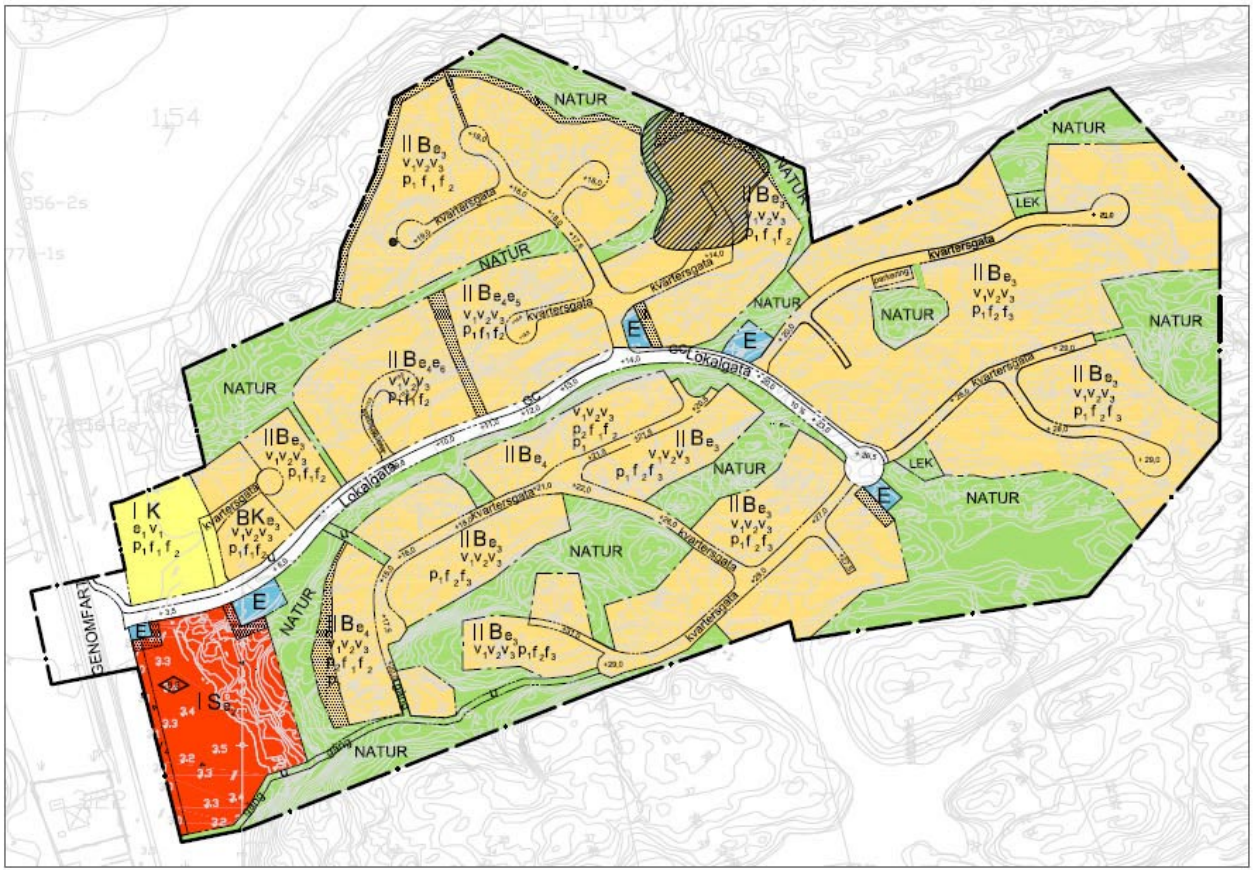

Plankarta från detaljplanen för Nordviksgärde, Tjörns kommun.

Genomförande:

1.
En högt belägen plats väljs ut för att maximera utsikten.

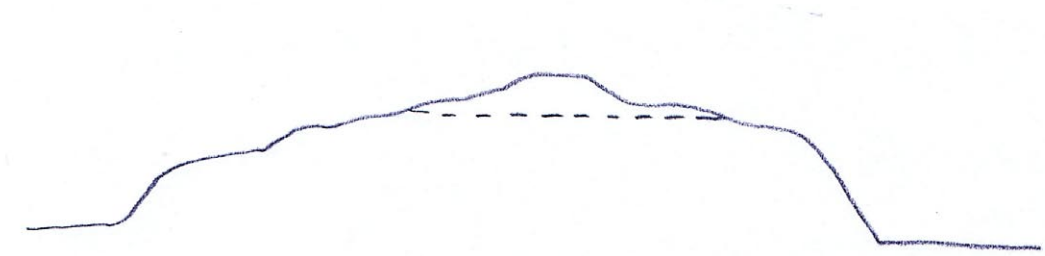

2.

Bergstopparna plansprängs och fylls ut med sprängsten och grus till en plan yta.

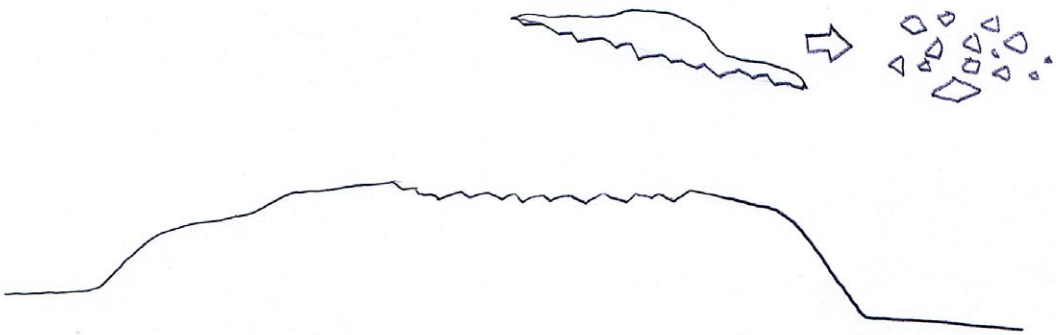

3.
För att komma ytterligare högre upp och för att slänterna av sprängsten annars skulle bli väldigt långa så muras stödmurar upp. Husgrunderna förbereds med en grusbädd.

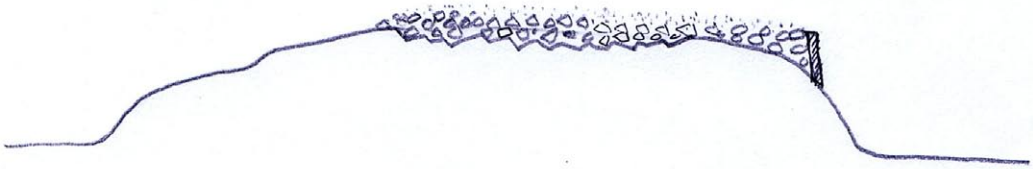

4.

Grunderna gjuts (här med hjälp av färdiga kantelement) och bergslandskapet får en ny siluett med husen som dominerar över berget. Jämför med den äldre huset till vänster i bild som ligger enligt gammal bohuslänsk tradition i skydd av berget och underordnar sig detta.

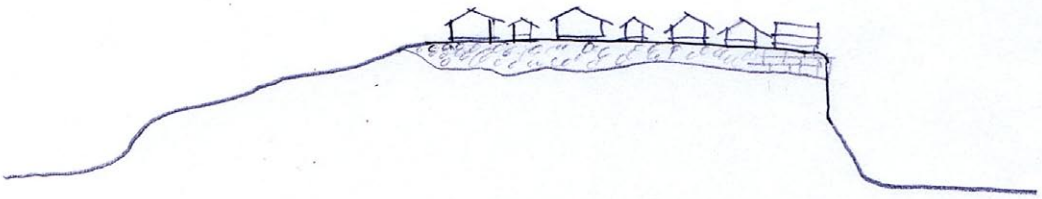

Utvärdering av nivån av varsamhet

Vid en analys av varsamheten i detta projekt är min uppfattning att det är oerhört ovarsamt. Trots regleringarna i planen är området plansprängt i stort sett överallt. Hus och tomter är upplyfta på höga stödmurar och utemiljöerna består av grusytor och betongstenmurar. Projektet visar tydligt att bestämmelser i detaljplaner inte får utformas med utrymme för tolkningar om det är ett varsamt resultat som eftersträvas.

Det finns vissa försvårande omständigheter för varsamheten i planen. När området inte är gestaltat i sin helhet från början utan består av friköpta tomter är det svårt med så små tomter. Det är inte så lätt att placera huset varsamt på en liten kuperad tomt. Dock visar området Norviksberg att ett grupphusområde inte nödvändigtvis borgar för en god sammanhållen och varsam arkitektur.

Det är en god tanke att det inte behövs så stora tomter för odling (uttryckt så i planen) eftersom området är så kuperat. Men då måste man utforma uteplatser på ett sätt så att de fungerar i samklang med berget och inte lyfta upp husen på stödmurar alternativt ha stora "flygande altaner".

En reglerad nockhöjd verkar inte heller ge en tillfredsställande lösning då man har kunnat först lyfta upp husen på höga murar. Siluettverkan av dessa hus är väldigt markant.

En lösning skulle kunna vara en hårdare reglering av plushöjder för alla byggnader och utemiljöer. På plankartan under "markens anordnande" har man endast beskrivit att det ska finnas en lokalgata. Här skulle man kunna ha reglerat schaktningen hårdare. Man kan göra en jämförelse med planen för gamla Smögenbaden i Sotenäs kommun där man under samma rubrik har uttryckt sig: Inom bostadskvarter ska hällmarkskaraktären bibehållas. Sprängning, schaktning och utfyllnad är endast tillåten för grundläggning av byggnader, ledningsdragning, anläggning av körbar gångväg inom kvartersområde. Det är hällmarken, ytan av granithällar, som man bör bevara, och då räcker det inte att man reglerar att marken inte får förändras +/- 0.5 m som är gränsen för att söka marklov, det är den slipade ytan och växtmiljön som man bör bevara.

Vy över villorna på Nordviksberg. Hela området är upplyft på höga murar på det sätt som beskrivits i genomförande.

Det är inte mycket kvar av synlig hällmark. Utemiljöerna präglas av murar av betongsten och grus.

Höga stödmurar lyfter upp inte bara husen utan hela tomter för att få plana ytor runt om.

Vägar har dragits fram genom bergslandskapet för att leda trafiken till de nya tomterna. Längs med denna vägen ligger servisstolpar och tomtmarkeringar tätt. Tomterna har storleken 500-700 kvm. Det kommer inte bli mycket kvar av berget på bilden när hus, garage och uppfarter är gjorda på dessa tomter. Vägarna ligger högre än anslutningen till tomterna och här kommer förmodligen fyllas upp. Kullarna är på väg att sprängas bort om det kommer byggas på konventionellt vis. Det finns inget som hindrar det.

STUDIEPROJEKT B - BRF. VALÖ FYR, FRÖLUNDA, GÖTEBORG

Arkitekt: Landström Arkitekter
Landskap: Ramböll
Byggherre: HSB Göteborg

Beskrivning

Valö Fyr är en bostadsrättförening som består av friliggande enbostadshus. Man äger sin bostad fram till tomtgräns och disponerar också två uteplatser, en carport och en förrådsbod i angränsning till bostaden. Ytterligare bilplats/garage finns vid områdets infart.

Området har en enhetlig utformning med fasader i ljust grå färger och tegelröda tak. Projektet har väl genomritade detaljer där allt från räcken till carportar till mötet med marken är utförda med stor arkitektonisk medvetenhet. Det finns bostäder i tre storlekar, 103, 123 och 136 kvm, som är utförda i prefabricerade massivträelement. De är inte inbördes identiska utan fönstersättningen är anpassad till utsiktsmöjligheterna. Tekniken med prefabricerade massivträelement gjorde det möjligt att programmera in var håltagningen för fönstren skulle ske i varje enskilt fall, vilket ger en variation även om man använde ett begränsat antal fönsterstorlekar.

Det starkast utmärkande draget som skiljer Valö Fyr från andra liknande projekt är naturanpassningen. Marken mellan husen är klassad som naturmark och det är inte tillåtet privatisera utemiljöerna genom att sätta upp häckar eller staket.

Genom området har det dragits en lokalgata som man har försökt anpassa till terrängen. På ett par ställen har det krävts att man har behövt bygga upp stödmurar för lokalgatan, vilka är elegant utförda i sprängsten från området. Vid grundläggning av husen har man lyckats att undvika utfyllnader och murar, och man har försökt att göra ingreppen efter sprängningarna så små som möjligt.

Bakgrund

HSB påbörjade under slutet av 1990-talet planerna på att bebygga ett område på Stora Billingen, ett område som ligger väster om Göteborg, på den södra sidan av hamninloppet. Runt det aktuella området finns villabebyggelse i en äldre trädgårdsstad som är förtätad under andra hälften av 1900-talet samt det storskaliga hyreshussområdet Toredamm som består av punkt- och lamellhus i tre till sex våningar. Toredamm hade blivit starkt kritiserat av villaägarna runt omkring och när HSB ville exploatera bergspartiet med höga utsiktsvärden mötte de stora protester. För att försöka mildra proteststormarna förde HSB fram det nya området Valö Fyr som något som ligger så långt från Toredamm som möjligt. De marknadsförde området som en pittoresk skärgårdsdröm. Förslaget innehöll friliggande hus med röda sadeltak och en historicerande utformning och sades vara inspirerat av de bohuslänska kustsamhällena. Områdets urbana kontext och dess lokalisering uppe på en klippa överblickandes Göteborgs kontainerhamn är dock långt ifrån den typiska miljön för ett bohuslänskt kustsamhälle. Det som man inspirerades av i kustsamhällena var, förutom den traditionella arkitekturen, sättet som husen ligger fritt i landskapet utan inhängnade trädgårdar och egna tomter och den möjlighet till landskapsanpassning som detta medger.

Valö Fyr. De gråmålade husen harmonierar med det omgivande granitlandskapet.
Foto: Åke Eson Lindman

Illustrationsplan Valö Fyr. Landström Arkitekter

Detaljplanen

Den detaljplan som togs fram efter flera år av överklaganden innehåller detaljerade krav för husstorlekar, takvinklar och utemiljöer. Husen ska grundläggas på grundmurar som ansluter till landskapet för att minimera ingreppen och undvika murar och alltför omfattande spräningsarbeten. Uteplatsernas storlek till varje hus begränsas och husen och uteplatserna ska omgärdas av naturmark. Det står att husen ska placeras med hänsyn till terrängen, och området är indelat i endast en fastighet.

Genomförande

Efter att detaljplanen tagits fram fick Valö Fyr en ny projektledare, en arkitekt vid namn Lena Andersson. Hon tyckte att förslaget med de traditionella formerna var formsvagt och försökte hitta sätt att få en högre kvalitet på arkitekturen. Hon insåg att även om kraven på färger och taklutningar var hårt ställda i detaljplanen, så fanns det utrymme för en estetik som inte nödvändigtvis var så historicerande som i det tidigare förslaget. Detta tillsammans med att hela markområdet fungerade som en fastighet där de enskilda husen skulle placeras ut på ett sätt som anpassade sig till terrängen öppnade upp för intressanta tolkningar. En arkitekttävling utlystes, där uppgiften var att ta fram ett förslag för bostäder med hög arkitektonisk ambition som fungerar inom den antagna detaljplanen. Landström arkitekter vann tävlingen och har ritat hela området. De har tillsammans med landskapsarkitekterna på Ramböll placerat ut de tre hustyperna i landskapet efter noggranna landskapsstudier, vilket har gett ett resultat där husen följer topografin och man har inte behövt göra stora utfyllnader och slänter vilket annars kan vara vanligt i ny kustnära villabebyggelse i bergspartier.

Bebyggelsen ligger längs en säckgata, det finns alltså bara en in- och utfart till området. Eftersom man hade höga krav på landskapsanpassningen och ställde krav på att ingrepp i bergsmiljön skulle minimeras, så fanns det inte tillgång till några breda in- och utfarter under byggnationsskedet. Detta försvårade logistiken och fördyrade projektet eftersom bostäderna i stort sett fick byggas en i taget.

Utvärdering av nivån av varsamhet

Helhetsmiljön på områdesnivå

Genom att Valö Fyr består av bostadsrätter så har det varit möjligt att styra varsamhetskraven på ett annat sätt än vad man kan göra i ett område som ska styckas av till villatomter där köparen inom de ramar som detaljplanen ställer själv styr placering av byggnader och utformning av utemiljöer. Särskilt tydligt blir detta i utformningen av utemiljöerna i Valö Fyr där naturen är mycket närvarande genom att man har begränsat privatiseringen av marken och där naturmark löper mellan husen. Valö Fyr är utformat som en helhet till skillnad från ett konventionellt villaområde där miljön ofta är ett slumpmässigt resultat av mötet mellan olika hus som villaägarna själva har valt från en kataloghusfirma. När man utformar ett helt område och tar ansvar för helheten är möjligheterna större att ett område blir en vacker och fungerande helhet än när man bygger ett fristående hus på en tomt där man ser ”sin” tomt som en enklav och försöker placera huset så högt som möjligt. I Valö Fyr har enskilda hus fått underordna sig området för att helheten skulle bli så bra som möjligt.

Vägdragning

En huvudväg är dragen genom området. Den är i form av en säckgata med endast en in- och utfart. För att få en bekväm och fungerande gata har man på ett par ställen gjort stödmurar av sprängsten från området som tar upp höjdskillnaderna. Möjligen har man gjort vägen lite väl ”skön” och bekväm i sin rundning. Det är väldigt lätt att glida igenom området med bil. På några ställen där man har sprängt (se nedersta bilden ss. 92) skulle man istället har kunnat låta vägen göra en ”knyck” runt en berghäll för att skapa en mer varierad miljö som i förebilden det bohuslänska kustsamhället. Rörelsen skulle kunna vara mer spännande utan att bli besvärlig. Som det är nu upplever man att vägen till stor del har styrt områdets utformning vilket gör Valö Fyr mer konventionellt än det hade behövt vara.

Husens möte med marken

Husen är grundlagda med platta på mark vilket är en metod som inte är så varsam mot bergsnaturen. Det är inte möjligt att lyfta bort husen och återställa bergsmiljön. Anslutningarna till omgivningarna är dock väl genomförda, man har lyckats undvika stödmurar och utfyllnader. Istället har man lyft upp delar av vissa plattor på murar i det fall där det finns höjdskillnader mellan entrésidan och trädgårdssidan. De flesta husen har god tillgänglighet med entré i gatuplan. Resultatet är att när husen står där de står så är landskapsanpassningen god och ger ett varsamt intyck, men konstruktionsmetoden är inte reversibel.

I Valö Fyr har man varit noggrann med att behålla en del berghällar. I det yttersta bandet av hus kan man se att man har använt en tät söm av borrhål för sprängladdningarna för att få en så rak anslutning som möjligt och förstöra så lite som möjligt av de släta granithällarna. Detta kan ses på det nedersta fotot på ss. 93.

Mellan husen skymtar utsikten över Göteborgs hamn-inlopp.

Naturmark mellan husen med bevarade hällar.

Lokalgatan är dragen i en rundad båge genom området. Till höger i bild ses en berghäll som är sprängd. Kanske kunde vägen ha dragits runt klippan istället och blivit mer varierad?

En av de två stödmurarna för lokalgatan.

Genomarbetade detaljer på carportarna.

För att kunna grundlägga husets platta på sprängsten, vilket ger bätte dränering än vid murning direkt på berg, så har man sprängt. Däremot visar de täta håltagningarna för för sprängladdningarna att man har gjort en sk. tätsöm, vilket ger ett rakt avslut som bevarar så mycket som möjligt av hällen. Området mellan hus och berg har fått en yta belagd med sprängsten.

KAPITEL 7

Projekt:
Bostäder på Vetteberget, Fjällbacka

BAKGRUND TILL VALET AV PROJEKT

När jag hade bestämt att inriktningen på mitt arbete skulle vara att undersöka hur man kan bygga varsamt i det bohuslänska bergslandskapet, så började jag söka efter en lämplig plats för ett projekt. Syftet med detta projekt skulle vara att tillämpa mina ideer om ett varsamt byggande på berg.

Jag fick möjlighet att träffa Martin Kvarbäck, planchef på Tanums kommun, och berätta om mitt arbete om varsamhet vid nyexploatering i det bohuslänska bergslandskapet. Han gav mig två förslag på inriktning av mitt arbete som också skulle vara intressanta för Tanums kommun. Det ena var att jag skulle arbeta med generella riktlinjer för byggnation i bergslandskapet, något som skulle kunna ligga till grund för ett policydokument som skulle kunna antas i kommunen. Det andra var att göra en förstudie inför ett detaljplanearbete med arkitekttävling gällande bostadsbyggnation på Vetteberget. Kommunen planerar här en tredje etapp efter den första som genomförts under 2000-2006. (Etapp 2 är också planerad, denna ligger vid Vettebergets fot och behandlas inte i detta projekt). Jag har valt att arbeta med båda dessa uppgifter och låta dem bli del av mitt arbete. I detta kapitel presenteras ett skissförslag för bostäder på Vetteberget i Fjällbacka. I kapitel 8 tar jag fram riktlinjer för ett varsamt byggande på berg i Bohuslän.

När jag ska rita ett förslag till bostäder på Vetteberget ställs jag inför en situation som väldigt väl sammanfattar de frågeställningar som jag tar upp i detta arbete. Situationen kan närmast säga vara ett extremfall med platsens exponerade läge högt uppe på ett berg och dess jungfruerliga hällmarkslandskap bestående av flata granithällar och ljungbevuxna svackor. Vettebergsprojektet i Fjällbacka handlar också om det lilla kustsamhällets framtidsfrågor, och om vilken utveckling vi vill se i ett litet kustsamhälle i norra Bohuslän som är mycket populärt att besöka sommartid.

Fjällbacka med Vetteberget i bakgrunden.

Utsikt från området för Vetteberget etapp 3.

FJÄLLBACKA

Fjällbacka är ett litet kustsamhälle i Tanums kommun i norra Bohuslän. Avståndet från Fjällbacka till Göteborg är ca 15 mil. Fjällbacka har runt 900 helårsboende. Under sommarmånaderna sker en stor tillströmning av turister och sommarboende. Fjällbacka hamn och Fjällbacka skärgård är mycket populära ankringsplatser för fritidsbåtar sommartid. Skärgården utanför Fjällbacka är en av de bredaste i Bohuslän och några av öarna är bebodda.

Fjällbacka ligger i en skyddad vik invid det 70 meter höga Vetteberget som reser sig brant över Fjällbacka. De äldsta delarna av Fjällbacka ligger i en smal remsa mellan berget och havet. De nyare delarna från 1900-talets andra hälft breder ut sig från kyrkan och österut runt berget. Den mäktiga vyn över Fjällbacka från havet där man ser den gamla träbebyggelsen som ligger vid Vettebergets fot är unik, ger samhället en tydlig identitet och har stort värde för besöksnäringen. Vandringsleden Vettebergsleden leder över berget och ned till samhället genom en mycket brant och smal förkastningsspricka.

I Fjällbacka finns en större industri, TetraPak, som ger arbetstillfällen. Industrin ligger i samhällets norra del. Fjällbacka har ett större hotell samt flera säsongsbetonade verksamheter som t ex restauranger.

Det nyaste bostadsområdet Vetteberget 1 syns tydligt på kartan till höger. Markarbetena har satt stora spår i landskapet. Norr om detta område planeras ytterligare ett område med bostäder. Det är för detta område som jag kommer att arbeta fram ett förslag.

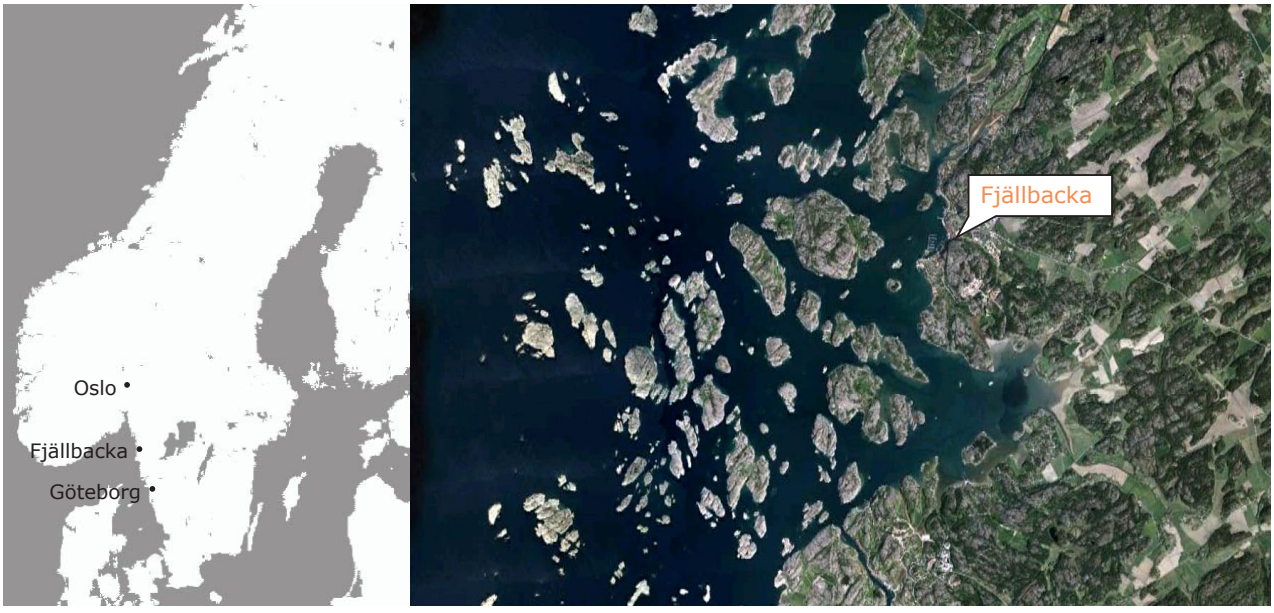

Fjällbacka och Fjällbackas skärgård.

1 Vårdcentral
2 Skola
3 Kyrka
4 Stora hotellet i Fjällbacka
5 Bibliotek
6 Camping
7 Gästhamn
8 Badholmen
9 Kungsklyftan
10 Tetra Pak
11 Vetteberget etapp 1
12 ung. plats för Vetteberget etapp 3

Fjällbackas historia

Fjällbacka ligger som andra bohuslänska fiskesamhällen hukande invid klipporna i standkanten. Det ca 70 meter höga Vetteberget har gett Fjällbacka dess namn då alla branta och höga berg på bohuslänska kallas för fjäll. Bergets namn Vetteberget berättar i sin tur om att det var en plats där man tände sk vättar, eller vårdkasar. Dessa tändes i ett pärlband på bergstoppar längs Bohuskusten under krigstider så fort fienden siktades.

De första tecknen på att Fjällbacka var bebyggt kan utläsas ur en karta från slutet av 1600-talet där det är markerat att det fanns ett fiskeläge med 18 hus som låg i viken innanför Badholmen, som då hette Fiskeholmen. Under sillperioden på 1700-talet utvecklades Fjällbacka. Bebyggelse tillkom i Fjällbackas norra del som kallas för "Backen". Under den här tiden fanns det många sillsalterier och trankokerier på holmarna runt omkring Fjällbacka. Det var utanför Fjällbacka som man gjorde den storfångst av sill under 1870-talet som markerade början på den andra stora sillperioden i Bohusläns historia. Nu växte det återigen upp verksamheter för fiskberedning i Fjällbacka. Sjökaptenen Gustaf A Andersson startade under 1840-talet en av den första konservindustrierna i Bohuslän genom att lägga in skarpsill i mycket liten skala. "Fjellbacka Delikatess Ansjovis" blev känd runt om i landet och skickades även på export. Gustaf A Andersson var också den som låg bakom Fjällbackas utveckling till badort genom att erbjuda en hälsosam vistelse med nyttiga salta bad. I slutet på 1880-talet invigdes även ett varm- och kallbad-hus. Under slutet av 1800-talet hade Fjällbacka ca 800 invånare och fiskets dominans hade ersatts av fraktfart.

1887 kom Oscar den II till Fjällbacka och besökte bl a Ramneklåvan som löper genom Vetteberget. En ortsbo sägs ha sagt "Detta är ingen kungsväg" varpå kungen svarade "Men det kan bli" och skrev på bergsväggen (som senare ristades in) "Kungsklyftan, Fjellbacka, Oscar, 18 22/7 87". Kungsklyftan har på senare tid blivit känd genom att scener i filmen Ronja Rövardotter spelades in här. (Knapp, 2005)

Fjällbacka, 1909. Foto: Emil Almqvist

Fjällbacka, 1902. Foto: Emil Almqvist.

Fjällbacka, 1931. Foto: C.A. Träff.

Fjällbacka, 2001. Foto: Bertil Quirin.

TANUM KOMMUNS PLANER FÖR NYBYGGNATION PÅ VETTEBERGET

Tanums kommun har planer för att utöka bostadsbeståndet i Fjällbacka. Detta ska ske genom en tredje etapp av bostadsbebyggelse på Vetteberget. Under de senaste fem åren har man genomfört detaljplan och byggnation av en första etapp på bergets sydöstra sluttning. Samtidigt som detaljplanen för etapp 1 gjordes så togs det även fram ett planprogram för ytterligare två etapper. Etapp 2 är planerad vid Vettebergets fot och berörs inte i detta examensarbete. Etapp 3 planeras högre upp på berget, norr om etapp 1. Planprogrammet för etapp 3 vill kommunen inte längre använda av flera anledningar. Vid en utvärdering av etapp 1 anser man, med rätta enligt min åsikt, att det har gjorts alldeles för stora ingrepp i bergslandskapet. Det geografiska läget som är föreslaget för etapp 3 i det tidigare planprogrammet är dessutom högre upp på berget och betydligt mer exponerat från havet. Med en större synlighet från havet riskerar Vettebergets karaktärsskapande funktion med den äldre bebyggelsen vid dess fot att konkurreras ut av de nya husen på dess topp. Om husen skulle utformas enligt planprogrammets föreslagna två våningar med fasader målade i ljusa kulörer skulle synligheten från havet markeras än mer och de skulle "sticka ut" i bergslandskapet och dessutom ge siluettverkan.

Anledningarna till att kommunen vill bygga just på Vetteberget är flera. Markförhållandena i de äldre delarna av samhället som är byggt på gammal sjöbotten är mycket dåliga, uppe på berget är det lättare att förutse de geologiska förhållandena. En framtida höjning av vattennivån i havet och en ökad översvämningsrisk är också ett hot mot kustsamhällena som en byggnation på Vetteberget inte skulle drabbas direkt av. Denna plats är dessutom en markresurs som kommunen har, allt är kommunal mark. Genom att bygga uppe på berget konkurrerar man inte på samma sätt med det rörliga frilutslivet och strandskyddet som man gör i mer havsnära lägen. Möjligen är den folkliga opinionen mot denna typen av exploatering också svagare om man jämför med mer strandnära lägen. Genom att bygga uppe på berget kan man dessutom erbjuda havsutsikt.

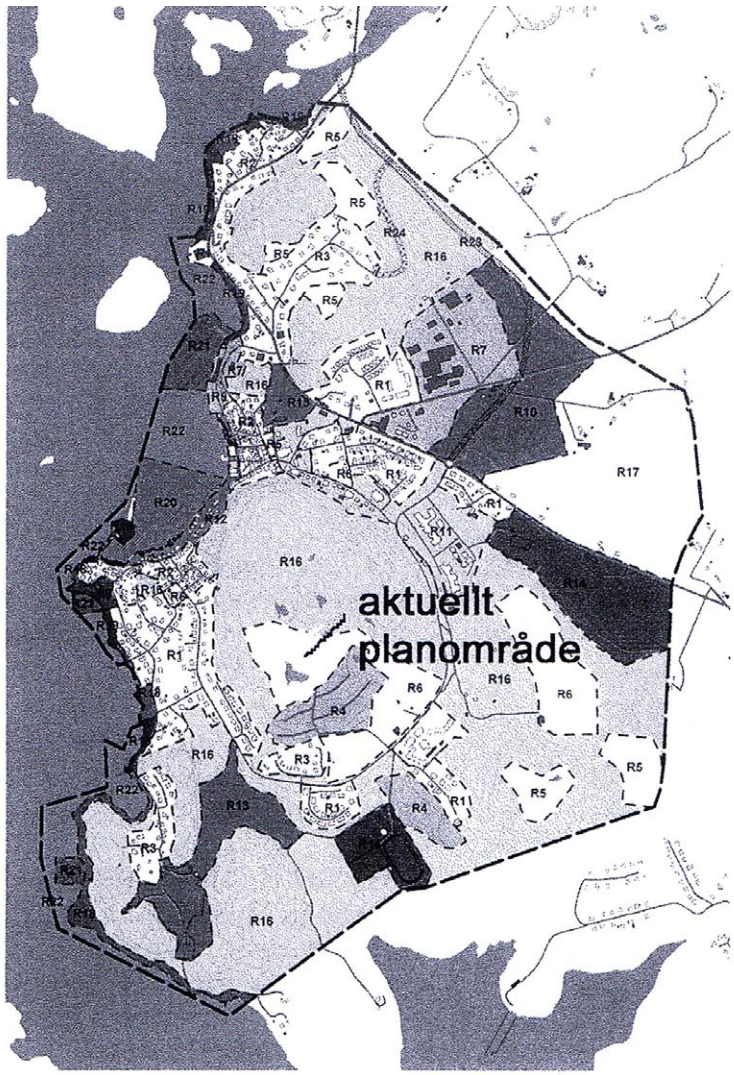

Karta över den nyligen antagna fördjupade översiktsplanen med det aktuella planområdet markerat. (Tanums kommun, 2005)

Foto från planområdet.

Flytfoto över Fjällbacka. Vetteberget etapp 1 ligger på Vettebergets sydsluttning, söder om den lilla färskvattensjön. Man kan se hur omfattande ingrepp som har gjorts i landskapet för att dra fram vägarna och förbereda tomter.

Läge för det nya planområdet till vänster. Vetteberget etapp 1 till höger. Flygbild från väster.

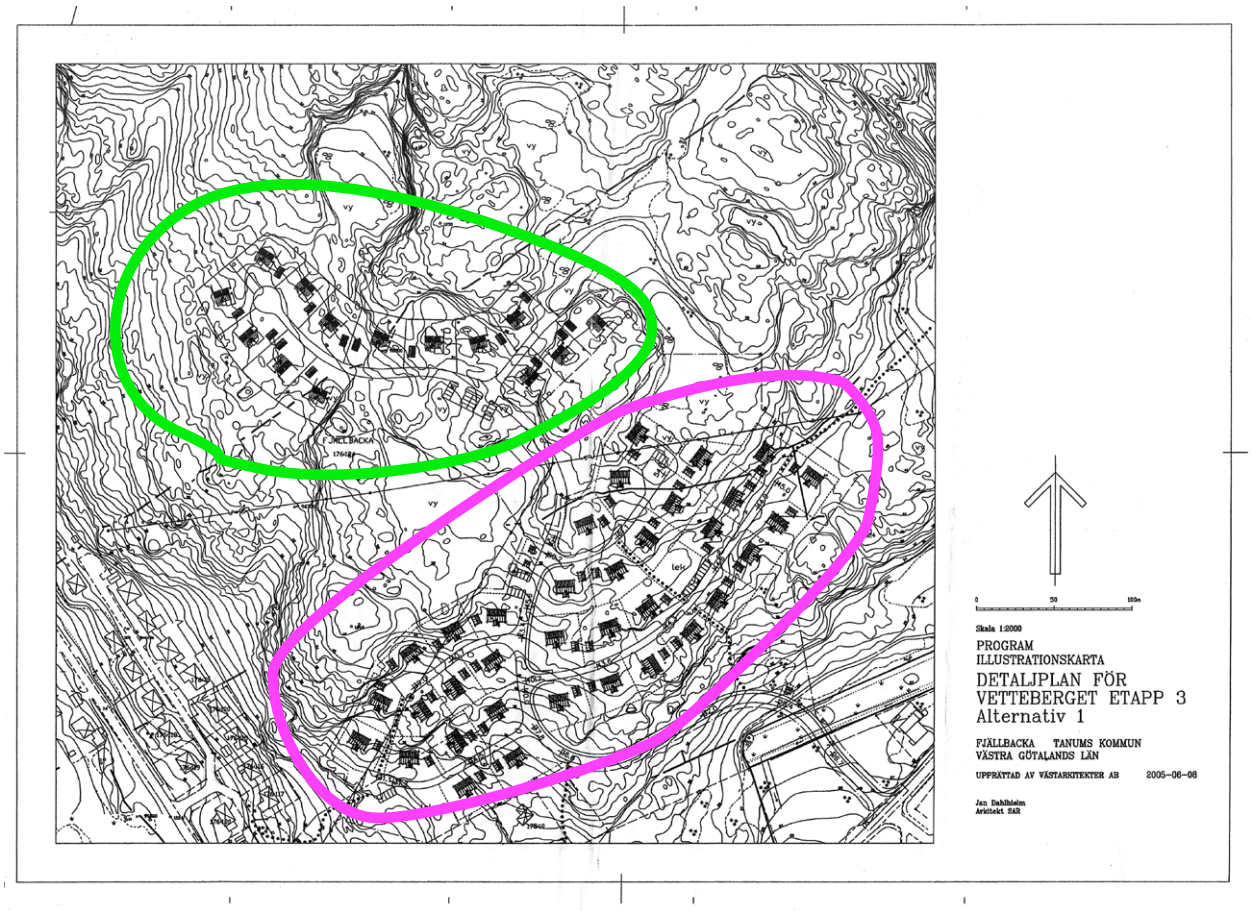

Etapp 1 - genomförd

Etapp 3 - tidigare föreslagen placering i planprogram som kommunen vill göra om.

(En tänkt etapp 2 har sin placering vid foten av berget - ej på bild)

Vy från etapp 3-området med dess granithällar mot de översta villorna i etapp 1-området.

Här ser man hur vägen från etapp 1-området möter etapp 3-området.

ANALYS AV VETTEBERGET ETAPP 1

Denna analys inriktar sig framförallt på graden av varsamhet i projektet. Det är angivet i planbeskrivningen under "Markens anordnande" att "Hällmarkskaraktären ska bevaras i området..." När man studerar det byggda området är det uppenbart att denna restriktion inte har följts eller inte är tillräcklig. Det har blivit mycket upp till den enskilde tomtägaren att välja hur varsamt man vill ansluta till omgivningarna. Ett exempel är bild 2 på nästa sida där hela tomten har "pulvriserats" och är täckt med grus. Ett annat ovarsamt bygge är huset på bild 4 där man har sprängt in källare med dubbelgarage i den känsliga terrängen. Som man ser i denna bild samt i t ex bild 1 är att det krävs stora "lagningar" av marken när man spränger stora ytor, ofta för att grundlägga hus med platta på mark. Många använder kullersten och betongsten i olika former för att täcka sina tomter, samt altaner för att plana ut.
Vägarna har gjort stort ingrepp i bergslandskapet. Vid konstruktion av vägarna har man använt samma metoder som i flacka terränger utan vackra berghällar. Man har sprängt ur för att sen bygga upp vägarna med krossat material. Sprängningarna görs också för att få ner VA-ledningarna på frostfritt djup.
Enligt min analys är regleringarna för marken inte tillräckliga för att värna om det unika landskapet. Det räcker inte att säga att man bara får schakta där det är erforderligt, det måste finnas mer explicita krav. Enmeterskurvorna som man ser på plankartan är inte ett tillräckligt underlag. Man kan inte se hur varsamt det blir på plankartan eller utifrån planprogrammet. Dels krävs noggrannare höjdangivelser och att man anger plushöjdskrav för all byggnation. Dessutom räcker det inte med t ex en angivelse att man endast får schakta t ex +/- o.5 m eftersom det är själva ytan, hällmarken som är den stora kvaliteten och minsta sprängning förstör den för alltid. Vad gäller utformningen av husen i övrigt så hade det blivit mer enhetliga gatumiljöer och förhållanden mellan husen om man hade följt de ritningar som planförfattaren gjorde för husen. Nu har alla försökt tänja gränserna åt olika håll och resultatet blir rörigt.
Det står även i planprogrammet att "Bostadsbebyggelsen ska vara diskret för att inte innebära någon betydande negativ påverkan på landskapsbilden." (Dahlhielm, 2005, ss. 5) Vita och relativt höga hus uppe på en bergssluttning är inte varsamt ur perspektivet den stora landskapsskalan, eftersom de är mycket synliga på långt avstånd.

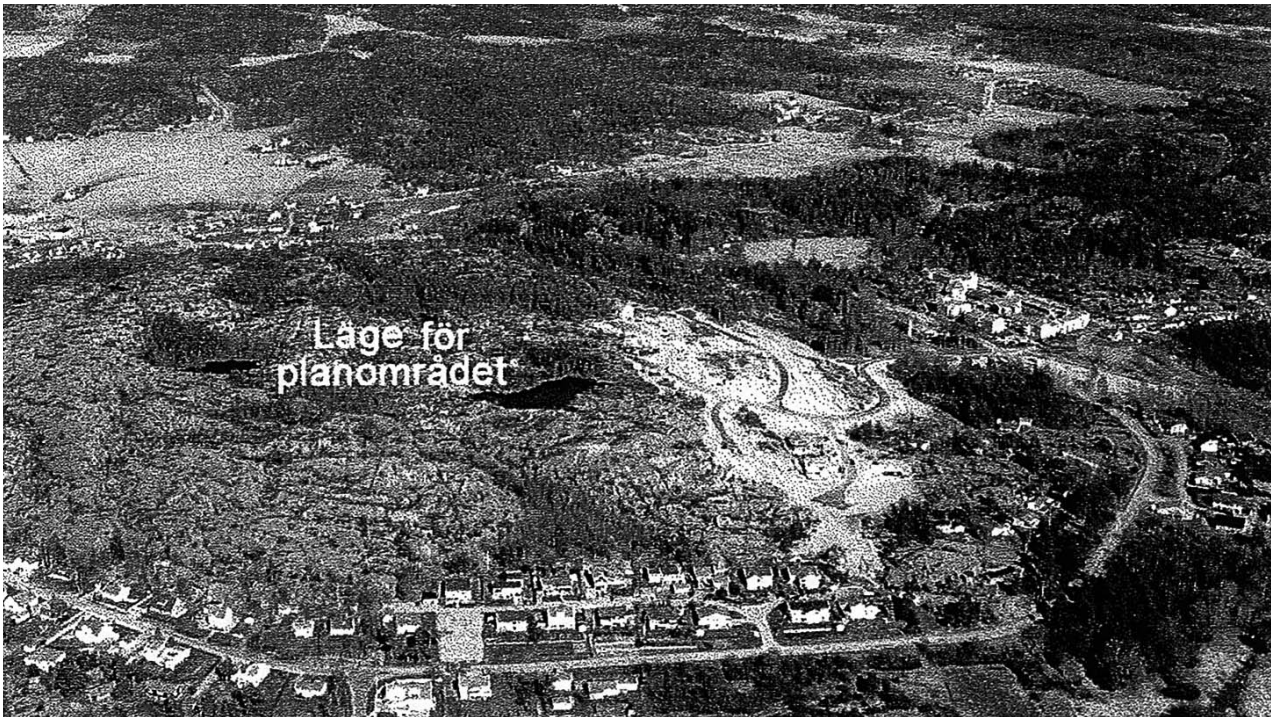

Här ser vi hur det ser ut när markarbetena är gjorda för etapp 1. Foto: Jan Dahlhielm, 2005.

1

2

3

4

5

6

ANALYS AV TIDIGARE PLANPROGRAM FÖR VETTEBERGET, ETAPP 3

Det tidigare föreslagna planprogrammet för Vetteberget etapp 3 som Tanum kommun inte längre vill genomföra innehåller tre alternativ för ny bebyggelse.

Alternativ 1 för etapp 3
Alternativ 1 omfattar 14 tomter för enbostadshus. Villorna är i "traditionell stil" med ljusa fasader och tegeltak i 1,5 plan och grund. Föreskrifterna gällande husens utforming är i alternativ 1 identisk med den i etapp 1, vilket gör att vi kan dra slutsatsen att husen istället för en grund kan få en hel källarvåning. Även beskrivningen av markens anordnande är likadan. Det anges att hällmarkskaraktären ska bevaras och att schaktning endast är tillåten för erforderlig grundläggning av byggnader och ledningsdragning. Detta är uppenbarligen inte ett tillräckligt kravställande för att få önskat resultat.

Den hustyp som planförfattaren har ritat - se bild nere till höger - har större anknytning till den traditionella bohuslänska stilen i sin utformning och sina proportioner än vad de husen har som i etapp 1 har blivit resultatet av planbeskrivningen.

Som synes i fotomontaget till höger blir bebyggelsen i alternativ 1 mycket synlig från omgivningarna. De vita höga husen är starkt visuellt framträdande i bergsmiljön. Placeringen av husen som föreslås i planprogrammet för etapp 3 gör att husen nu också kommer att vara synliga från havet. Husen som har placerats längst till väster kommer ge siluettverkan och synas från hamninloppet i Fjällbacka. Den kulturhistoriskt värdefulla och identitetsskapande vyn skulle med detta planförslag bli förvanskad.

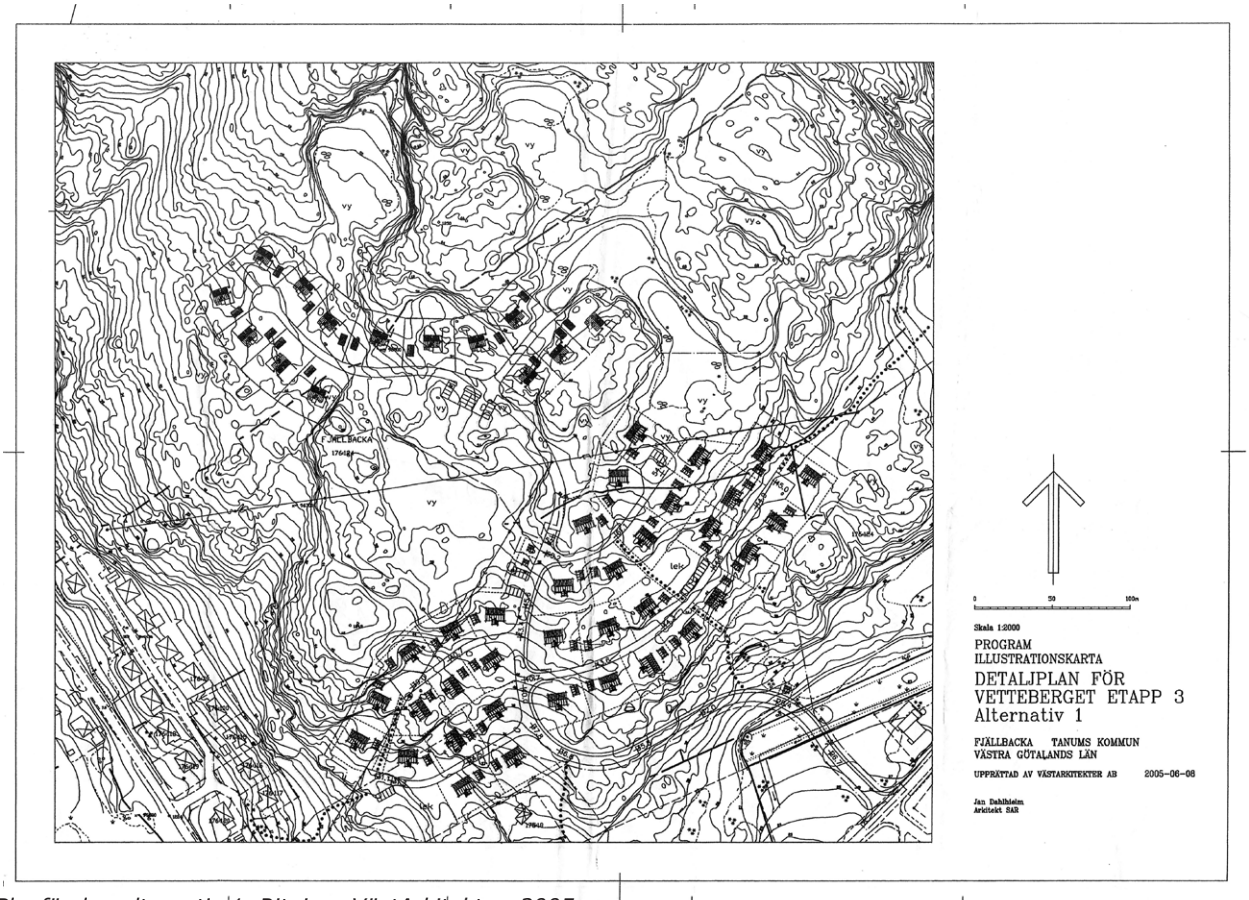

Planförslag alternativ 1. Ritning: VästArkitekter, 2005.

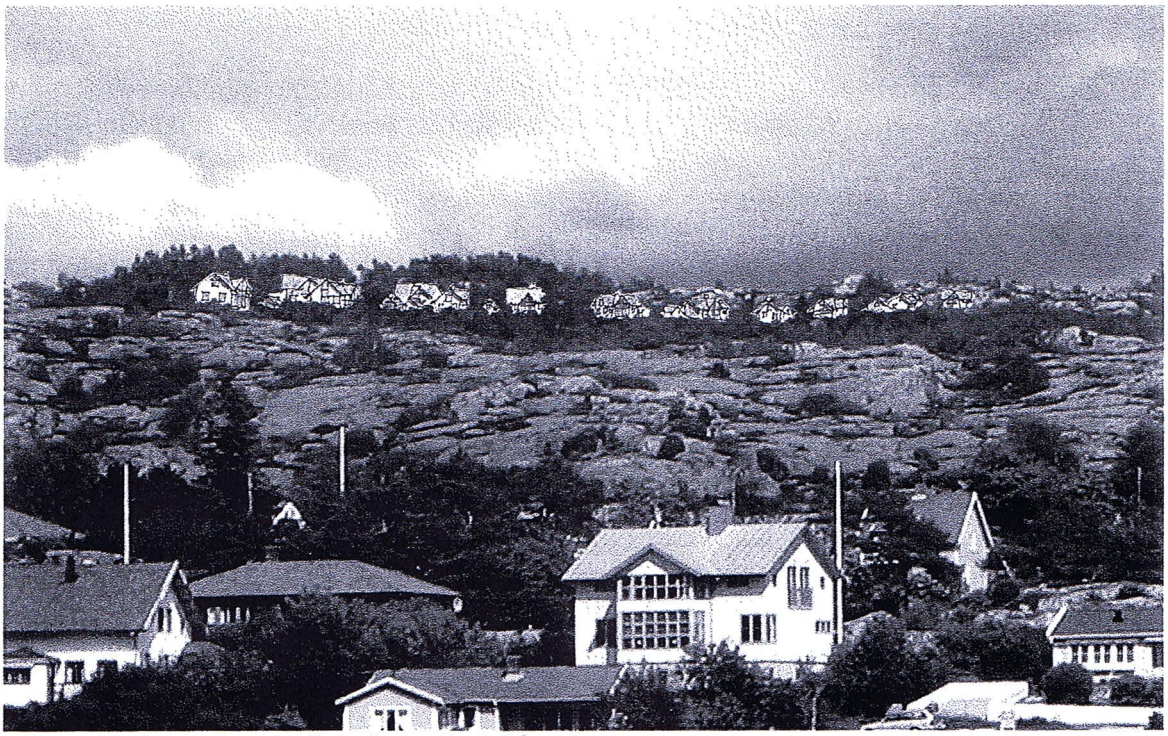

Vy med bebyggelsen enligt alternativ 1 från sjön

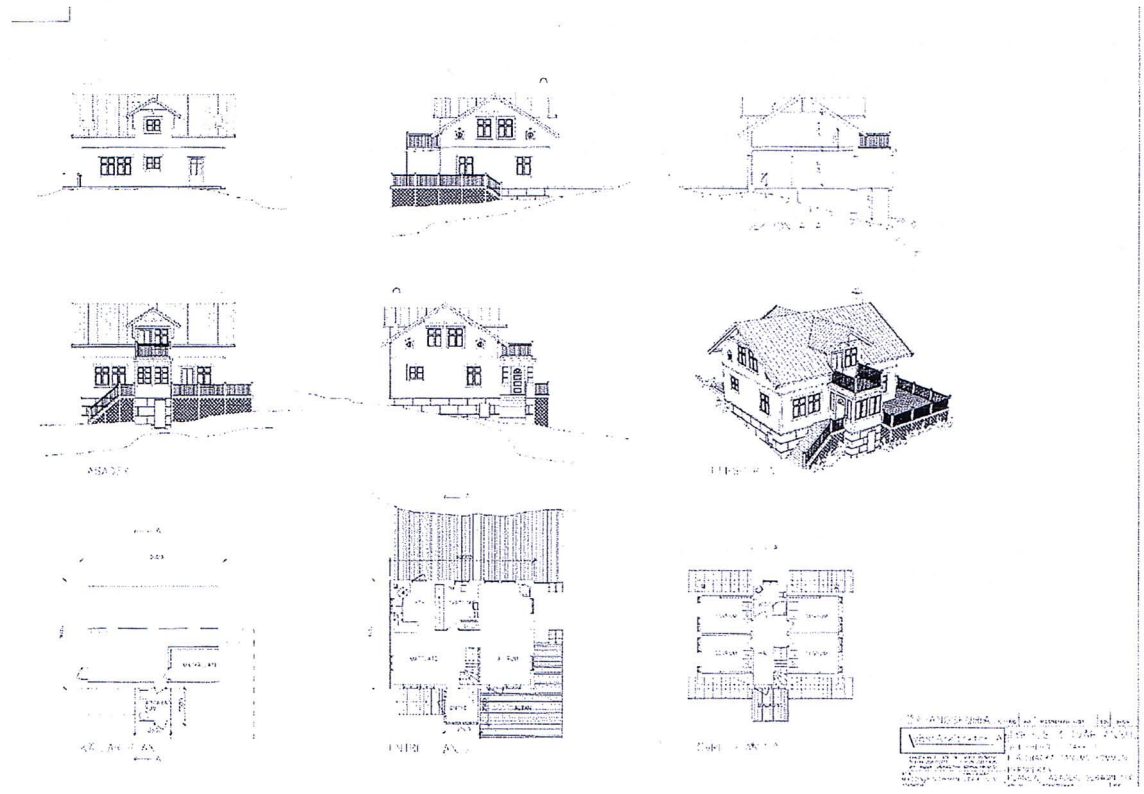

Hustyp i traditionell bohuslänsk stil, som i etapp 1. Ritning: VästArkitekter, 2005.

Alternativ 2 för etapp 3

Alternativ 2 i planförslaget omfattar 18 tomter för enbostadshus. Uformningen skiljer sig från etapp 1. Man menar i beskrivningen av alternativ 2 att den bohuslänskt otraditionella lokaliseringen av att bygga på en bergstopp istället för vid dess fot, samt det exponerade läget, gör att traditionella höga vita bohuslänska hus inte är lämpliga här. Istället föreslås lägre hus, som i förslaget innebär enplanshus med möjlighet till souterrängvåning där terrängen tillåter. Husen utformas med flacka sadeltak och pulpettak och har mörka färger.

Man låter, till skillnad från i etapp 1 och i alternativ 1 för etapp 3, naturmarken kila sig in mellan tomterna. Gatudragningen är dock densamma med ett oerhört exponerat område till väster.

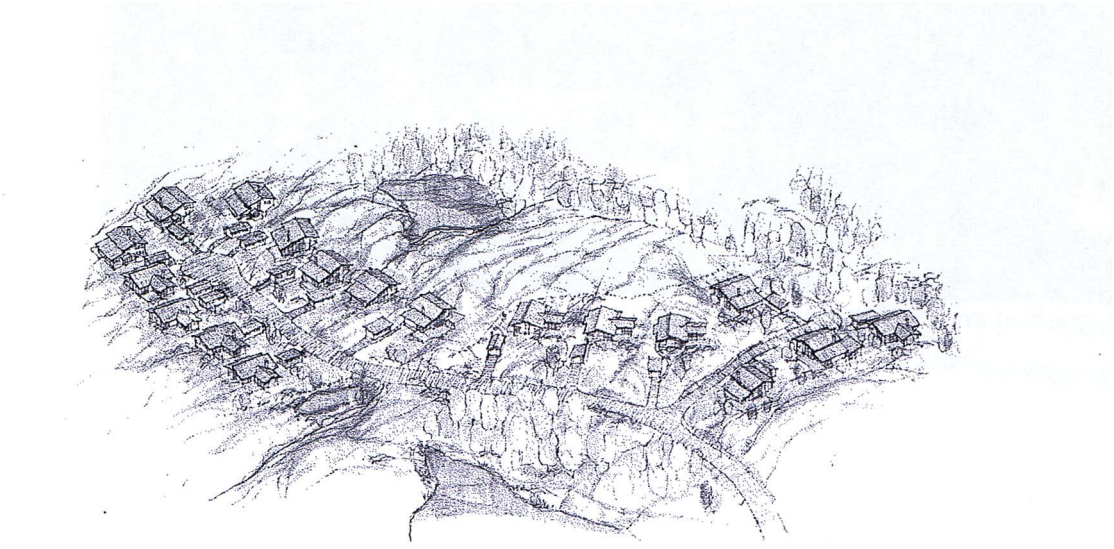

Skiss alternativ 2. VästArkitekter, 2005

Vy från havet med bebyggelsen från altenativ 2. Fotomontage: VästArkitekter, 2005.

Alternativ 3 för etapp 3

Alternativ 3 i planförslaget omfattar 7 avstyckade tomter för enbostadshus, 4 parhus med 8 stycken lägenheter samt 6 bostadsenheter i kedjehus. Bebyggelsen utformas liksom i alternativ 2 i mörka kulörer som inte behöver vara täckande och har flacka sadeltak eller pulpettak. Enbostadshusen och radhusen är i ett plan med souterrängvåning där terrängen tillåter. Parhusen är i två plan. Parhusen ska anpassas till terrängen med en taklutning som följer berget. Enligt min åsikt är det olyckligt att det är de höga parhusen som läggs längst in på gatan i det område som till sin helhet är exponerat från havet.

Byggrätten begränsas till den del av tomten där grundläggning av byggnaden innebär begränsad påverkan på terrängen. Detta är enligt min åsikt en förbättring mot alternativ 1 och den tidigare etapp 1. Genom att begränsa byggrätten kan man också optimera varje bostads möjlighet till havsutsikt liksom vackra utblickar i terrängen. Gatudragningen är likadan som i alternativ 1 och 2. I detta förslag läggs de flesta bostäderna längs den västra delen av vägområdet, vilket jag ser som en nackdel då detta är det mest exponerade. En bättre idé skulle vara att undersöka om man kan lägga de mer massiva huskropparna till öster i planområdet.

Det stora problemet är liksom i de tidigare alternativen att man bygger så långt åt väster i ett extremt exponerat område. Enligt min åsikt bör man dra in bebyggelsen mot öster. Halva delen av den västra vägen är tveksam ur ett varsamhetsperspektiv.

Skiss alternativ 3. VästArkitekter, 2005

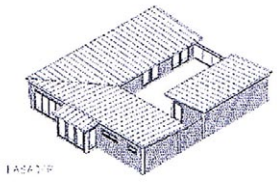

Atriumradhus
Ritningar uppslaget:
VästArkitekter, 2005

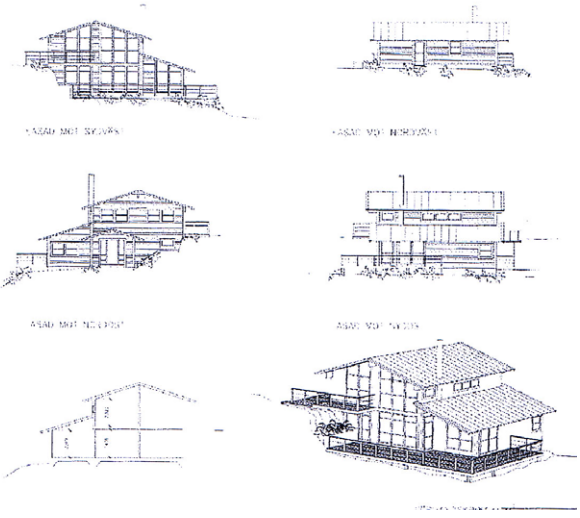

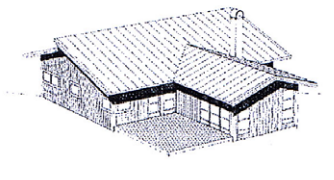

Enplanshus

Parhus

UTGÅNGSPUNKTER OCH ANALYS

Utgångspunkter och inledande tankar om projektet
Att välja att arbeta med Vetteberget innebär ett val av plats som väl representerar problematiken med nyexploatering i känsliga lägen. Platsen är exponerad, består av vackra berghällar och ingår i ett område där kommunen har planer för bebyggelse.

Mitt syfte med att rita bostäder på Vetteberget i Fjällbacka är att genomföra ett projekt som är så varsamt som möjligt mot bergsnaturen. En utgångspunkt är därför att det ska genomföras utan några sprängningar. Hus och vägar ska ansluta till berget med så små ingrepp som möjligt. Projektet kan därför sägas vara ett "extremprojekt" med avseende på varsamhetsaspekten.

Projektet ska förutom att vara varsamt i den lilla skalan som beskrivs ovan, även vara varsamt i den stora skalan, dvs med avseende på den nya bebyggelsens relation till det omgivande landskapsrummet. Genom teori och exempelstudier i tidigare kapitel har jag kommit fram till att ny bebyggelse inte ska inkräkta på den traditionella bohuslänska planeringsprincipen att bergen ska dominera över bebyggelsen. Den nya bebyggelsen ska därför endast ge begränsad siluettverkan samt inte konkurrera med Fjällbackas karakteristiska vy från havet med det gamla samhället vid det mäktiga Vettebergets fot. Planområdet ingår dessutom delvis i ett område av riksintresse för kulturmiljövården. Riksintresset avser den äldre bebyggelsekärnan.

Jag kommer att arbeta fram en ny avgränsning för områdets lokalisering, då den som är föreslagen i kommunens planprogram inte är lämplig ur varsamhetssynpunkt enligt tidigare analys.

Målet med projektet är att komma fram till riktlinjer och planeringsprinciper för en ny detaljplan för Vetteberget 3 som kan vara användbara för Tanum kommun i sitt vidare arbete.

Flygbilder över Fjällbacka där etapp 1 av Vetteberget syns tydligt, mycket på grund av markarbetenas stora ingrepp i bergsnaturen. Flygbild: Tanums kommun

Platsanalys/topografisk analys - den stora skalan

Etapp 3 ska lokaliseras norr om etapp 1, längre upp på berget. Det finns en väg som slutar i den övre delen av etapp 1 som är tänkt att fortsätta i en väg upp till etapp 3-området. Området ligger på bergets sydsida. Ju längre norrut man kommer på berget, desto mer exponerat från Fjällbackas inlopp är det.

På flygbilderna på föregående sidor syns området Vetteberget etapp 1 mycket tydligt på grund av de omfattande markarbeten som har gjort stora ingrepp i berget.

Vetteberget har liksom många bohuslänska berg en form som en plommonstop (Dixon m.fl, 1980) dvs branta sluttningar och en rundad platt form på ovansidan. Det valda området ligger uppe på berget på en platå som är relativt plan. Om man väljer ett sådant område är det framförallt vägarna som ska leda trafiken upp till området som riskerar att göra det största ingreppen. Dessa vägar är redan gjorda i den tidigare etappen av Vetteberget som ligger på sydsluttningen. I det valda området med svag lutning kan man bygga hus som ansluter lätt och varsamt till den böljande hällmarksterrängen.

Bergets form är sådant att det är brant i nordväst och sluttar ned mot sydöst. Därför kan man bygga en bit upp på berget på sydsidan utan att det är synligt från inloppet till Fjällbacka. Den kommer dock att synas från andra vinklar, allt som har havsutsikt syns också från havet.

Hus kan möjligen sticka upp något över de rundade bergskammarna i vissa vinklar men måste annars underordna sig och smälta in i bergsmiljön.

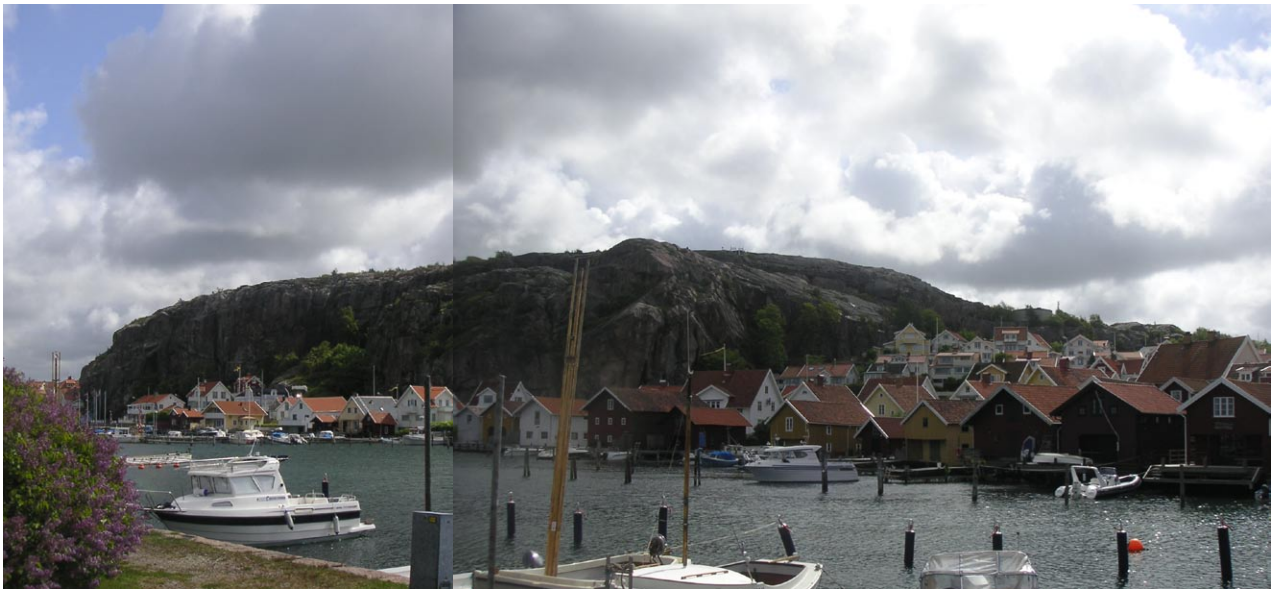

Fjällbackas karakteristiska vy med ett tätt mylleer av hus och sjöbodar nedanför Vettebergets fot. Här är Fjällbacka och Vetteberget sett från badholmen. Det föreslagna området för Vetteberget ligger upp bakom vattentornet till höger i bild. Enligt min åsikt är denna vy värd att bevara och får inte förstöras av synlig ny bebyggelse. Ny bebyggelse måste därför dras in åt öster så den inte blir synlig från havet.

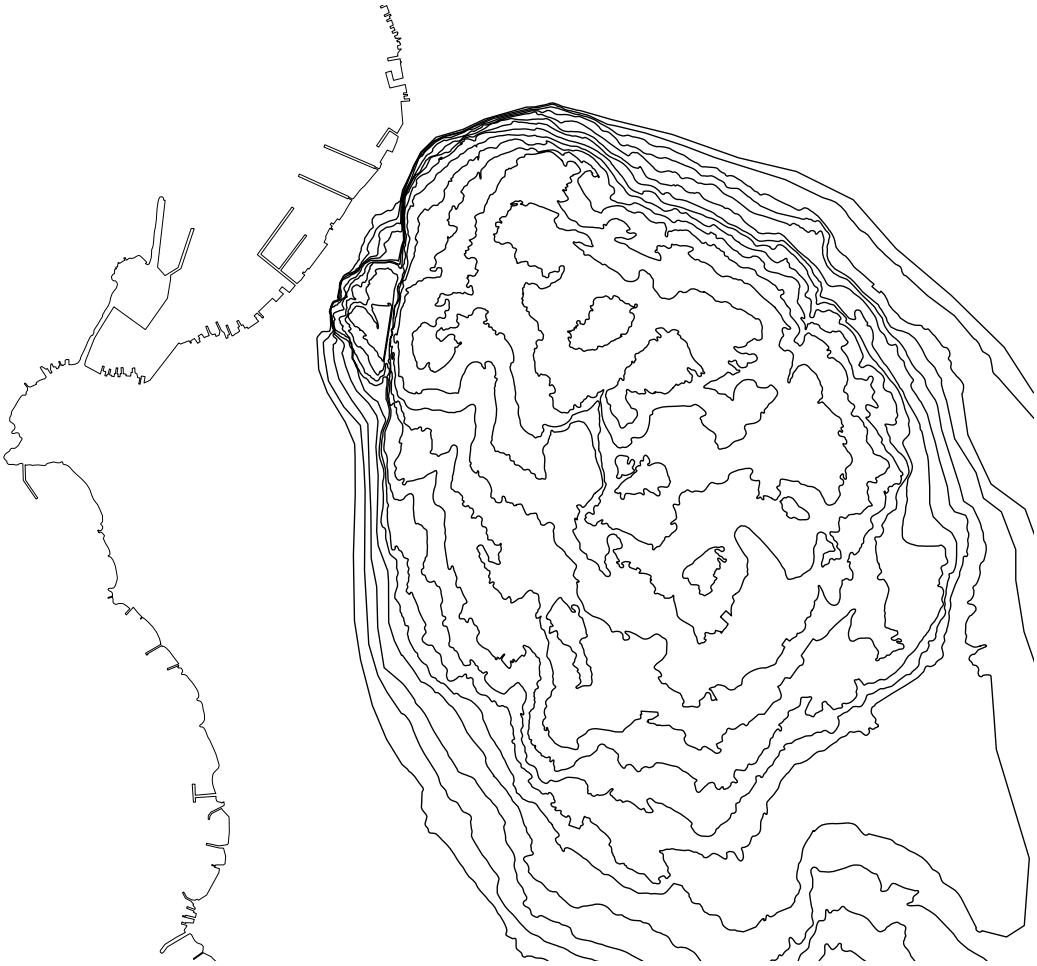

Vetteberget och Fjällbackas strandlinje. 10-meters höjdkurvor visar bergets form. Det är brant i nordväst och sluttar mot sydost. Skala 1:8000

Skiss över Vetteberget i sektion med havet till vänster.

Skiss över hur ny bebyggelse på Vetteberget bör vara låg och smälta in i bergets form, men kan "kika ut" över bergskammen.

För att underordna sig berget och inte ge siluettverkan från havet bör området dras in i jämförelse med tidigare förslag. Min första skiss på en ungefärlig placering av området syns i ritningen nedan.

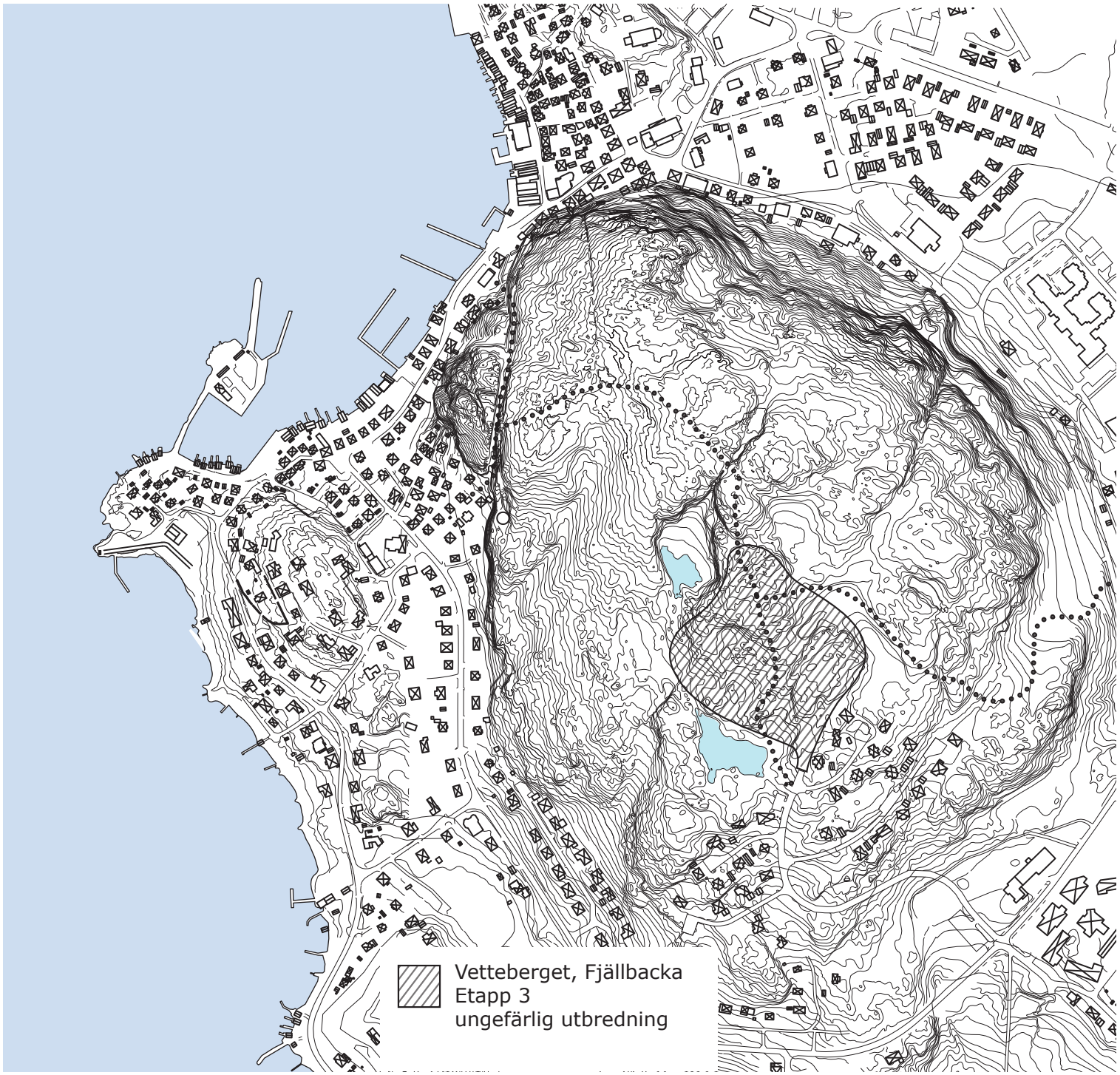

Fjällbacka med mitt val av område för Vetteberget etapp 3. Det valda området ligger indraget mot öster till skillnad från den avgränsning av området som är föreslaget i kommunens planprogram. Området som föreslås i detta arbete får vacker utsikt utan att synas på ett dominerande sätt i vyn över inloppet till Fjällbacka. Området ansluter till det tidigare genomförda bostadsområdet Vetteberget etapp 1 samt till vandringsleden.

Platsanalys/topografisk analys - mellanskalan - områdesnivå

Det område jag har valt att studera ligger som tidigare föreslaget område norr om Vetteberget etapp 1. Åt väster är området mycket exponerat från havet och här bör man inte bygga. Tidigare planförslag sträcker sig t om ännu mer västerut om det valda studieområdet på ritningen nedan. Området är relativt flackt men har ändå två höjder som är markerade på ritningen. Söder om den högsta höjden sänker sig berget i en vägg. Söder om denna "vägg" finns ett relativt plant område. Här är det lämpligt att anlägga vägar och bebyggelse. Höjden i öster är lite lägre och eftersom den ligger längre åt öster är den inte är lika starkt exponerad från havet. Här skulle vara lämpligt med lägre bebyggelse. Vettebergsleden som är prickad på ritningen löper genom området. Denna är viktig för att länka området till resten av samhället och bör finnas kvar i dess nuvarande eller i en likvärdig sträckning samt förtydligas. Husen i Vetteberget 1 syns i sydöst i bilden. Här kan man se att med en noggrannhetsangivelse med 1-meterskurvor kan man inte se hur ovarsamt det är i verkligheten.

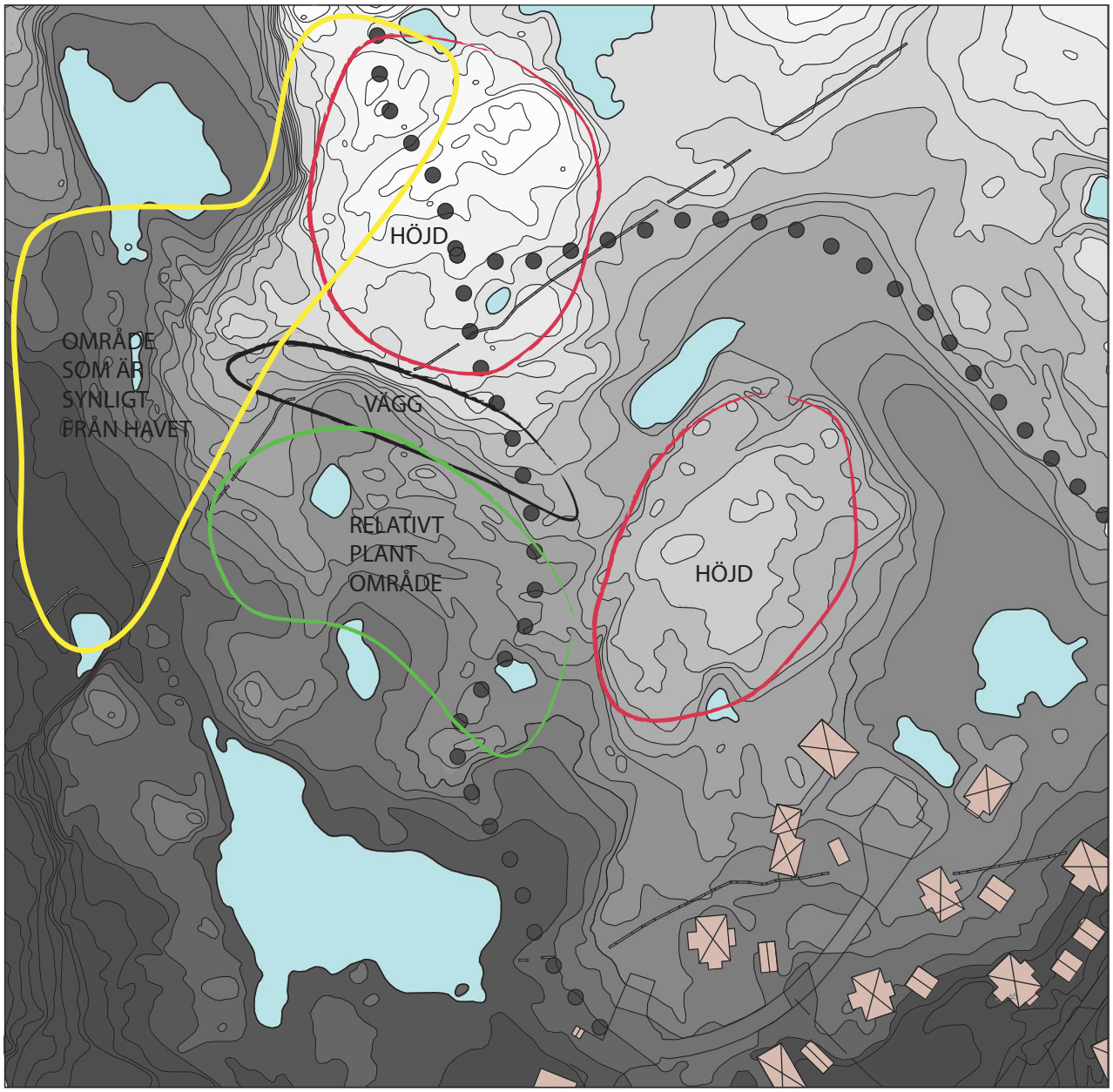

Område för Vetteberget etapp 3 med omgivningar. Studie av höjdskillnader. Området är högre i norr och bör inte bebyggas för att undvika stark siluettverkan. Detsamma gäller det västra området som är synligt från havet.

Platsanalys/topografisk analys - Den lilla skalan

Ett naturskönt område med vacker utsikt

Det valda området har otroligt vackra släta hällar som bör bevaras som en kvalitet och lyftas fram genom områdets utforming. De vackraste ytorna bevaras orörda. Hällmarkskaraktären ska bestå. Området har en ovanlig utsikt över en större sjö som ligger sydväst om det valda området. Vyn med sjön och sedan havet och horisonten blir närmast overklig.

Flygfoto området för Vetteberget etapp 3. Skala 1:2000.

PLANERINGS- OCH GESTALTNINGSPRINCIPER

Den stora skalan

Berget ska dominera över bebyggelsen - dra tillbaka planområdet mot öster

Vyn över Fjällbackas gamla fiskarbebyggelse vid det mäktiga Vettebergets fot är karakteristisk för Fjällbacka och något som bör bevaras. Det är viktigt att husen inte blir synliga på ett dominerande sätt från havet. Ny bebyggelse på Vetteberget bör därför dras tillbaka och ej tillåtas klättra upp på bergets västsida. De stora vita hus som föreslagits i det tidigare planprogrammet (se sid. xx) skulle ha en alltför stor negativ inverkan på miljön. De skulle sitta som uppflugna måsar på berget istället för att som den äldre bebyggelsen lugnt vila som vitt vågskvalp invid bergets fot. Bergets dominans över bebyggelsen ska bestå. Detta är den absolut viktigaste designprincipen enligt min uppfattning.

Bergets siluett lämnas orörd - nya hus ska ej ge siluettverkan från havet

Det avgränsade området som jag föreslår för byggnation ansluter till Vetteberget etapp 1 men sticker inte ut så långt åt väster som det tidigare planförslaget. Genom en noggrann studie av höjder i plan och modell ska husen placeras så att de inte blir synliga på ett dominerande sätt från havet.

Det valda området ligger döljt söder om en lite högre bergvägg i norr och är svagt sluttande mot sydväst. Se analys på föregående sida. Här kan husen ligga lite mer skyddade i ett soligt söderläge. Genom att husen får berget i ryggen i norr och har en höjd i öster så kan man undvika att de ger siluettverkan från havet.

Mellanskalan - områdesnivå

Vägar ska göras med minsta möjliga ingrepp

Jag väljer ett område som har en relativt flack terräng. Här blir det därför något enklare att dra vägar som inte gör för stora ingrepp i berget. I detta projekt föreslås att vägarna inte sprängs ner i berget utan att de byggs upp med en betonggjutning ovanpå berget. Detta kommer att studeras i modell, gatusektion och plan.

Tydliga anslutningar till omgivningen

Det är viktigt att det nya området binder ihop och ger något till Fjällbacka samhälle. Vettebergets vandringsled löper genom området och genom ny väg och stigdragning vill jag länka ihop Vetteberget etapp III med samhället. Vandringsleden föreslås förstärkas av nya stoppunkter med utsiktsplatser och lekmiljöer.

Våningsantal och takvinklar följer bergets form och lutning

För att husen ska smälta in så mycket som möjligt i omgivningen föreslås att de är låga. De är i ett plan med möjlighet till en halv våning till där terrängen tillåter. Husens taklutning ska följa bergets. Berget är flackt men har en lutning. Därför får husen också flacka takvinklar men ändå med en tydlig riktning - bergets.

Utemiljöer i granitlandskapet

Man måste tänka på de lokala klimatförhållandena. Uppe på bergen i Bohuslän är man mycket utsatt, vindarna från väster är starka. Att skapa vindskyddade uteplatser i det karga, exponerade landskapet är inte lätt. Enligt min åsikt bör bebyggelsen inte heller vara för massiv och inhängnad utan husen ska stå fritt och lätt i landskapet för att förstärka och behålla den öppna känslan. En stor kvalitet med att bo

uppe på Vetteberget är utsikten, och husen bör med fördel utformas för att ge alla bostäder utsikt. Men utsikten mot havet är åt väster och här kommer vinden ifrån, så det är en bra idé att skapa rum med inramad utsikt. I detta projekt satsar jag på utsikten från husen samt från varsin uteplats som placeras med tanke på både ljusförhållanden, terrängens utseende och möjlighet till utsikt. Utemiljöerna ska utformas tillsammans med arkitekturen och vara en del av den naturliga miljön. De hus som föreslås i detta projekt står lätt i terrängen och har inga egna trädgårdar. Kanske utförs de som bostadsrätter där man äger sin bostad fram till husets väggar inklusive uteplatserna. Området bör ses som en helhet och genom att husen blir bostadsrätter kan man också begränsa den fria tillkomsten av friggebodar och överdimensionerade altaner.

En lättskött granitträdgård i samklang med landskapet är vackert och attraktivt eftersom den dessutom kräver minimalt med skötsel. På Vetteberget 3 har man ett bekvämt liv samtidigt som man är mitt i naturen. Förutom utsikt över havet finns det en större regnvattensjö i området som husen för utsikt över och närhet till. Denna blir ett attraktivt element i utemiljön och genom att röja försiktigt och anlägga en promenadstig runt denna så förbättras tillgängligheten.

Den lilla skalan - byggnadsnivå

Låga hus som står på pelare med takvinklar som följer bergets lutning

Om man ska bygga hus i detta område så måste de ansluta varsamt till berget. I mitt förslag ska husen stå på pelare eftersom detta är en metod som gör små ingrepp i berget samtidigt som den kan ge ett lätt uttryck.

Hällmarkskaraktären är en stor kvalitet som ska bevaras och lyftas fram

Hela området består av hällmark, dvs kala granithällar vars svackor är sparsamt bevuxna med låga växter som ljung och en. Vissa delar av området har särskilt vackra hällar som måste bevaras. Ur ett hållbarhetsperspektiv och ur ett estetiskt perspektiv måste man i ett sådant här vackert och säreget område vara mycket varsam. Om man designar hus och utemiljöer ihop med hällmarken ger denna ett stort värde till boendemiljön. Tänk att gå direkt ut från sitt hus på en solvarm klippa!

Generellt för alla skalor - utformning

Ny situation - ny arkitektur

Att bygga uppe på Vetteberget innebär att man bygger på en plats som inte är traditionell för byggnation i Bohuslän. (Den tradtionella bohuslänska arkitekturen ligger vid bergets fot.) Eftersom situationen är ny är det inte så lämpligt att försöka kopiera den äldre arkitekturens husformer. Höga vita hus uppe på ett berg är alldeles för iögonfallande. Därför söker jag inspiration till t ex husens takvinklar inte från den äldre bohuslänska bebyggelsen utan istället från granitens formationer. Inspiration till byggnadernas utformning ska i mitt förslag komma från kargheten i landskapet och enkelheten i utformningen av den äldre byggnationen i en mer vid bemärkelse.

VÄGDRAGNING OCH PLACERING AV HUSEN

Process

Den stora skalan - bebyggelsens relation till det stora landskapsrummet

Bebyggelsen placeras så att de smälter in i bergsmiljön och ej ger siluettverkan. I bilden nedan syns modellen över området sett från väster. Till höger i bilden syns de befintliga husen från etapp 1 som sticker upp i bergslandskapet. Bakom de nya husen längst bort i bilden sticker berget upp ytterligare än vad som är med i modellen. De nya husen anpassas i form och våningshöjd för att infogas i landskapet.

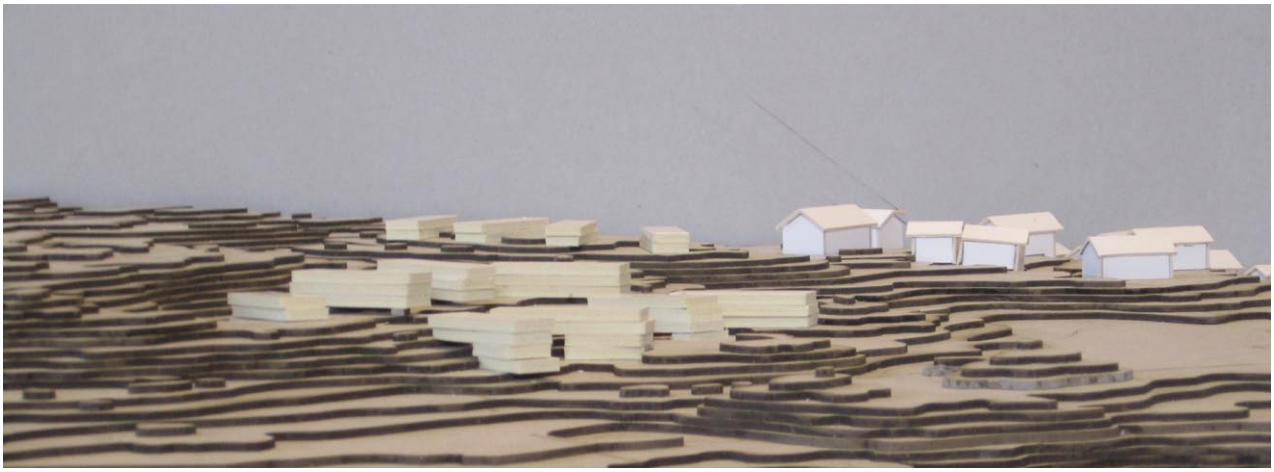

Skissmodell. Vy från väster.

Områdesskala

För att placera ut husen och göra vägdragningen gjorde jag en modell i skala 1:500. Jag skissade på husen och vägarna i modellen och på situationsplanen. Vägarna dras där berget är som flackast, dvs där höjdskillnaderna är minst. Skiss av vägdragning visas på situationsplanen på motstående sida.

Husen placeras i ett område där de undviker att ge siluettverkan från havet. Som tidigare beskrivits så ligger området uppe på Vetteberget som är relativt platt uppe på. Det område jag väljer är indraget en bit från den branta kanten och blir på så sätt mindre exponerat från havet än om man väljer att bygga längre ut åt väster.

Husen placeras tätt för att minska områdets fotavtryck i det känsliga bergslandskapet. Husen får en enkel och avskalad utformning med en långsmal form som har en tydlig riktning. Denna riktning ligger i den riktning som berget lutar. Alla husen har en av kortsidornas gavel med fri utsikt mot havet och denna gavel vetter mot söder eller väster.

Husen anpassar sig till bergslandskapet även genom sin höjd och hålls så låga som möjligt. Där terrängen tillåter får husen en souterrängvåning eller en extra våning ovanpå entreplanet. Husen som ligger på den lilla höjden till öster, längst från havet, är i ett plan. De som ligger norr om vägen kan eftersom de ligger invid en bergvägg få ett övre plan. De hus som ligger söder om vägen får ingång i norr och en souterrängvåning eftersom berget lutar mot söder i detta område.

Modellfoto som visar den första skissen av husens placering på Vetteberget 3.

Skiss över nytt område på Vetteberget. Situationsplan. Skala 1:2000

Förslag

Bebyggelsen är placerad och utformad för att infogas varsamt i bergslandskapet. Den ska ej ge siluettverkan från havet. Bostadsområdet som helhet följer terrängen med placering av byggnaderna, våningshöjder och takvinklar. Totalt är den 14 hus, samma antal som i alternativ 1 i kommunens planprogram. En skillnad förutom husens utformning är att i detta förslag upptar bebyggelsen betydligt mindre yta och ligger inte så exponerat som i kommunens planprogram.

Åtta hus ligger i det flacka partiet nedanför den lite högre bergsväggen i norr. Hälften av dessa ligger nedanför och hälften ligger ovanför den vägsträckning som går åt väster. Där terrängen tillåter får husen en souterrängvåning (de som ligger nedanför vägen) och de som ligger mot bergväggen får en halv övervåning. Fyra hus ligger på den lilla höjden i öster. De kan ligga på en höjd eftersom de är inte ger siluettverkan från havet, och genom att de är låga, i ett plan. Takens lutning följer klippornas lutning. De sluttar mot sydöst. Två hus ligger på andra sidan om den vägdragning som går mot nord-öst och de ligger mot en bergssluttning i nord-väst. Alla husen har en gavel fri mot utsikten, som inte skyms av något framförliggande hus.

Husen har utformats med inspiration från enkelheten i den äldre bohuslänska bebyggelsen och det karga landskapet. De har en enkel, rak form. Takens form följer landskapets lutning. Husen är grå liksom klipplandskapet. Det finns också en enkelhet i den livsstil som skapas i detta boende. Ett boende i samklang med naturen. Man går direkt ut på klipporna från sitt hus, och är hela tiden nära naturen. Man har inga trädgårdar som ska skötas, men är ändå mitt i naturen.

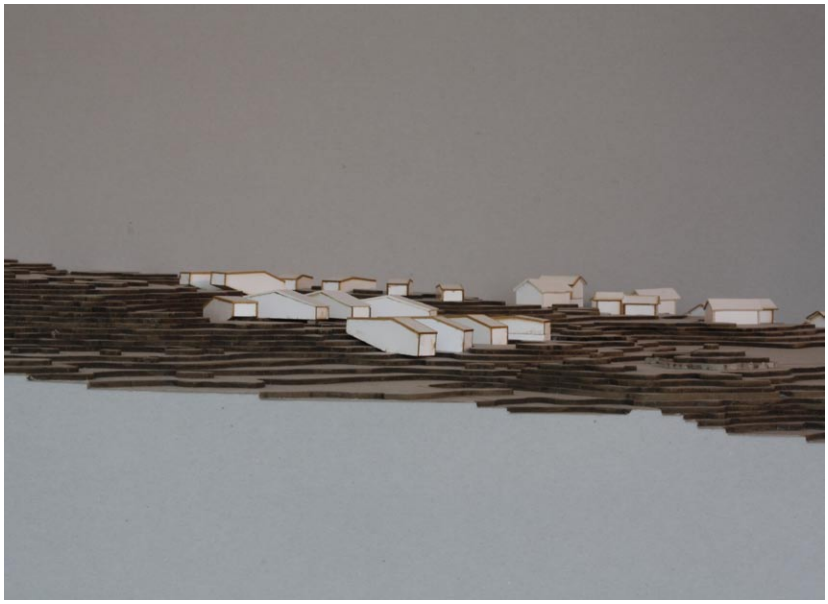

Vy över området sett från väster. Husen följer bergslandskapet. Till höger sticker husen från etapp 1 upp.

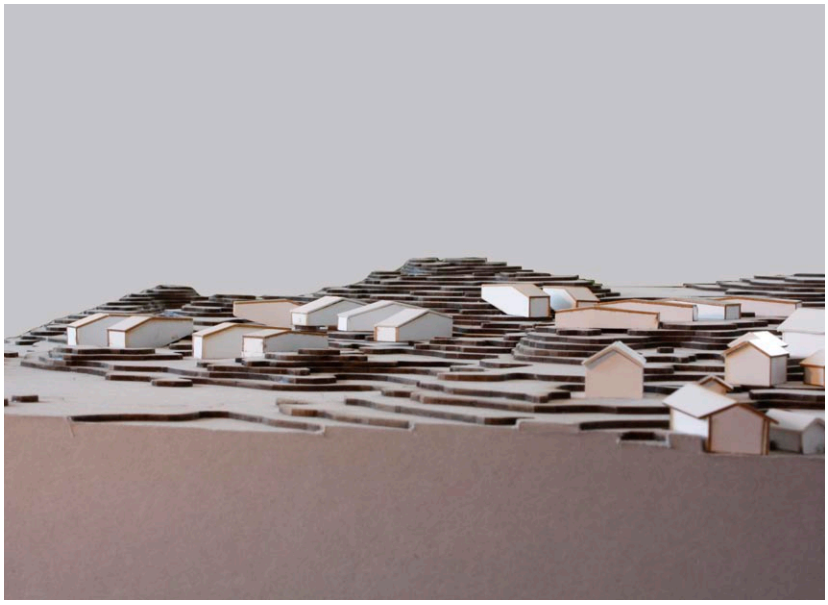

Vy över området sett från sydöst. Bebyggelsen ligger nedanför kullen i nordväst.

Vy över området sett ovanifrån. Modellfoton från modell i skala 1:500.

SITUATIONSPLAN

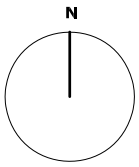

14 nya fristående hus med 2 parkeringsplatser vardera. Besöksparkering finns i området. Den gjutna betongvägen är anpassad efter landskapet och är dragen för att ha så få förändringar i lutning som möjligt och dess utbredning så liten som möjligt. Både vägen och husen ligger i flacka områden. Där landskapet tillåter så anläggs parkeringsplatser på grusade ytor vars former följer landskapets. Uteplatser och gångvägar in till husen är antingen gjutna i betong, grusade eller i form av trätrall som bildar ytor och trappor. Dessa träytor bildar övergång mellan gjuten väg och hus, inspirerat av den bohuslänska bryggan. Förutom vägarna så löper Vettebergsleden genom området och länkar samman det med övriga Fjällbacka. I den södra delen vid infarten till området, vid den lilla sjön, anläggs en lekplats med naturtema. Alla husen ligger med en fri gavel mot utsikten, dvs det ligger inga hus framför som skymmer utan de har utsikt emellan de andra husen. I gatusektionen syns hur husens form följer landskapet.

Befintliga hus

Nya hus

Ny väg av gjuten betong

Grusade ytor främst för parkering

Körbana och parkering inom betongvägen

③ Hustyper 1, 2 och 3 se efterföljande sidor

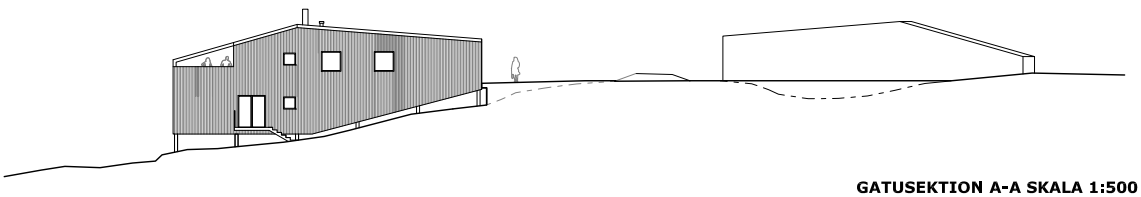

GATUSEKTION A-A SKALA 1:500

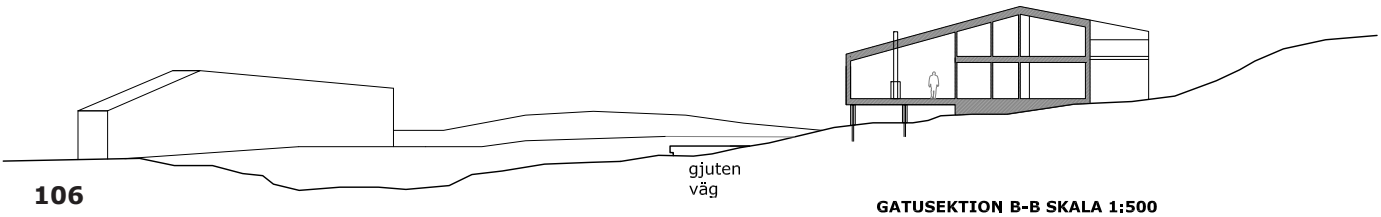

GATUSEKTION B-B SKALA 1:500

SITUATIONSPLAN SKALA 1:1000

GESTALTNING AV HUSEN

Då den nya bebyggelsen ska ligga uppe på ett berg och inte vid dess fot som är brukligt för den äldre bebyggelsen är det inte lämpligt att söka inspiration för den yttre uformningen av husen i de traditionella vitmålade bostadshusen. Dessa hus i ett nytt sammanhang uppe på berget skulle sticka ut alldeles för mycket och lysa vita i bergets grå toner och dominera över landskapsbilden istället för att inordna sig i den. Vi har också en bergig terräng som kräver mycket vid utformningen av anslutningen till marken om man vill undvika plansprängning. Om man söker sig tillbaka för inspiration i den äldre bohuslänska miljön så liknar situationen mer den när man byggde sjöbodar på stenpelare på de kala klipporna ute på holmarna. Fast nu är vi högre upp. Vettebergets ovansida är flack såsom holmarna i skärgården. Därför söker jag inspiration i dessa enkla sjöbodsformer som står lätt på kala klippor. De har ofta en långsmal form. Denna form går även igen i enkelhusen, den minsta typen av bohuslänskt bostadshus. Enkelhusen ligger ofta högst upp i kustsamhällernas klungor, tätt intill varandra med bara en gavel som blickar ut över havet. Husen byggdes med gavlarna ut mot havet i väster för att skydda de andra sidorna mot den hårda vinden samt att få utsikt över havet och båten. Här söker jag inspiration för mina bostadshus på Vetteberget.

Färgmässigt bör de smälta in i bergsnaturen och föreslås få en fasad av järnvitrolad gran eller furu eller någon annan grå ton. Husen hålls låga för att inte dominera siluetten. Husens tak liksom området som helhet ska följa bergets form vilket kommer arbetas fram i modellen.

Fotot nere till väster som är från en ö väster om Tjörn visar de bohuslänska bergens långsmala karaktär. Husen som placeras på Vetteberget följer klippornas långsmala flacka formspråk. Foto till höger från skissmodell. Vy över bostadsområdet sett norrifrån.

Inspiration för husens utformning

KONCEPTSKISSER - HUSTYPER

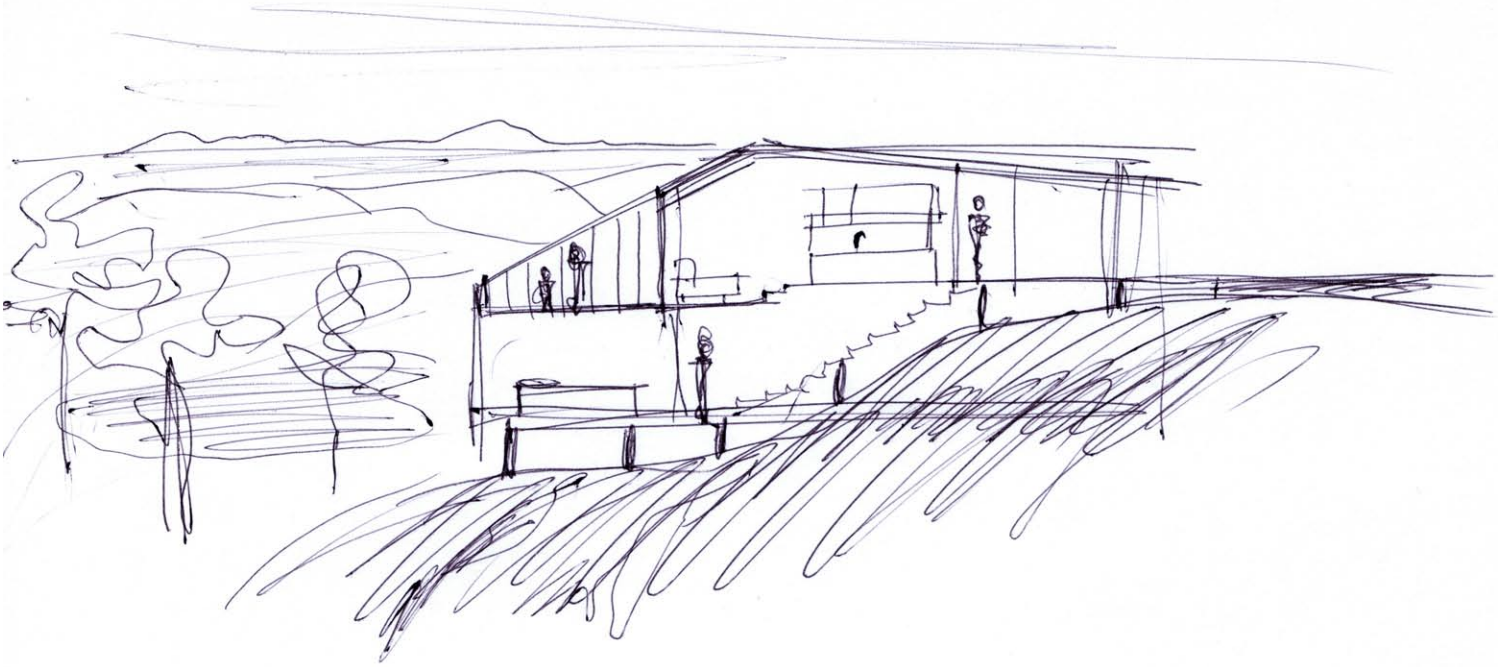

Skiss över en husform som följer berget. Takets form följer bergets. Denna hustyp får en souterrängvåning.

Skiss över ett enplanshus som ligger lätt på berget genom att vara byggt på pelare. Takets lutning följer lutningen på berget det står på. Usikt över havet och den lilla sjön som ligger uppe på Vetteberget.

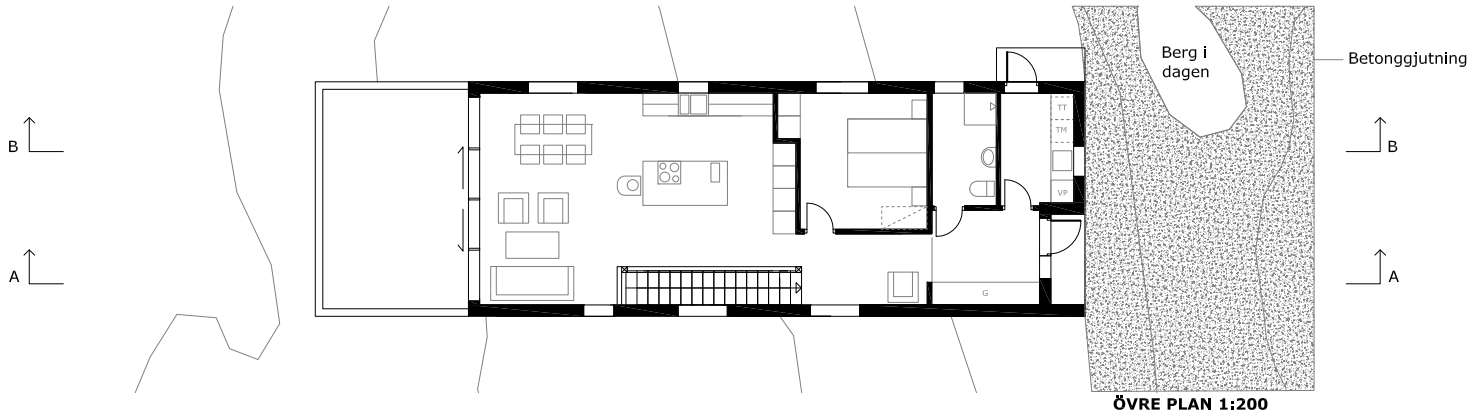

ÖVRE PLAN 1:200

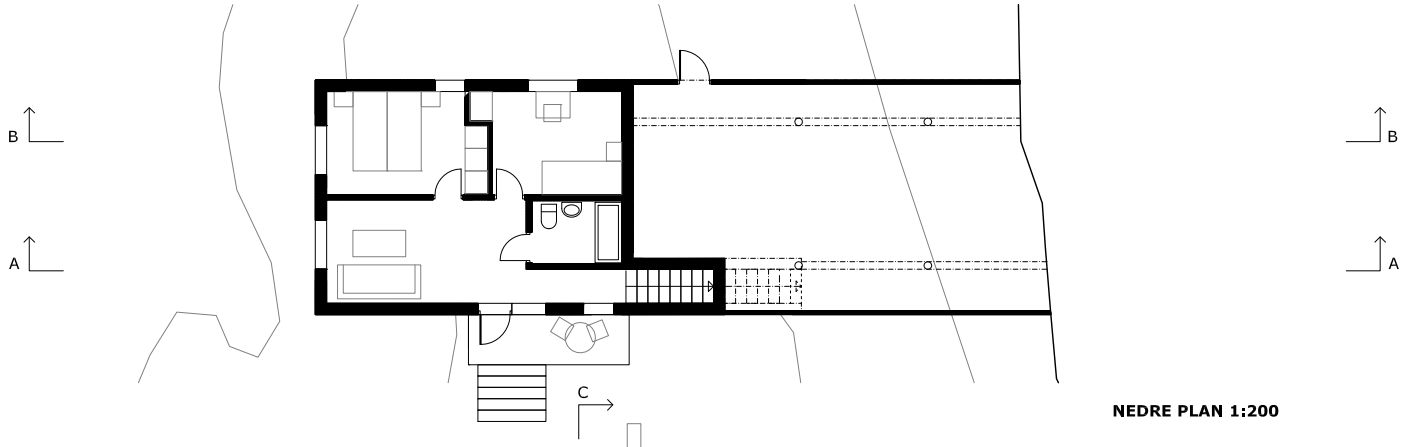

NEDRE PLAN 1:200

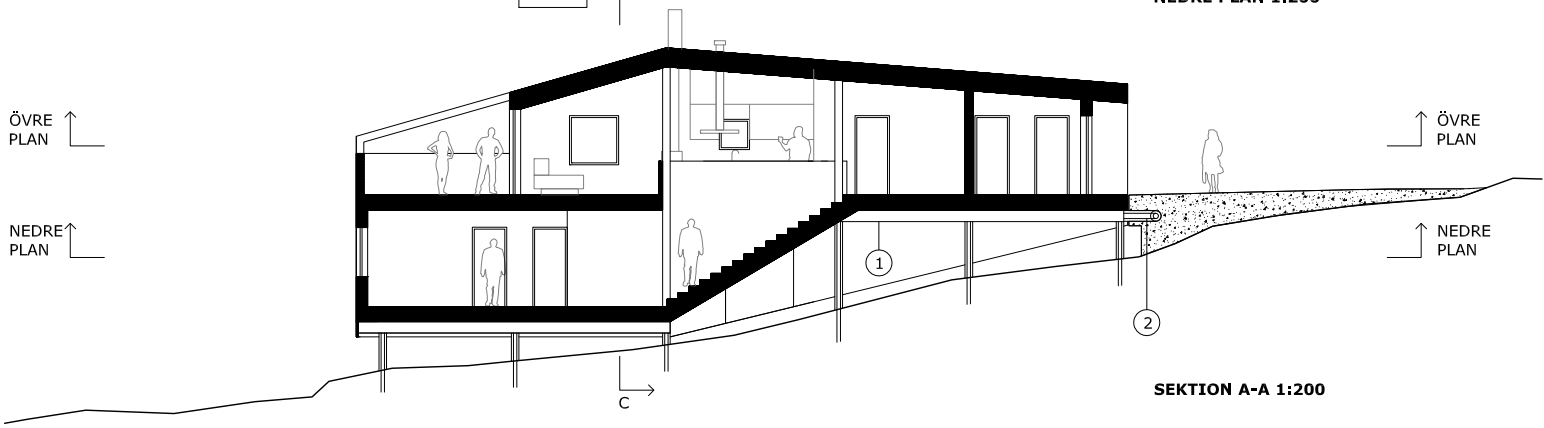

SEKTION A-A 1:200

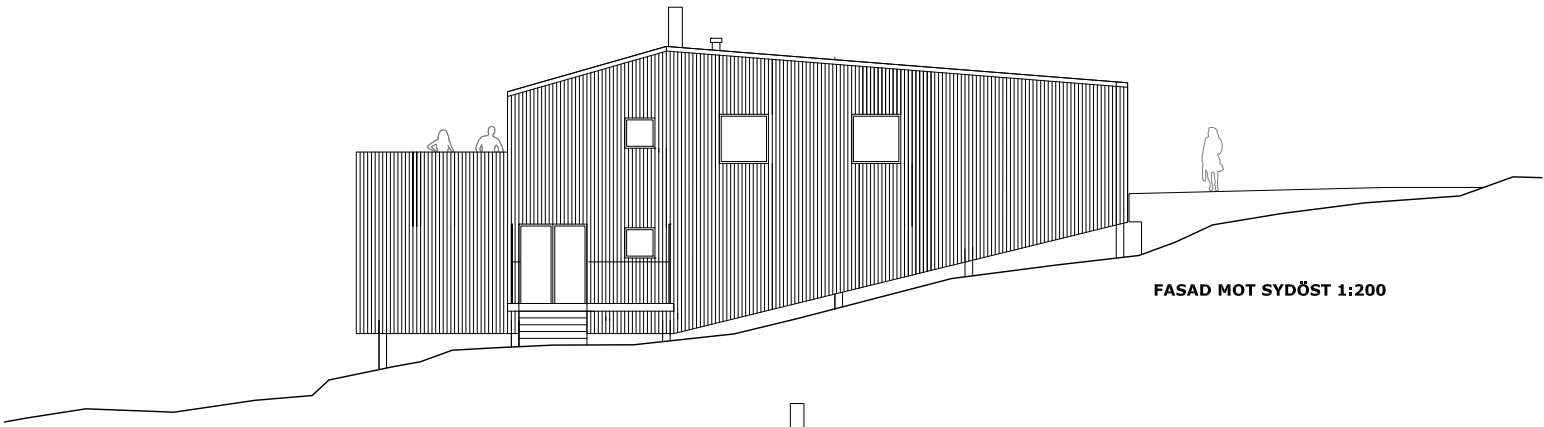

FASAD MOT SYDÖST 1:200

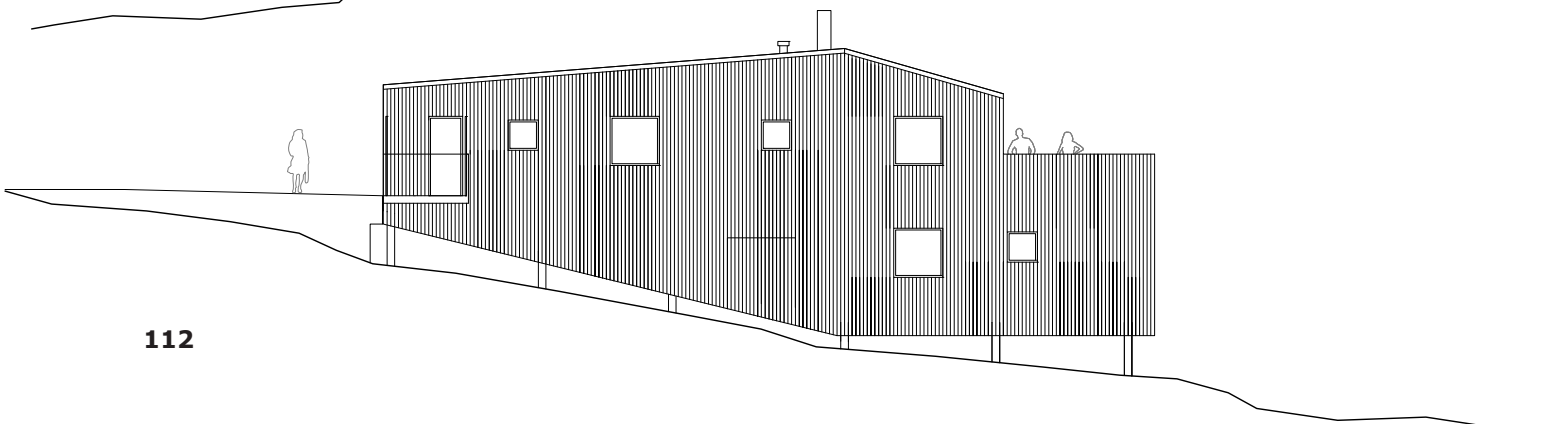

FASAD MOT NORDVÄST 1:200

HUSTYP 1- "NEDRE"

120 kvm Det finns 6 antal av typ 1. Hustyp 1 ligger nedanför vägen. Ingången sker från norr och husen ligger i bergets riktning. Husen följer bergets form och terrängen möjliggör en souterrängvåning. Det här är den hustyp jag valt att utveckla mest detaljerat.

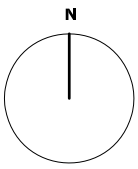

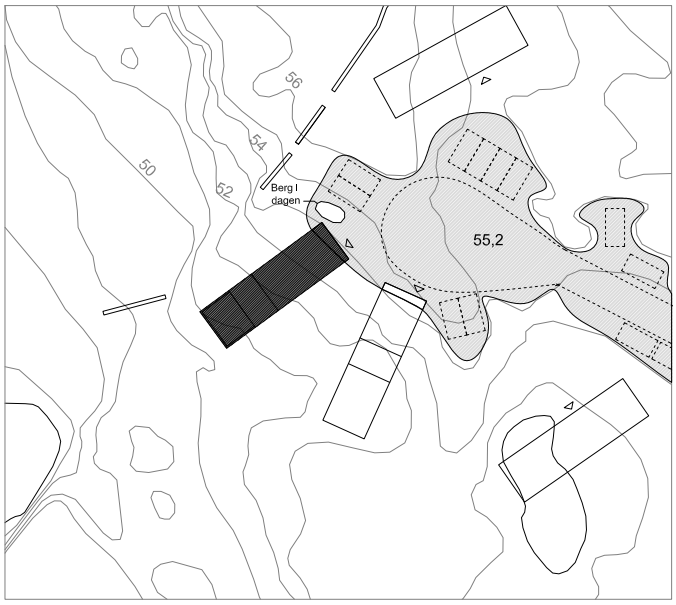

SITUATIONSPLAN 1:1000

Dagvatten från tak och balkong tas om hand i ett systen som ska vara integrerat i fasad och leds sedan ut på klipporna.

1. Isolerade VA ledningar mellan längsgående bjälkar.
2. Vägarna platsgjuts i betong. Först gjuts kanterna. Sedan läggs krossmaterial, ovanpå detta gjuts vägen. VA går i vägen. Inspektionsluckor finnes.
3. Kallförråd. "Osynlig" dörr i fasad i fasadmaterial. Avsats för förvaring. Här finns isolerad del för avloppspump.

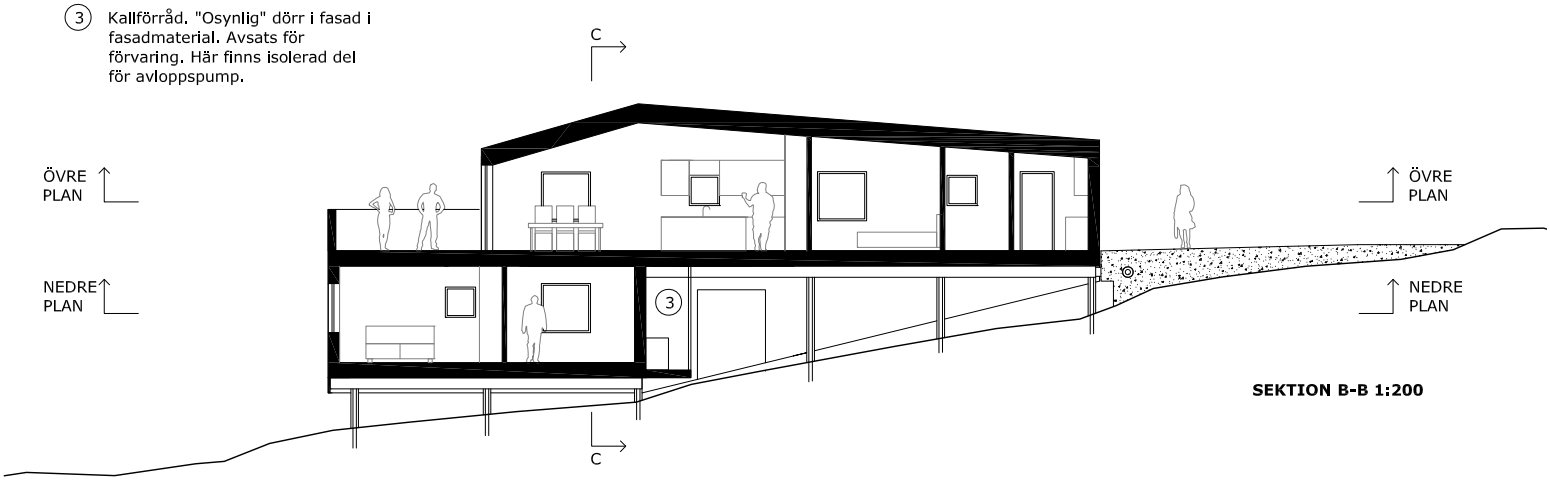

SEKTION B-B 1:200

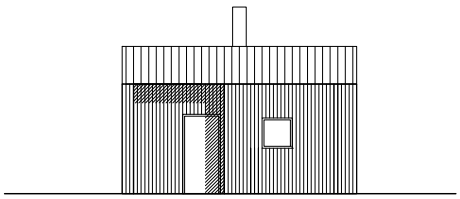

FASAD MOT NORDÖST 1:200

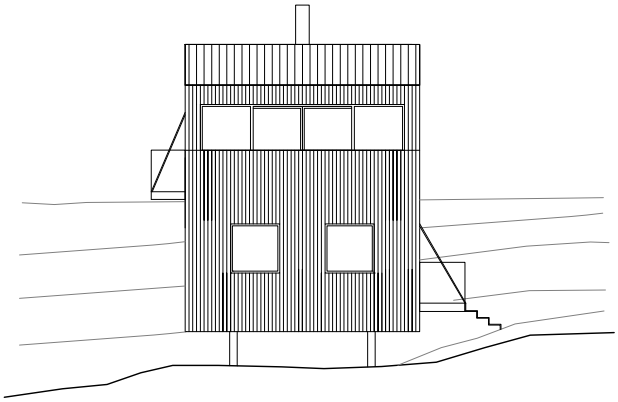

FASAD MOT SYDVÄST 1:200

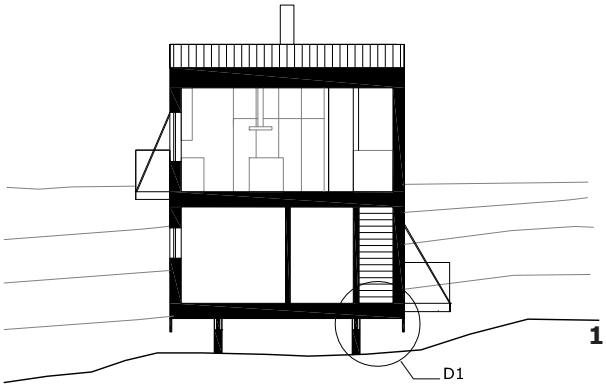

SEKTION C-C 1:200

D1 - HUSEN MÖTER BERGET PÅ PELARE

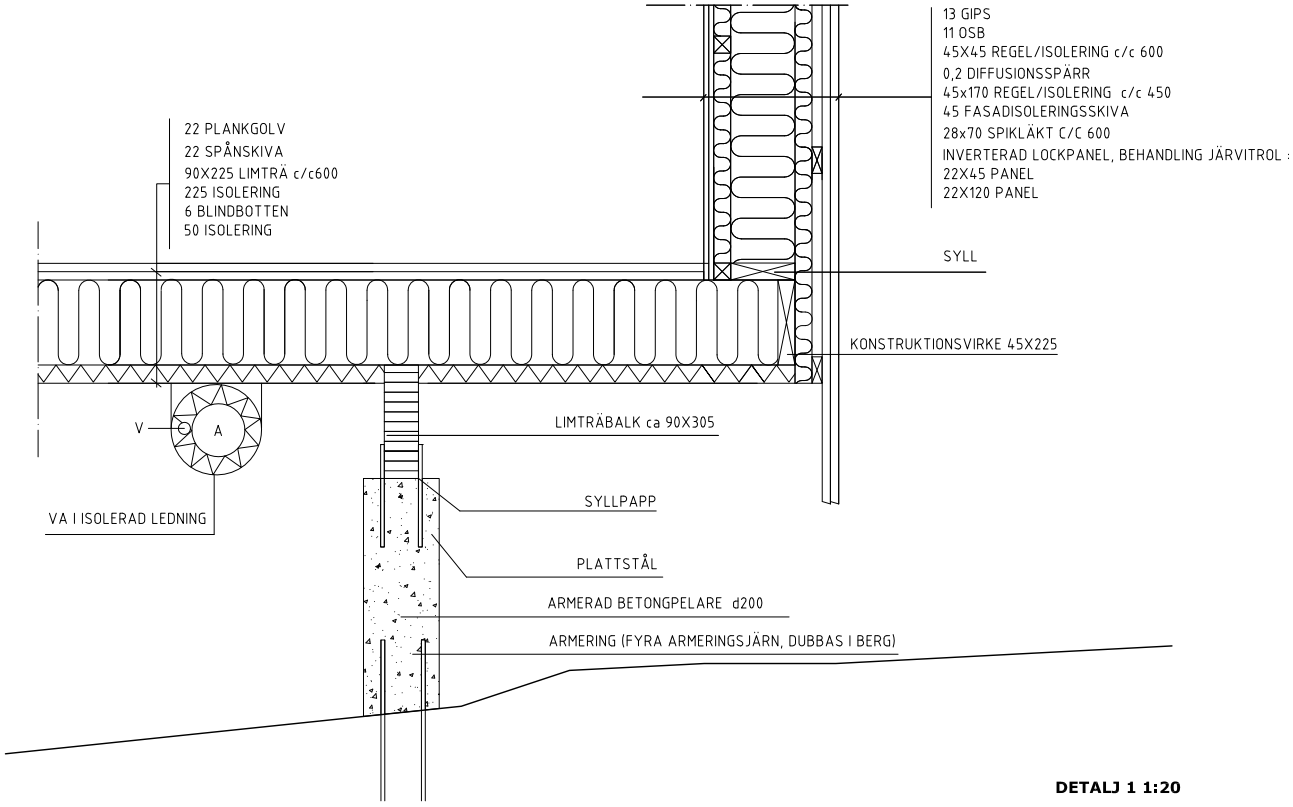

DETALJ 1 1:20

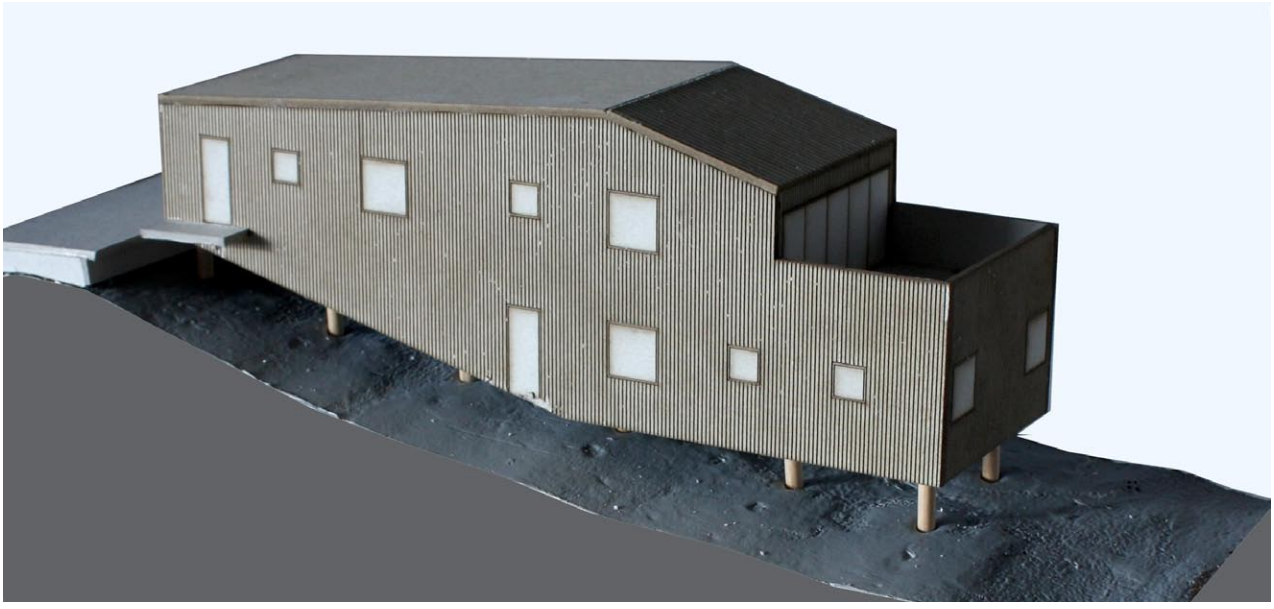

Modellbilder över hustyp nedre.
Foton från modell i skala 1:100.
Huset sett från söder.

Huset sett från nordväst.

Huset sett från norr.

HUSTYP 2- "ÖVRE"

134 kvm Det finns 3 antal av typ 2. Hustyp 2 ligger nedanför vägen. Ingången sker från sidan på huset. Denna hustyp ligger invid bergvägen och kan därför få en högre höjd i bakkant vilket möjliggör ett andra plan över en del av första plan.

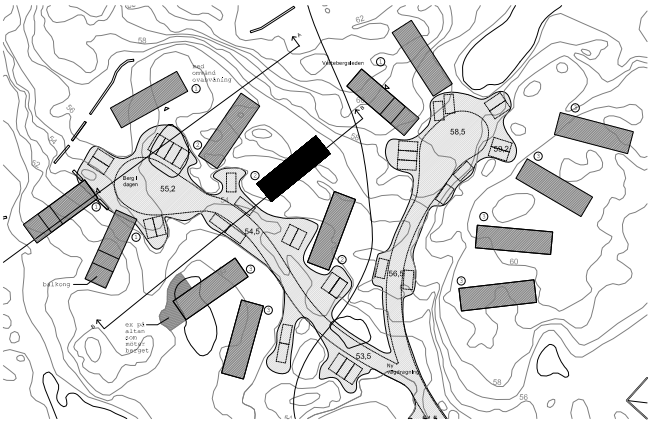

SITUATIONSPLAN 1:2000

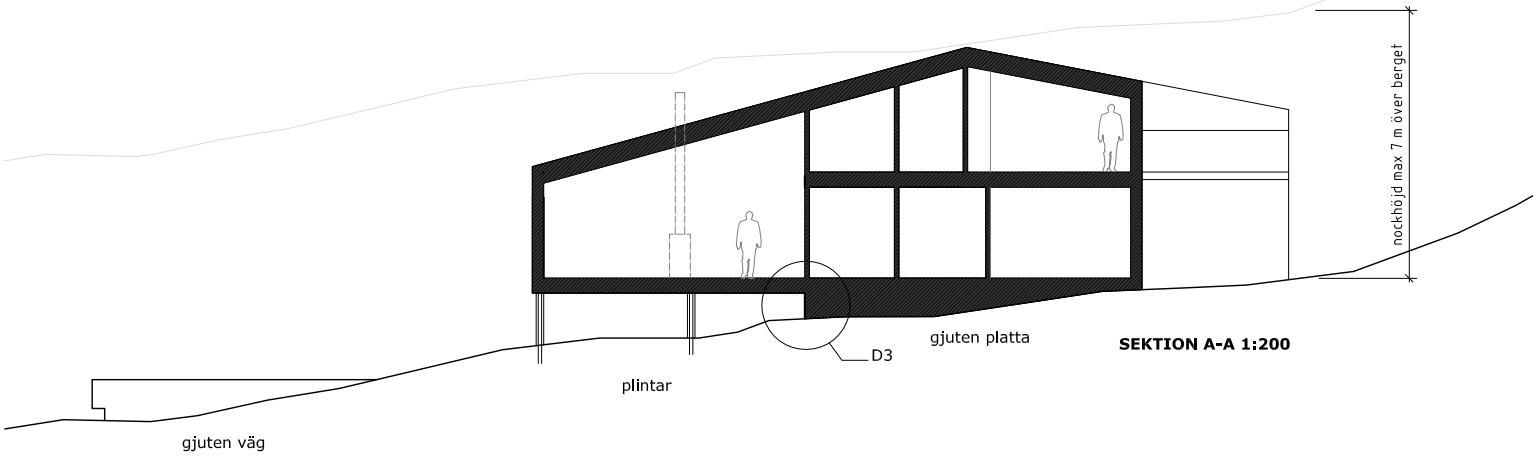

SEKTION A-A 1:200

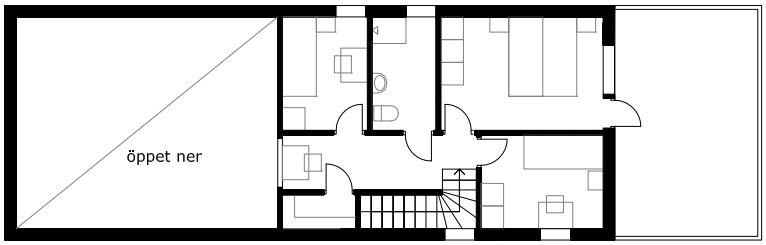

ÖVRE PLAN 1:200

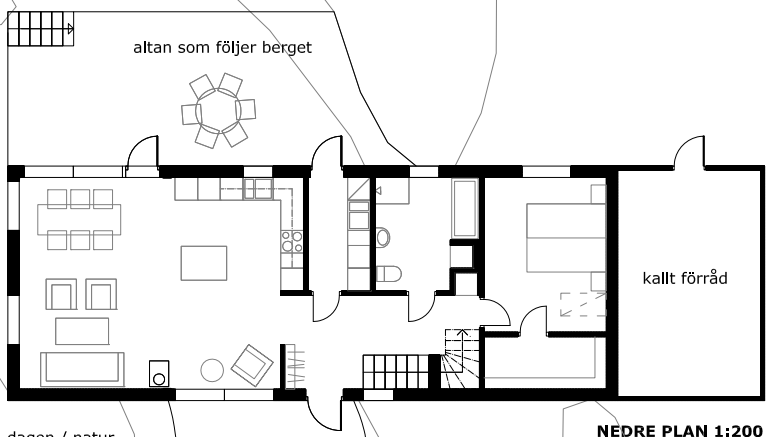

NEDRE PLAN 1:200

berg i dagen / natur

gjuten gångväg

berg i dagen / natur

gjuten väg

parkering

HUSTYP 3- "ENPLANS"

107 kvm Det finns 5 antal av typ 3.

Hustyp 3 ligger på den lilla höjden i öster och i vissa av de andra flacka områdena.

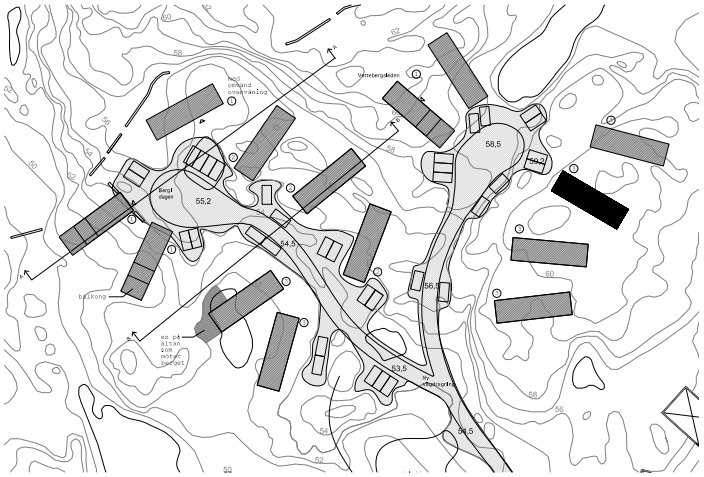

SITUATIONSPLAN 1:2000

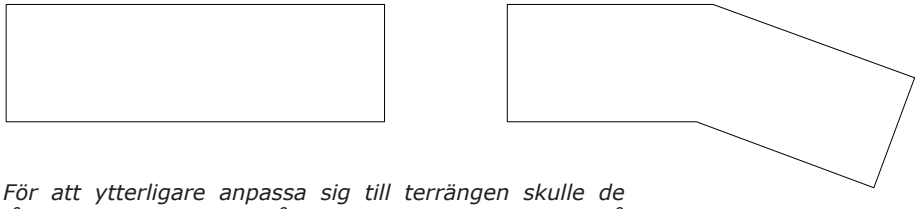

För att ytterligare anpassa sig till terrängen skulle de långsmala husen kunna få en knäck. Detta har jag också skissat på i detta arbete men valt att hålla fast vid de raka formerna som får en tydlig riktning i bergslandskapet.

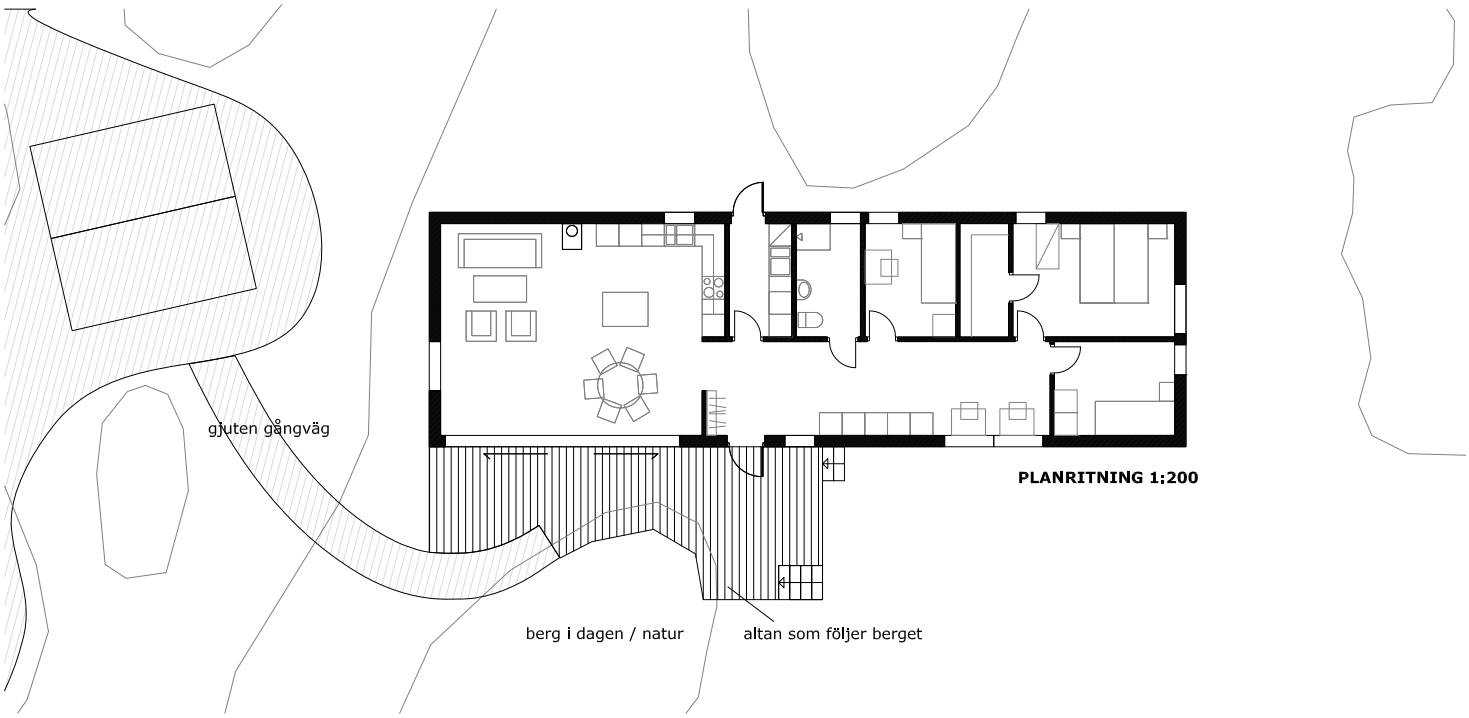

PLANRITNING 1:200

9. UTEMILJÖER OCH MATERIAL

När man utformar utemiljöer och väljer material till utemiljöer i kala bergslandskap, så är det viktigt att välja material som harmonierar i färg och form med det omgivande landskapet. På nästa sida till höger ser vi olika lösningar för hur man kan arbeta med trädgårdar i en naturlig bergsmiljö. Nedan på denna sida visas materialvalen till utemiljöerna i projektet som tidigare beskrivits under Situationsplan.

Materialval för projektets utemiljöer

Projektets vägar, parkeringar, gångar och uteplatser görs i betong, grus och trä. Ytorna av dessa material är formade efter landskapets topografi. För att bryta upp dessa grånade ytor planteras låga krypande växter i form av marktäckare eller t ex kaprifol, en vanlig växt i Bohuslän.

Betongyta på den gjutna vägen.

Parkeringar av grus.

Trädäck som ansluter till klipporna. Akvarellmuseet, Skärhamn.

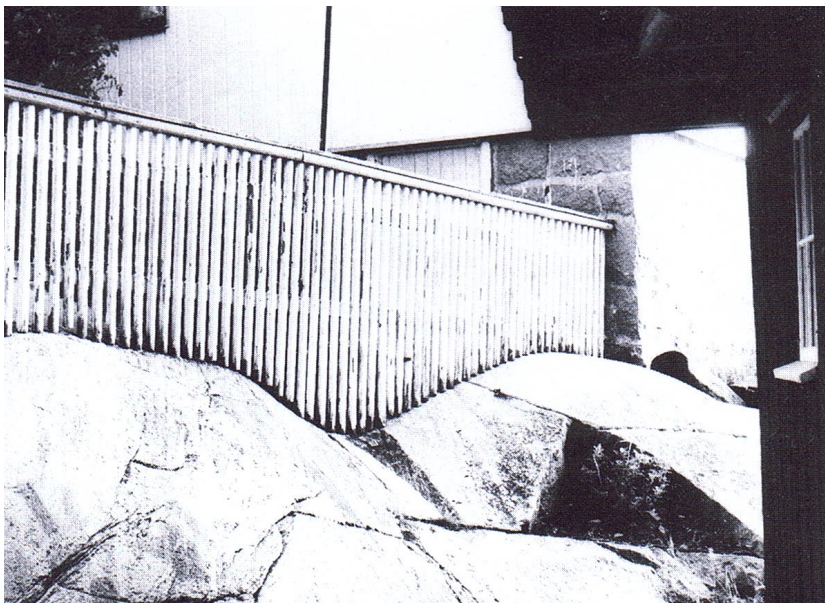

Hasselösund. Det luftiga staketets ribbor möter klippan. Ett bra exempel på landskapsanpassning. Foto: Finn Werne

En kryddträdgård i ett bergslandskap. Det går att göra fina och användarvänliga trädgårdar även i en bergig terräng, om man arbetar med naturen och låter stigar och stenläggningar ta form i naturliga skrevor. Trädgården till ett sommarhus i Roslagen, av Torsten Wallin. Foto: Torsten Wallin

Här har sten från platsen fått bli en stenläggning och kant för plantering. Planteringarna och stenläggningarna förstärker naturens skönhet. Färgerna i planteringarna harmonierar med landskapets. Trädgården till ett sommarhus i Roslagen, av Torsten Wallin. Foto: Torsten Wallin

FÖRSLAG PÅ STRATEGIER FÖR EN NY DETALJPLAN FÖR VETTEBERGET ETAPP 3

Den stora skalan

Denna skalnivå behandlar bebyggelsens relation till landskapet och placeringen av området.

- *Bergets karaktärsskapande funktion ska bestå*

  Berget ska dominera över bebyggelsen

- *Husen ska ej ge siluettverkan*

  Tänk på vilken siluettverkan husen får - husen ska ej ge siluettverkan

- *dra in planområdet och bebyggelsen åt öster*

  Bebyggelsen ska inte synas "över kanten". Värna vyn över Fjällbacka. Dra tillbaka planområdet åt öster. Låt inga hus synas från havet, särskilt inte från Fjällbackas inlopp. Låt inte husen synas på ett dominerande sätt från någon vinkel.

Nedanstående ritning med avgränsningen på var man inte bör tillåta nybyggnad inom Fjällbacka samhälle fann jag i boken "Kustorter" efter att ha gjort projektet. Innanför den röda linjen vill man inte tillåta nybyggnation för att inte de samlade värdena i Fjällbacka ska påverkas negativt. "De samlade värdena i Fjällbacka påverkas negativt om: Kontrasten mellan de omgivande obebyggda höga bergen, det dominerande kyrktornet, den vita f d badrestaurangen, den täta ljusa bostadsbebgyggelsen och den faluröda bodraden utmed stranden försvinner till följd av okänslig nyexploatering." (Westerlind, 2011, ss. 80 + bild ss. 88) När man lokaliserar detta projekts område kan man se att gränsen sammanfaller med den gräns som jag har dragit i detta projekt. Man kan också se att halva det område som är föreslaget i planprogrammet ligger innanför den röda avgränsningen och således kan förstöra Fjällbackas samlade värden.

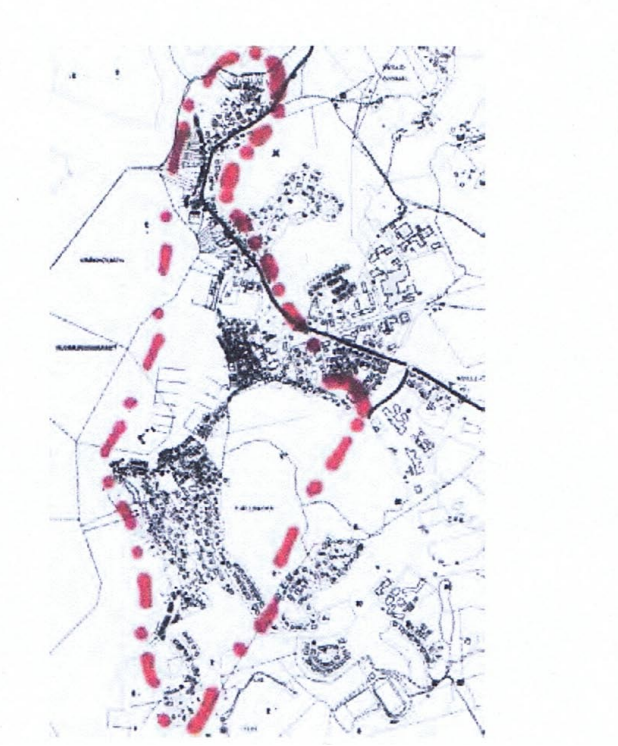

Mellanskalan/områdesnivå

För markens anordnande:

• *Marklov för all sprängning*

För att reglera att klipphällarna bevaras måste man kräva marklov för all sprängning, det räcker inte att säga att marken inte får förändras med mer än +/- 0,5 meter, vilket är en vanlig reglering som man använder. Det man vill bevara i detta område är själva ytan, som inte går att återskapa. Därför får man inte spränga i denna i onödan. I tidigare plan har man angett att man bara får schakta där det är erforderligt för att grundlägga husen, detta är inte en tillräcklig kravspecifikation, det lämnar det alldeles för mycket till byggarnas godtycke. Om det är nödvändigt att förändra marken, så är fyllning bättre än sprängning, efter som det går att återställa.

• *Plushöjdsangivelser för allt som ska byggas*

• *Vägdragning: välj flacka områden, minimera markarbeten, välutformade anslutningar till berget*

För utformningen av utemiljöer:

• *Lättskötta granitträdgårdar*

På Vetteberget finns plats för ett lättare liv i samklang med naturen, inga trädgårdar som ska skötas.

• *Bevara hällmarkskaraktären*

• *Murar som en del av arkitekturen och trädgårdarna*

• *Tänk på de lokala klimatförhållandena, skapa vindskyddade uteplatser*

För utformning av arkitekturen:

• *Ny situation - ny arkitektur*

Ny situation att bygga uppe på berget, denna är ej traditionell, då byggde man vid bergets fot. därför ej traditionell arkitektur. Det är skillnad om man gör ett infill projekt i den befintliga, äldre delen av samhället för det är en annan kontext. Uppe på berget har man en helt ny situation att förhålla sig till. Där byggde man inte förr.

• *Utsikt - skapa uteplatser med utsikt*

Både utsikten från uteplatserna och utsikterna inifrån husen ska vara en faktor i utformningen av arkitekturen

• *Inspiration från kargheten*

En inspiration för utformningen av bebyggelse och utemiljöer kan med fördel vara kargheten i den äldre arkitekturen och det kala bohuslänska kulturlandskapet

• *Takvinklar från granitens formationer*

Inspirationen till uformningen av takvinklarna bör ej komma från den äldre byggnationen utan från bergets granitformationer istället.

• *Enplanshus i terasser som följer topografin*

Ang. upplåtelseformer och regleringar:

• *Upplåtelseform? Bostadsrätter?*

• *Inför restriktioner för altaner och friggebodar*

Den lilla skalan

Här behandlas byggnadernas möte med marken.

- *Värna landskapet. Husen ska ansluta till berget på ett varsamt sätt.*

  Husen kan stå lätt på berget utan sprängning. De kan stå på pelare eller ansluta till huset med murar utan sprängningsarbeten.

- *Ny situation - ny arkitektur*

  Ny situation att bygga uppe på berget, denna är ej traditionell, då byggde man vid bergets fot. därför ej traditionell arkitektur. Det är skillnad om man gör ett infill projekt i den befintliga, äldre delen av samhället för det är en annan kontext. Uppe på berget har man en helt ny situation att förhålla sig till. Där byggde man inte förr.

- *Inspiration från kargheten*

  En inspiration för utformningen av bebyggelse och utemiljöer kan med fördel vara kargheten i den äldre arkitekturen och det kala bohuslänska kulturlandskapet

- *Takvinklar från granitens formationer*

  Inspirationen till uformningen av takvinklarna bör ej komma från den äldre byggnationen utan från bergets granitformationer istället.

- *Utsikt - skapa uteplatser med utsikt*

  Både utsikten från uteplatserna och utsikterna inifrån husen ska vara en faktor i utformningen av arkitekturen

- *Tänk på de lokala klimatförhållandena, skapa vindskyddade uteplatser*
- *Murar som en del av arkitekturen och trädgårdarna*
- *Marklov för all sprängning*

KAPITEL 8

Förslag på riktlinjer för varsam nybyggnad i det bohuslänska bergslandskapet

FRAMTAGNING AV FÖRSLAG PÅ RIKTLINJER

Genom att göra det här arbetet har jag förstått hur svårt det är att bygga varsamt i det bohuslänska kust- och bergslandskapet såsom situationen ser ut idag. Tillgänglighetskrav är en aspekt som försvårar, men dessa kan lösas med genomtänkt utformning. Det stora problemet är, som jag ser det, utformningen av byggnationsprocessen. Byggnationen är industriell och prefabricerad både vad gäller vägkonstruktion och husbyggnation. Samma metoder används överallt, såväl på plan terräng som i bergig. Bostadshusen som byggs är ofta modulhus som inte är anpassade till en kuperad terräng utan kräver ett plant underlag. Metoder som plansprängningar, murar och utfyllnader som används för att lösa byggnadsproblemen är hänsynslösa mot det bohuslänska bergslandskapet och kan utan överdrift beskrivas som en avancerad form av landskapsvandalism. En del av lösningen på problemet är att byggnationen blir mycket mera platsanpassad och att man ställer avsevärt högre krav när man väljer områden för nybyggnation. Man bör återgå till den bohuslänska stadsbyggnadsprincipen som innebär att man bygger vid bergets fot eller en bit upp i den mellanzon som finns i landskapet mellan hav/åkerlandskap och berg. Där är terrängen låg men kullig och består av omväxlande berg i dagen och gläntor. Enligt min uppfattning behöver det ske ett paradigmskifte i hur man ser på byggande i Bohuslän. Det är ingen hållbar lösning att fortsätta att bygga på fler och fler bergstoppar. Att göra det för att få utsikt anser jag är att "sälja ut bergen för billigt". Dessa ingrepp i landskapet är oåterkallerliga och märker landskapet för överskådlig framtid, berghällarna har slipats ner av vatten och grus sedan den senaste istiden och för att de ska ske igen krävs en ny istid.

En annan svårighet förutom de generella byggnadsmetoderna är regleringen i lag och de sätt som detaljplanearbetet går till. Gränsen för att man ska behöva söka marklov för schaktning är i de flesta kommuner +/- 0.5 m. Man kan alltså förändra marknivån en halv meter utan att söka marklov. Detta regelverk är dåligt anpassat för den bohuslänska miljön där det är själva ytan på berget som måste lämnas intakt i mycket större utsträckning. Sprängs den bort kan den inte återfås. Det är inte så lätt att ställa krav för varsamhet i detaljplaner. När jag studerar planer för friköpta tomter verkar det vara svårt att ställa krav på annat än husens form, färg, taklutningar och inom vilket område som man får bygga. För att ett område ska bli varsamt måste det antingen styras exakt var husen ska placeras i terrängen eller finnas tydliga relger för hur man får bygga, där det ingår information om hur man placerar husen i

landskapet. En del av detta problem är bristen på bra och detaljerade underlag. Att använda sig av enmeterskurvor är ej tillräckligt. Det kanske inte är en så bra metod att arbeta med planer i Bohuslän på ett platt papper, visserligen finns det höjdkurvor men det är lätt att glömma bort hur ytan i terrängen verkligen ser ut. En lösning till detta kan vara att man arbetar med exakta plushöjdsangivelser för allt som ska byggas i form av vägar, hus, utemiljöer.

I översiktsplaner måste man göra som i Risör och undanta höjderna från byggnation. När man ser hur det ser ut idag kan inte varsamhet mot bergsnaturen vara något stort avsnitt i översiktsplanerna. Kanske saknas kunskap och intresse för denna fråga? En lösning på detta kan vara att sprida kunskap och debattera frågan så som man gjort med byggnadsvårdsfrågor i Risör.

I detta kapitel kommer jag i punktform gå igenom de riktlinjer som jag anser vara viktiga för att bygga varsamt i Bohuslän. Detta arbete har handlat om att utreda hur man kan bygga varsamt på tre olika rumsliga nivåer. Dessa skalnivåer återkommer i analysen av tradtionell och nutida bebyggelse, i de föreslagna förhållningssätten till nybyggnation i Bohuslän, samt i projektet. Dessa tre rumsliga nivåer är relationen mellan bebyggelse och landskap i det stora landskapsrummet, relationen mellan byggnader och mellan byggnader och landskap i det mindre landskapsrummet (på områdesnivå), samt relationen mellan byggnad och mark i den lilla skalan. Dessa tre skalnivåer relaterar till olika planeringsnivåer - det stora landskapsrummet till översiktsplan/fördjupad översiktsplan, det mindre landskapsrummet till detaljplan och relationen byggnad/mark till detaljplan/bygglov. I detta kapitel kommer jag presentera förslag till riktlinjer för varsamt byggande i det bohuslänska bergslandskapet på dessa tre rumsliga nivåer.

Seminarium på Tanums kommun
Under inledningen av mitt arbete hade jag ett samtal med Martin Kvarnbäck, planchef på Tanums kommun. Jag fick då ta del av ett papper med några punkter som de diskuterat under ett seminarium om varsamhet. Dessa punkter bildar tillsammans med min tidigare undersökning underlag till riktlinjerna och såg ut såhär:
Utgångspunkter:
- Ej siluettverkan
- Bergets karaktärsskapande funktion ska bestå
- Betydelse för friluftslivet
- Utsiktsplatser
Utformning:
- Nya nivåer/platser - nya uttryck
- Undvik sprängning/utfyllnader/slänter
- Terränganpassning
- Reglering av höjder bör ske genom användande av plushöjder
- Se upp med "flygande altaner"
- Färgsättning
- Material
Process:
- Arkitekttävling
- En byggherre/grupphus? [ej kvalitetssäkring, min anm.]
- Fastighetsbildning

Underlag:
- Perspektivstudier
- Nybyggnadskarta
- Redovisning av marknivå före och efter

Mina tillägg

Några punkter som jag har lagt till för att göra utredningen i detta kapitlet.
- Hur marken anges i bygglovsansökan - ofta läggs fokus på fasader och marken markeras med två streck
- Bättre nybyggnadskartor och krav på höjder
- Undvik helt artfrämmande material som kullersten från rullstensåsar
- Ej panoramautsikt framför allt annat, skapa istället effektiva utsiktsplater och läplatser
- Inspiration från den äldre arkitekturens rumsliga kvaliteter, ej bara yttre form
- Planera utemiljöerna ihop med hus som ska byggas.
- Passande strategier för byggnation i Bohuslän kan t ex vara att bygga hus som ansluter till berget med grundmurar eller sockelvåningar alternativt är byggda på pelare.

Stenungsön, Stenungsund.

RIKTLINJER FÖR VARSAMT BYGGANDE I DET BOHUSLÄNSKA BERGSLANDSKAPET

Den stora skalan

Den stora skalan behandlar relationen mellan bebyggelsen och landskap i det stora landskapsrummet. Den stora skalan relaterar till planeringsnivån översiktsplan/fördjupad översiktsplan

- *Ej siluettverkan*

  Husen ska följa den traditionella bohuslänska planeringsprincipen och ej sticka upp ovanför bergskammarna.

- *Bergets karaktärsskapande funktion ska bestå*

  I översiktsplaneringen/den födjupade översiktsplaneringen ska nya områden för byggnation väljas ut med stor omsorg. Höjder ska undantas för ny planering. (Som i Risör kommuns planering) Höjderna ska ej bebyggas, utan ny bebyggelse kan infogas där den inte förstör bergsnaturen och inte förstör helhetsupplevelsen av de bohuslänska samhällena vid bergets fot omgärdade av det kala bergslandskapet.

- *Bevara markområdens betydelse för friluftslivet / utsiktsplatser viktiga*

  Det är viktigt att framhäva utsiktsplatser och platser för rekreation vid utformningen av nya områden och vid omformningen av äldre.

- *Tät klungbebyggelse eller randbebyggelse längs bergen*

  Ny bebyggelse ska inte tillåtas sprida ut sig, utan vara sammanhållen i täta områden för att bevara relationen mellan det vidsträckta, karga landskapsrummet och små täta samhällen. Ny bebyggelse kan också placeras som tillägg i den mer landsbygdsbetonade miljön med gårdar och hus i pärlband i zonen mellan berg och odlingsbar mark.

Mellanskalan

Mellanskalan behandlar relationen mellan byggnader och mellan byggnader och landskap i det mindre landskapsrummet, på områdesnivå. Mellanskalan relaterar till planeringsnivån detaljplan.

- *Landskapsanpassning*

  Anpassa husen till platsen istället för tvärtom. Bygg platsanpassat istället för att spränga och plana ut tomter för typhus som kräver plant underlag. Varsamheten mot landskapet är den viktigaste bohuslänska planeringsprincipen!

- *Förbjud sprängning/utfyllnader/slänter*

  Schaktning måste regleras mycket hårdare än de vanliga "schaktning är endast tillåten för erforderlig grundläggning och ledningsdragning" eller "stödmurar bör undvikas". Detta lämnar för stora utrymme för tolkningar. Det får inte finnas något utrymme för tolkningar. Det kan stå "marklov erfordras för all spränging" och sen måste man ha ett gestaltningsplan för utemiljöer såväl som byggnader och deras exakta höjdplacering. Ur ett bevarandeperspektiv är uppfyllnader bättre än sprängningar, eftersom det är reversibelt.

- *Reglering av höjder ska ske genom användande av plushöjder*

  All bebyggelse och mark måste regleras med plushöjder. Ibland är det bara 2,5-meterskurvor i dagens detaljplaner. Enligt min åsikt är det inte tillräckligt ens med 1-meterskurvor. Det är en för grov indelning i det mjukt rundade bohuslänska bergslandskapet och reglerar inte den viktigaste delen, som är att bevara själva ytan på de bohuslänska bergen. I exemplet Nordviksberg i kapitlet Varsamhetsanalyser har man bara angivit vägen med plushöjder medan man när det gäller husen endast angett riktlinjer för deras utseende, ej för hur högt de kan placeras i landskapet, vilket har fått katastrofala följder.

- *Markmaterial - välj lämpliga med anknytning till det bohuslänska landskapet*

  Andvänd inte artfrämmande material som t ex kullersten från rullstensåsar som ej hör hemma i det bohuslänska klipplandskapet. Välj istället natursten eller andra material som harmonierar med landskapets färger.

- *Markens utformning - bevara klippnaturen*

  Hällmarkskaraktären ska bevaras och framhävas. Bergsnaturen måste fortsätta att få vara en del i området och i trädgårdarna när man bygger ett nytt område. Husen ska stå varsamt på berget, och vägar ska dras där de gör som minst inverkan. Man ska inte försöka att låta nya områden vara som konventionella bostadsområden där man skapar ny natur med murar, gräs mattor osv. Istället ska bergsnaturen synas och bli en tillgång. Att kliva rakt ut på en klipphäll är en kvalitet.

- *Ny situation - ny arkitektur*

  När man står inför en ny situation, som att bygga högre upp på ett berg, står man inte inför en traditionell placering av ett hus i Bohuslän. Traditionellt så byggde man vid bergets fot eller i lägre områden vid havet. Därför är det inte lämpligt att söka inspiration i den traditionella hustypen. Stora vita hus uppe på en exponerad plats på ett berg blir för dominerande i omgivningen. Här är mer lämpligt med ny arkitektur, som kan vara indirekt inspirerad av kvaliteter i den äldre miljön. Det är skillnad om man gör ett infill projekt i den befintliga, äldre delen av samhället, för det är en annan kontext.

- *Inspireras av den äldre arkitekturens rumsliga kvaliteter, ej bara den yttre formen.*

  Man måste frångå att det enda krav som finns på ny bebyggelse är att den ska ha en ytlig likhet med den traditionella för att anknyta till den bohuslänska traditionen. Denna fasadarkitektur bortser från många andra kvaliteter i den bohuslänska arkitekturen såsom dess rumsliga kvaliteter och det varsamma sätt med vilken den förhåller sig till landskapet. En ytlig likhet i fasad säkerställer inte ett varsamt byggande.

- *Färgsättning och material till byggnader ska harmoniera med omgivande landskap och bebyggelse*

- *Ej bara panoramautsikt, istället effektiva utsiktplatser och läplatser*

  Tänk inte bara panoramautsikt utan istället att skapa effektiva utsiktplatser och läplatser enligt gammal bohuslänsk tradition. Se hur husnockarna sticker upp över varandra i ett äldre bohuslänskt samhälle och alla får en glimt över havet och den egna båtens plats.

- *Arbeta med husens relation till varandra och uterum - viktigt i den karga miljön*

  Husens relation till varandra är viktiga, särskilt i den karga kustmiljön, där de är utlämnade till varandra eftersom det inte finns så mycket grönska. (Rosenhall, 2002) Arbeta med relationer mellan byggnaderna som i den äldre miljön, med spännande intima uterum mellan husen som placeras tätt men med utsikter mot olika håll för att minska insynen. Helhetsmiljön är viktig, den ska inte vara ett slumpmässigt resultat som det ofta blir i moderna villaområden där alla väljer sitt hus fritt.

- *Vägarna ska dras där de gör minsta ingrepp*

  Vägdragning är en central del då denna står för många av de stora markingreppen.
  Vägarna ska dras där de gör minsta ingrepp och fyllningar är bättre än sprängningar. Man kan också gjuta vägar som jag gjort i projektet. Att spränga för vägar i bergsmiljöer ger stora sår i landskapet. Om man ändå gör detta är det av största vikt att utforma angränsande utemiljöer och undvika stora vallar och grusområden.

- *VA-lösningar och vägdragning*

  Här måste man tänka friare än att använda den konventionella metoden att spränga ner VA på frostfritt djup och därmed göra stora sår i landskapet. VA kan dras i isolerade kasetter med frostvakt och läggas i skrevor och t ex i murar.

- *Nybyggnadskartor med detaljerade höjdangivelser*

- *Perspektivstudier som underlag i detaljplaner*

  En detaljplan måste innehålla studier och information om bebyggelsens verkliga utseende och hur den påverkar landskapet, ej endast genom planritningar och situationsplaner.

- *Områdets helhet*

  Krav ska finnas i detaljplaner på helhetsutforming av gatumiljöer och utemiljöer med angivna plushöjder och sektioner.

- *Fastighetsbildning*

  Det kan vara enklare att värna varsamheten om landskapet genom att utforma ett bostadsområde som bostadsrätter. Då är tomtägandet begränsat. Man får inte oreglerat byggande av altaner och friggebodar. (Friggebodar kan vara ok om de står lätt på marken.) Framförallt kan kan man när det gäller bostadsrätter utforma hela området, gatumiljöer, byggnader och utemiljöer på samma gång och få ett mer varsamt resultat. Bostadsrätter är ingen garant i sig för det, men det blir enklare att styra.

Den lilla skalan

Den lilla skalan behandlar relationen mellan byggnad och mark. Den lilla skalan relaterar till planeringsnivåerna detaljplan och bygglov.

- *Redovisning av marknivå före och efter*

- *Beskrivning av marken i bygglovsansökan måste vara mer än två linjer.*

  Hur marken anges i bygglovsansökan är en viktig del för att komma tillrätta med varsamhetsproblematiken. Ofta läggs stort fokus på fasadutforming och marken anges inte sällan med två streck. Det behövs en kravförändring där man anger plushöjder för hela tomten, före och efter, och gärna även krav på att i dessa bergsmiljöer visa markmaterial och användning.

- *Ett nytt prefabsätt för grundläggning i bergiga landskap*

  En slutsats jag har dragit av detta arbete är att det skulle vara intressant och nödvändigt att arbeta fram ett nytt prefabsätt för grundläggning. Att man liksom så som man jobbar med färdiga kantelement kan arbeta fram en metod där man t ex använder en central gjuten kärna och ett mursystem för grundläggning, alternativt att man arbetar fram en prefab-pelar lösning som kan anpassas till varierade terränger. Skulle vara intressant om jag jobbade vidare med detta arbete.

- *Inga "flygande altaner"*

- *Skala av bergen innan placering och utformning av byggnader och utemiljöer*

  En metod man kan använda är att skala av bergen först, innan man placerar hus och infarter. Detta kan användas även innan man placerar tomter i vissa fall. Genom att göra detta får man en exakt uppfattning om hur bergslandskapet ser ut, var det finns skrevor där t ex avloppspumpar kan placeras.

KAPITEL 9

Reflektioner och diskussion

Det här arbetets syfte har varit att undersöka hur man kan bygga varsamt på berg i Bohuslän. När arbetet inleddes var avsikten att det skulle handla om byggnaders möte med klipporna, dvs om själva utformningen av det mötet och hur det kan lösas byggnadstekniskt. Men ganska snart så växte frågeställningen. Att bygga varsamt i en bergig terräng för med sig många fler frågor. Hur ska vägarna byggas? Hur löser man tillgängligheten? Hur ska VA dras om man inte spränger? Hur utformar man anslutningarna mellan hus, vägar och utemiljöer om man vill undvika slänter och utfyllnader? När jag började studera hur man traditionellt har byggt i Bohuslän insåg jag också att en mycket viktig aspekt är valet av plats för nya hus. Traditionellt byggdes husen vid bergets fot och inte uppe på dess topp, något som är vanligt idag. Detta gjordes av flera anledningar. Det var enklare och krävde inte så stora omformningar av terrängen. Man fick bättre vindskydd och kunde utnyttja den naturliga uppvärmningen från solen bättre när huset låg i lä mot berget, i söderläge. Att studera den äldre arkitekturen kändes också viktigt av den anledningen att många som ska bygga efterfrågar ett ”bohuslänskt hus”. Vad innebär det egentligen att bygga bohuslänskt? Kan man bygga bohuslänskt idag, när tiden är en annan, produktionsförutsättningarna har förändrats och man ofta befinner sig i en annan kontext när man bygger på obebyggda bergspartier utanför samhällena. Det är vanligt att man idag bygger hus som på ett ytligt sätt liknar de äldre, egentligen är de ofta typhus som är pålagda med ”lokala detaljer”. Enligt min åsikt är det relationen till landskapet och det varsamma förhållningssättet som utmärker den äldre bohuslänska arkitekturen. Kan man verkligen tala om att husen är i ”bohuslänsk stil” när man bygger pastischer av de äldre husen men lägger dem högt uppe på ett berg och dessutom gör stora irreparabla ingrepp i bergsnaturen? Skulle man istället kunna skapa en ny bohuslänsk arkitektur? En samtida arkitektur som är varsam mot både landskapet och den traditionella arkitekturen. En arkitektur som är inspirerad av den äldre arkitekturen och landskapet, utan att bli en pastisch.

En insikt som jag fått genom att göra detta arbete och särskilt genom att genomföra projektdelen är hur stor betydelse karaktären hos det bohuslänska bergslandskapet har för utformningen av ett varsamt projekt. Initialt var min idé att bygga varsamt genom att ta upp variationen i bergets topografi genom förskjutningar av våningsplanen (införande av souterrängvåningar) samt lösa detaljutformningen av anslutningen till berget på ett varsamt sätt. Men genom att studera det bohuslänska bergslandskapet mer ingående kan man se att klipporna har antingen en mjukt böljande form med små topografiska variationer eller så består de av branta bergväggar på tiotalet meters höjd. Granitlandskapet är ett gammalt landskap som är slipat av inlandsis och vatten under lång tid och har då fått denna form som

en upp och nedpåvänd kaffekopp med branta sidor och mjukt rundande toppar. Något som också är mycket framträdande är kargheten i det vidsträckta landskapet, och det är därför viktigt hur bebyggelsen placeras i förhållande till det stora landskapsrummet. På byggnadsskala gör kraven på tillgängliga bostäder det svårt att bygga en bostad med små nivåskillnader som skiljs åt av ett par trappsteg. Därför handlar ett varsamt byggande som följer landskapets topografi mycket om var man väljer att placera byggnaden och hur man löser anslutningar till omgivningarna och utemiljöerna.

Genom att studera olika aspekter på varsamhetsproblematiken drog jag slutsatsen att för att bygga varsamt på berg i Bohuslän så måste man bygga varsamt på tre rumsliga nivåer. Det handlar om hur man placerar bebyggelsen i det stora landskapsrummet, hur husen förhåller sig till varandra och till landskapet på områdesnivå och hur byggnaden möter marken i den lilla skalan. För att dyka djupare ner i varsamhetsfrågan och studera var problemen uppkommer när man ska bygga varsamt på berg i Bohuslän, valde jag att göra gestaltningsprojektet Bostäder på Vetteberget i Fjällbacka som en del av detta examensarbete. Platsen valdes eftersom den är ett typiskt exempel på en plats som är vanlig för nya projekt i Bohuslän idag. En sådan plats är ett höjdparti på ett berg utanför ett befintligt samhälle. Marken på Vetteberget består av vackra slipade hällar och området har en fantastisk havsutsikt. Om man ska gå efter resultatet av arbetets inledande analys så kan man fråga sig om Vetteberget överhuvudtaget är en bra plats att bygga på. I den stora landskapsskalan är det svårt att bygga uppe på ett berg utan att området blir starkt visuellt exponerat. I mitt förslag ligger bebyggelsen så att den inte ska ge siluettverkan och inte synas från hamninloppet till Fjällbacka, men i det karga landskapet blir bebyggelsen synlig från vissa håll. Detta kan vara något som ger kvaliteter och förstärker landskapets karaktär, men det kan också inkräkta på upplevelsen av den för Bohuslän karaktäristiska relationen mellan det vidsträckta landskapsrummet och de små täta samhällena som ligger i skyddade skrevor. En annan viktig aspekt som har mer med hållbarhetsfrågan än med varsamhetsfrågan att göra är att ett område som placeras uppe på ett berg lätt blir ett bilberoende område. Dess säckgator som saknar genomfartstrafik gör också området till en enklav som inte blir en integrerad del av ett växande samhälle. I mitt förslag låter jag vandringsleden Vettebergsleden fortsätta att löpa genom området och också länkas samman med gångstigar i området. Leden får skyltade stoppunkter i form av lekplats och utsiktsplats, för att få en rörelse av människor genom området, om än mest vandrande turister och motionärer.

Både i den stora landskapsnivån, på områdesnivå och på detaljnivå kan vägarna bli ett problem ur varsamhetssynpunkt. De bohuslänska bergens form, med dess branta kanter och flacka toppar, gör att det är svårt att bygga vägar för att nå toppen. På Vetteberget är vägen redan byggd för etapp 1, och där området för etapp 3 börjar är marken relativt flack. På områdesnivå kommer problemet med hur vägarna ska ansluta till husen och utemiljöerna, samt hur de ska kunna konstrueras på ett varsamt sätt. Jag har valt att utforma mitt förslag för Vetteberget som ett så varsamt projekt som möjligt, där sprängning inte är tillåten. Jag har därför valt att inte spränga för vägen, utan istället välja de områden som är flackast och där göra en gjuten betongväg ovanpå bergshällarna. Husen är i sin tur upplyfta på pelare och har alla en angörning från betongvägen eller en mellanliggande gångväg av betong eller trädäck, som löser tillgängligheten. Upplyfta betongvägar kan förutom att vara mer varsamma mot berget också vara bra ur tillgänglighetssynpunkt, eftersom man då lättare kommer in direkt på entré-plan i upplyfta hus. Svårigheterna som kan uppstå i en miljö med upplyfta vägar och hus, är hur utemiljöerna runt husen blir och hur dessa ska användas. I mitt projekt låter jag husen få uteplatser som är byggda av trädäck och från dessa kan man via trappor röra sig ut på klipphällarna. Detta område är inget konventionellt villaområde. Bostäderna är bostadsrätter och marken mellan husen är reglerad som naturmark. Det är svårt att göra ett villaområde där alla funktioner ska lösas på den egna tomten på en så-

dan plats som Vetteberget där man bör vara oerhört varsam. Det är direkt olämpligt att göra som i den tidigare etapp 1 av bebyggelse på Vetteberget där man har sprängt ur för källarvåningar, dubbelgarage och stora parkeringar och utemiljöer. Dessa ytor är täckta av murar, ytor av kullersten och betongstenläggningar för att täcka de skador som gjorts i naturen. Murarna och slänterna är också tillkomna för att göra det möjligt att skapa plana gräsmattor och för att skapa ett underlag för husmodeller som inte är anpassade till ett varierande landskapet.

Om jag skulle arbeta vidare med detta projekt så skulle det vara intressant att utreda en alternativ lokalisering för Vetteberget 3. Istället för att bebygga de släta hällarna i den blåsiga miljön på Vettebergets topp, skulle det vara intressant att söka efter en plats, exempelvis vid bergets fot. Där skulle man kunna bygga utan stora ingrepp i bergsnaturen, få ett bostadsområde som ligger i lä med utrymme för anläggning av trädgårdar, garage och parkeringar. Ett sådant område skulle bli en naturligare utveckling av samhället och en del av den stadsmässiga tätheten som finns i de bohuslänska kustsamhällena. Det skulle kunna bli ett område som människor naturligt rör sig igenom. Ett område som länkar samman den nyare delen av samhället som ligger öster om Vetteberget, där många moderna samhällsfunktioner finns, med den äldre delen vid havet och hamnen. Det nya området skulle kanske inte få havsutsikt, men däremot gångavstånd till havet och inte endast utsikt från en högt belägen plats.

Kvaliteten i det område som jag föreslår på Vetteberget är karaktären av ett naturnära boende som är varsamt mot naturen. Detta boende passar bra som ett lättskött boende för de som inte är ute efter en villa med stor trädgård, men ändå vill bo naturnära i ett fristående hus. Dessutom får man en fantastisk utsikt, dock på bekostnad av en brant backe och avstånd till havet, samt vindutsatta utemiljöer. Uppe på berget blir det blåsigt i stort sett överallt, därför har jag valt att lägga fokus på några väl valda uteplatser, samt stora fönsterpartier som ramar in utsikten. Arkitekturen i förslaget är utformad i samklang med bergslandskapet och det karga i miljön och betoningen har legat på att bygga varsamt. I den nya situationen att bygga uppe på ett berg är det naturligt att arbeta med en ny samtida bohuslänsk arkitektur.

Enligt vad jag har kommit fram till i detta arbete så ser jag flera faktorer som försvårar en varsam byggnation i Bohuslän idag. En av de främsta är regelverken som jag anser är alldeles för vaga. Detaljplaner kan inte lämna sådana tolkningsmöjligheter som t ex ”stödmurar bör undvikas”. Kraven på vad som får och inte får göras måste utformas mycket mer restriktivt. Förslag på riktlinjer för hur man kan bygga varsamt i Bohuslän presenterar jag i kapitel 8. Till tydligare krav behövs också bättre underlag med höjdangivelser, både i nybyggnadskartor och i de underlag som byggherren lämnar in. Både det som ska byggas och marken ska anges med plushöjder. I de gamla samhällena var det andra saker än lagar och detaljplaner som styrde, där fanns det en konsensus i samhället vad som var lämpligt att bygga var. Detta kom man fram till tillsammans. Byggandet skedde av dem som skulle bo i huset eller av någon som stod i beroendeställning till dem. Idag är byggandet globaliserat och sker på en marknad där det inte är den som ska bo i huset som bygger det. Idag skulle en sådan frihet som fanns i de gamla samhällena leda till alltför individualistiska byggnader och en än större exploatering av naturen och därför är en reglering nödvändig. Tillsammans med en sådan reglering så krävs också ett rejält kunskapslyft inom arkitektur och varsamhetsfrågor hos beslutsfattare och allmänhet. En utbildning liknande den som gjordes i Risör är helt nödvändig om Bohusläns värden ska bevaras.

Detta arbete har inriktat sig på att belysa varsamhetsproblematiken från flera håll och skulle kunna användas som underlag i en diskussion om bohuslänsk arkitektur och varsamhet med allmänhet och

politiker. Något som skulle kunna utvecklas är de föreslagna riktlinjerna där man skulle kunna gå ännu mer in i detalj på hur en sådan reglering skulle kunna se ut, och det är något som skulle behöva göras tillsammans med juridisk kompetens.

Den tredje viktiga faktorn som är ett hot mot varsamheten i Bohuslän är de generella grundläggningsmetoderna som ofta används som grund för de typhus som vanligen byggs. Dessa hus kräver en plan yta för grundläggning och den metod som används är platta på mark med prefabricerade kantelement med förberedande sprängningsarbeten. Istället för att anpassa marken till husen som är ganska lätt att göra i andra flackare terränger som inte har värdefulla bergshällar, så ska man i Bohuslän, enligt min åsikt, istället anpassa huset efter terrängen! Detta görs sällan. Något som skulle underlätta detta är om det skulle tas fram hustyper och framförallt grundläggningsmetoder som kan användas i bergig terräng. Som jag har visat i grundläggningskapitlet är detta något som finns, men de skulle behöva standardiseras mer och man skulle kunna ta fram en prefab-metod där huset grundläggs på ett varsamt sätt på pelare eller på en upplyft platta på mark. En fördjupning av detta arbete skulle kunna vara att ta fram en sådan metod.
Något jag också ställer mig mycket frågande till är hur uppkomsten av de projekt som görs idag kan fortgå i Bohuslän som är utsett till nationallandskap i miljöbalken. Hur kan denna landskapsvandalism fortsätta trots reglering i lag?

För att få ett varsamt byggande i Bohuslän är kombinationen ett starkare regelverk, ett kunskapslyft och nya varsamma grundläggningsmetoder det som behövs. Kanske är det ett paradigmskifte som behövs i synen på byggnade i Bohuslän. Vi måste uppvärdera de bohuslänska bergen och låta dem bli en värdefull faktor i utformningen av nya bebyggelsemiljöer!

Bilagor

BILAGA I: Sammanfattning av texter om förhållningssätt till nybyggnation i Bohuslän

Rosenhall, Fredrik, Kustsamhällets arkitektur
Dixon, Tom m.fl, Bygga Bohuslänskt
Westerlind, Ann-Marie och Gunnar, Kustbebyggelseprojektet
Tanum kommuns kulturnämnd, Tanum - Kulturvårdsprogram för Tanums kommun
Frampton, Kenneth, Kritisk regionalism - Sex punkter för en motståndets arkitektur

BILAGA II: Reserapport. Studieresa till Risör kommun, Norge

FREDRIK ROSENHALL: KUSTSAMHÄLLETS ARKITEKTUR

I *Kustsamhällets arkitektur* (Rosenhall, 2002) argumenterar arkitekten Fredrik Rosenhall för en ökad arkitektonisk medvetenhet vid småhusbyggande i Bohuslän. Rosenhall menar att dagens villabyggnation saknar tydliga estetiska ställningstaganden. 1800-talets kustsamhällen med sina täta gaturum och klassiska arkitektur och det tidiga 1900-talets välgestaltade trädgårdsstäder visar upp kvalitetsdrag som inte uppnås i dagens villabyggande. Idag försöker man bygga i den bohuslänska traditionen men landar ofta i klumpiga pastischer med svag platsanknytning och ovarsamma ingrepp i landskapet. Rosenhall visar på vikten av att ha ett gott arkitektoniskt klimat där man både bevarar den äldre bebyggelsens kvaliteter samt ställer höga arkitektoniska krav på nytillskotten, för att skapa bärkraftiga regioner som lockar till sig boende, företag och besökare. Man bör frångå att det enda krav som ska ställas på nybyggnation är en ytlig likhet med gammal bebyggelse och ersätta det med en inställning där estetik och rumsliga kvaliteter blir viktigt. Rosenhall förespråkar en kontextuell modernism där arkitekturen varken är historicerande och tillbakablickande på former i det förflutna eller är modernistiskt generell och något som skulle kunna finnas var som helst. Istället bör man inspireras av de starka karaktärsdragen i den bohuslänska arkitekturen såsom relationen mellan de täta kustsamhällena och det karga vidsträckta landskapsrummet, samhällenas täta och funktionsoptimerade strukturer, dess spännande mellanrum, rörelsen i gaturummen och omsorgen om detaljer i den äldre bebyggelsen. Arkitekturen kan sedan ha ett samtida formspråk som tolkar den bohuslänska kontexten på ett nytt sätt.

Kustsamhällets arkitektur är ett examensarbete på Chalmers Arkitektur som har en teoretisk arkitekturpedagogisk grund och vänder sig utåt mot alla som är involverade i byggnadsprojekt i Bohuslän. Det behandlar småhusbyggande i Bohuslän, avgränsat till att handla om kustsamhällena och inte om byggnation på landsbygden. I detta avsnitt har jag för avsikt att försöka beskriva de centrala ståndpunkter som Rosenhall för fram i sitt arbete.

Småhusområdet i Bohuslän – en uppgift för en arkitekterna?

När man bygger en villa i Bohuslän idag är den vanliga gången att man väljer ut ett hus i en katalog som man sedan försöker placera in så gott som det går på en tomt som man har köpt. Ett hus ritad av en arkitekt ses mer som en lyxprodukt som inte har något med det vanliga villabyggandet att göra. Rosenhall skriver att arkitektur är ett ord som inte används så ofta i Bohuslän. Han tror att ordet kanske känns snobbigt och att en arkitekts kunskaper inte anses vara något som är nödvändigt i mindre byggprojekt. Att bygga en villa anses vara en lokal och nästan privat angelägenhet och inte något som har med den arkitekturteoretiska utvecklingen att göra. Rosenhall menar att inget kan vara mera felaktigt. Under 1900-talets första hälft spelade villan en central roll i den svenska arkitekturen. Uppförandet av allt från enkla radhus till mer påkostade villor var något som gjordes med stor estetisk kunskap och planeringen av villaområdet gjordes omsorgsfullt.

”Dessutom är enbostadshusen själva byggstenen i det lilla samhället. Hur man planerar villaområden och gestaltar husen får en avgörande roll för hur samhällena skall expandera, och hur den byggda miljön skall svara mot viktiga faktorer som landskap, socialt liv och praktiska funktioner. Inom begreppet ”arkitektur” finns alla de rumsliga, sociala och estetiska aspekter man kan ha på småhusbyggande.” (Rosenhall, 2002, ss. 19)

Rosenhall menar att det är av största vikt att arbeta med arkitektens verktyg vid planerandet av ett småhusområde. Det lilla samhället bohuslänska samhället är ju uppbyggt av grupperingar av småhus. För att skapa ett område med rumsliga kvaliteter måste man arbeta med helhetsupplevelsen, dvs hur hus, gator och trädgårdar samspelar. Det är den arkitektoniska kompetensen som gör skillnaden mellan att förstärka kvaliteter eller förvanska dem. För att tolka ett landskap och ett samhälle i arkitektoniska termer är det är viktigt att ha kunskap både om den lokala kulturen men också om den övergripande konstnärliga utvecklingen. Arkitektur är alltså en kulturell aktivitet som alla kan relatera till.

Liksom man i städer som Göteborg arbetar med karaktärsbyggnader av kända arkitekter för att sätta staden på kartan och höja dess attraktivitet, borde man i kustsamhället arbeta med arkitektur som en strategisk del i ett bärkraftigt samhälle. I det lilla samhället byggs sällan några karaktärsbyggnader utan det är det vardagliga byggandet som man ska sätta fokus på. Man bör både ha stora arkitektoniska krav på nytillskott samt värna den kulturhistoriskt värdefulla bebyggelsen för att skapa intressanta miljöer som människor vill röra sig i.

För att reda ut vad är det som ger de bohuslänska kustsamhällena deras rumsliga särart och fundera på hur vi kan tolka den i vår tid gör författaren en genomgång av den arkitektoniska utvecklingen av den svenska villaarkitekturen med fokus på Bohuslän. Rosenhall menar att vi missar mycket av 1900-talets utveckling när vi bara talar om 1800-talets bohuslänska arkitektur som ideal och moderna hus som fula. Formulera om!

Rosenhalls syn på bostadsarkitekurens utveckling i Bohuslän
Kustsamhällena som växte fram under 1800-talets fiskeri och stenhuggerinäring uppvisar stora kvaliteter med sina täta, funktionsoptimerade strukturer med varierade gaturum och klassisk arkitektur. Husen är placerade utan ovanifrån styrd planering på mark som tillhörde kronan eller gårdarna inåt land. Människorna i kustsamhället var beroende av varandra eftersom fisket krävde att man arbetade i lag och båtar ägdes ofta gemensamt. När ett hus skulle byggas fördes det en diskussion i samhället tills man enades om en placering. Husens utformning och placering styrs av naturens och fiskerinäringens krav. Husen placerades alltid med stor omsorg i landskapet då det var ont om mark och dyrt att förändra marken. Man ville bo så torrt och vindskyddat som möjligt och samtidigt ha utsikt över båten och bryggan. Platserna mellan husen användes både för arbete och social samvaro. De höga stengrunderna med källarvåning gav bostäderna en viss privathet i de tättbebyggda samhället eftersom man kom upp en våning.

Under första hälften av 1900-talet skedde en stor förändring för småhusbyggandet i Sverige. Villaområdena blev utformade efter ovanifrån styrd planering. Arkitekten Albert Lilienbergs stadsplaneideal om trädgårdsstaden fick genomslag även i Bohuslän. Nu försvann det oreglerade byggandet med hus som stod tätt och offentliga gränder som löpte mellan dem. Husen byggdes längs raka gator på sjävägda tomter för att uppnå de krav som samhället nu hade på avskildhet och ett fungerande vägnät. Rosenhall menar dock att om man går i ett bohuslänskt kustsamhälle är det inte säkert att man upplever gränsen mellan 1800-talets täta gytter och det tidiga 1900-talets väl planerade områden. Den nationalromantiska känslan för historien och autentiska material gjorde att det inte handlade om något starkt stilbrott utan om influenser. De sparsmakat utformade husen som ofta var varianter på samma tema placerades indragna en bit från gatan omgärdade av små trädgårdar. Takfallen blev branta men de ljusa fasadfärgerna bestod. Tomtindelning och vägdragning anpassade sig efter landskapet som gav områdena en spännande karaktär. Man sprängde inte för husen utan välgjorda små stenmurar användes för att plana

ut marken. Nu fick man små trädgårdar där man kunde bygga murar, terrasser och trappor i granit. Ett 1920-tals område har mycket fina trädgårdar och utemiljöer, eftersom de anpassar sig efter naturen blir de individuella och spännande. Luftiga växtslag som syren och oxel ramade in tomterna. *”Från denna tid [1910- och 1920-talets, min anm.] kan vi lära oss mycket om hur villor kan byggas med dagens krav på tillgänglighet och privathet, men utan att vare sig samspelet, variationen eller anpassningen till landskapet går förlorad.”* (Rosenhall, 2002, ss. 30)

Under 1930-talet kom funktionalismen med sina luftiga hus i park där man ville bryta med de tidigare idealen och dess trånga bostäder. Kännetecknande var ljusa fasader, perspektivfönster, fönster i hörn, platta tak men även sockerbitsformade hus med branta tak. (1940-1950-tal). Forfarande var byggandet dock hantverksmässigt och det fanns en omsorg om detaljerna. Det finns många välgestaltade hus från denna tid i de bohuslänska kustsamhällena.

Det var först på 1960-talet när husbyggandet industrialiserades och typhusen började ta över marknaden, som det kom in hus i den bohuslänska bebyggelsemiljön som var likadana som de som byggdes i övriga landet. Detta var samtidigt som turismen tog fart i Sverige. Många av de äldre husen ansågs otjänliga som helårsbostäder och togs över av sommargäster. Den permanenta befolkningen bosatte sig i förortsliknande områden runt om samhällets kärna. Detta är i mångt och mycket situationen än idag. Problemen med dessa områden som är utformade utefter bilismen är att de saknar rumslig spänning och inte skapar de intima platser för möten som finns i den äldre kärnan där husen nu lämnas mörka under vinterhalvåret.

Under 1960-talet slog modulbyggandet igenom till fullo. Många arkitekter jobbade med produktionssättet som en del av utformningen och från den tiden finns det en del intressanta exempel. Arkitektarbetet handlade till stor del om att hitta bra planlösningar som man sedan kunde massproducera i sinnrika stadsplaner. Under 1970-talet försvann mycket av de arkitektoniska värdena i typhusen då produktionskostnaden skulle bli så låg som möjligt. Typhusen ritades oftast inte längre av arkitekter utan av typhusföretagens byggare, försäljare och andra yrkesgrupper. Enligt Rosenhall spelade typhusföretagen på människors skepticism mot modernismens storskaliga projekt och saluförde hus med klart historicerande drag och en blandning av attribut från olika äldre stilar. Det blev populärt att klä de enkla typhusen med en fasadutformning som anknöt till den lokala traditionen. De saknar dock den omsorg om detaljer, proportionering och fönsterutformning som kännetecknar den klassicistiska arkitekturen. Husens utseende bestämdes inte av arkitekter med kunskap om övergripande arkitektoniska ideer som proportioner, rörelse och förhållandet mellan ute och inne utan fick sin form i ett samtal mellan köpare, typhusföretagens försäljare och deras produktionsteknik. I detta samtal kan det vara lättare att betona saker som burspråk, bubbelbadkar och köksmaskiner istället för mer svårgreppbara arkitektoniska värden. Ofta styrdes husets utformning och placering av den privata beställarens önskemål om att bygga så högt och speciellt som möjligt. Rosenhall skriver att: *”Det individualistiska villabyggande vi sett de senaste decennierna legitimeras i en slags ”allt-är-tillåtet” mentalitet, där kunskap om form, funktion och proportioner glöms bort. Man befinner sig kvar i en aggressiv kritik av modernismens formgivning, samtidigt som man är helt fast i dess produktionsformer.”* (Rosenhall, 2002, ss. 70)

Rosenhall menar att metoden att bygga hus på fabrik är ett modernistiskt tänkande. Det man vill bygga idag är dock ofta hus som liknar de som byggdes under 1800-talet och det tidiga 1900-talet när hantverkskunskapen och omsorgen om detaljer var stor. Det är svårt att anpassa en så komplicerad sak som ett hus till en tillverkning på fabrik, och det leder till många begränsningar. Synliga modulskarvar

är ett resultat. Att samma regelavstånd överallt och centralt placerade hjärtväggar ger stora hallar och små vardagsrum är ett annat. Typhusen har ofta dålig koppling till kontexten eftersom de är gjorda för att passa överallt. Särskilt svårt är det att infoga dem till den bohuslänska bergsnaturen. Den lokala anpassningen får handla om exteriör fasadutformning. Resultatet blir ofta pastischer utan någon hög arkitektonisk kvalitet. Moderna isolerglasfönster ger grova omfattningar och spröjsen klistras ofta på utsidan.

Idag har typhusbyggandet tagit över till så stor del att även lösvirkeshus har typhusen som estetiska förebilder, t ex kan man se ett betonande av våningsplanen genom liknande skarvar som finns på modulhusen. Det är ganska vanligt att "rita sitt hus själv" med utgångspunkt från något typhus man sett. Typhusen har lyckats att behålla sina marknadsandelar i dagens individualistiska samhälle genom att erbjuda att man kan "bygga på" sitt hus med burspråk, torn, mängder av fönstertyper och snickarglädje.

Pastischbyggandets svåra konst

Att göra en bra pastisch är svårt och något som kräver stor kunskap om den lokala byggnadskulturen samt ställer stora krav på byggnationen. För att resultatet ska bli lyckat är det nödvändigt att huset görs med stor hantverksmässig skicklighet. Utformningen ska göras med kunskap om saker som fasadproportionering, traditionella färger och relationen mellan husen. Den mest autentiska pastischen är gjord genom att kopiera allt från byggnadsteknik till detaljutformning av en stil i en en viss tidsepok. Detta är ett dyrt och tidsödande sätt att bygga idag. Ibland kan det dock vara svårt att kontrastera mot en stil och istället bättre att försöka göra en pastisch, t ex inne i en kulturmiljö. Likväl kan det ibland vara bättre att kontrastera med en mer samtida tolkning, men även detta kräver stor arkitektonisk kunskap för att veta vad man ska kontrastera mot. Detta måste avgöras från fall till fall.

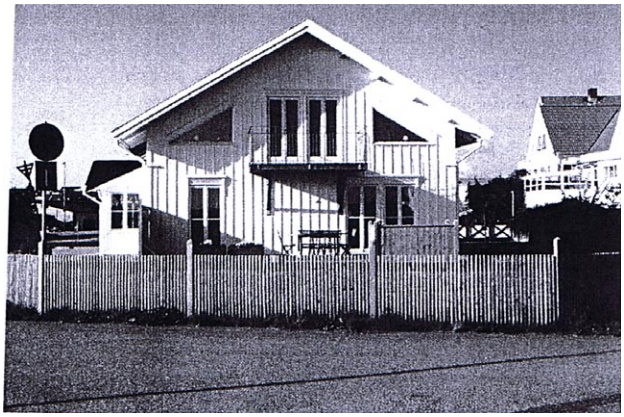

En parafras på ett bohuslänskt dubbelhus. Här har man förhållit sig till dubbelhusets proportioner men vågat omtolka fönstersättningen i ett mordernare formspråk. Foto: Fredrik Rosenhall.

I Kebalaområdet i Strömstad är kopplingen till den bohuslänska arkitekturen endast en ytlig fasadarkitektur som lagts på i grunden enkla modulhus. Foto: Fredrik Rosenhall.

Nya former i traditionella miljöer

Inspirerad av Framptons text om kritisk regionalism så förordar Rosenhall vad han kallar en kontextuell modernism vid nybyggnation i Bohuslän. T ex så skulle man kunna ta vara på de rumsliga kvaliteterna i 1800-tals bebyggelsen i kustsamhällena, dvs täta funktionsoptimerade strukturer med små torgbildningar som ger plats för gemenskap och möten. ”De [husen] skulle med fördel kunna utformas med modernistiskt formspråk och utifrån dagens tekniska förutsättningar. Stora glasytor, obehandlat cederträ och lokala material som granit och tegel skulle tillsammans kunna bygga upp helt nya former. ” (Rosenhall, 2002, ss. 94) Rosenhall lägger till att en sådan tolkning förutsätter att man är medveten om de förändrade levnadsförhållanden som råder i dag. Rosenhall lyfter fram Akvarellmuseet i Skärhamn som ett bra exempel på nya former i en traditionell miljö. Museet ligger i en miljö som är mer präglad av hamnverksamhet än av den täta 1800-talsbebyggelsen. Museibyggnaden är en modern formtolkning av en magasinsbyggnad. De små konstnärsateljeerna på ön utanför är enkla former i cederträ som infogats varsamt i bergsnaturen. De ligger längs en offentlig bryggyta mot berget och halvt ut över vattenytan på pelare. Mellan husen finns små halvprivata ytor. Det skapas en rytm med husen som är lika till storlek och utseende. Detta är enligt Rosenhall ett mycket bra exempel på kontextuell modernism och formspråket skulle med fördel kunna användas i bostadsbebyggelse. Författaren menar att *”känslan för landskapet och den precisa materialbearbetningen gör hyttorna mycket mer lyhörda för den lokala kontexten än merparten av de ”traditionsanpassade” typhusen.”* (Rosenhall, 2002, ss. 81)

De små konstnärsateljeerna på Bockholmen utanför Akvarellmuseet i Skärhamn. Foto: Maria Pettersson

Att värna landskapet

Rosenhall ser förhållandet mellan arkitekturen och landskapet i Bohuslän som ett av de viktigaste karaktärsdragen i den bohuslänska bebyggelsemiljön. Den innebär en unik relation mellan havet, berget och bebyggelsen. Den karga miljön gör att byggnaderna blir väldigt exponerade och gör dem *”utlämnade till varandra”* (Rosenhall, 2002, ss. 89). I bästa fall kan denna känsliga relation skapa starka arkitektoniska upplevelser, som när man ser en sjöbod som mycket varsamt och lätt är fogad till berget. Men det är en mycket skör relation som lätt förstörs av ovarsamma ingrepp.

Foto: Fredrik Rosenhall

”Havets möte med klipplandskapet utgör det starkaste formelementet i Bohusläns kustband. Bebyggelsens relation till havet utgör den mest fundamentala gestaltningsaspekten och bär på starka historiska kvaliteter. Enligt min mening är det av stor vikt att rytmen mellan täta kluster, samhällen, och strandskyddade klippor bibehålls. På detta sätt skapas en spänning mellan de täta, intima rummen i bebyggelsen och det obebyggda dramatiska landskapet. ”[…]” Att värna om det övergripande landskapsrummet är grunden för all planering i Bohuslän, förr som nu.” (Rosenhall, 2002, ss.88)

Mot ett värnande om landskapet ställs fastighetsmarknadens tryck på att exploatera högt belägna områden. De äldre samhällena ligger alltid vid strandbrynet med kyrktornet som dess högsta punkt. Samhällenas siluetter är tydliga mot bergsnaturen bakom. Det karga landskapet gör att högt placerade byggnader syns vida omkring. Grunden för planering i kustbandet har under lång tid varit att bebyggelsen inte ska komma så högt upp på bergen så att den ger siluettverkan från havet. Detta är något man frångår idag och nya högt belägna bostadsområden växer upp runt många bohuslänska kustsamhällen. Om man placerar byggnader högt upp måste kraven på deras utformning vara mycket stora. I den kala bergsmiljön finns det oftast ingen möjlighet att dölja sprängningar med jord och växtlighet. Ingrepp i berget kommer att synas för all framtid.

Avsaknaden av tät växtlighet i den bohuslänska miljön gör att relationen mellan huset och landskapet samt mellan huset och andra hus blir mycket viktig. Här handlar den inte som i de flesta andra miljöer om relationen hus-växtlighet-gata-växtlighet-hus utan om hus-hus. Detta gör att placeringen av husen i relation till varandra och i anslutning till landskapet kräver stor omsorg. 1800-talets hus stod ofta rakt på berget. En finstämd arkitektur skapades när det blev en skarp gräns där träet övergick till stengrund som blev anslutningen till berget. Det fanns inget behov av bilvägar utan man rörde sig på de flata berghällarna. När man placerar hus rakt på berget i högre exponerade partier är helhetsperspektivet viktigt. Gatumiljöerna och trädgårdarnas mellanrum kräver en tydlig tanke om estetiken. I dagens

bostadsområden betraktas tomten ofta som en egen enklav där man placerar huset för att komma så högt upp som möjligt och få så mycket utsikt som möjligt. Trädgårdens utseende och gaturummen blir en närmast slumpmässigt resultat av husköparnas placering av sina typhus. Människor är ofta rörande överens om att det är intressant att gå runt i de gamla delarna av samhället där husen står tätt och uterummen är överraskande, eller i områden från 1910-1950-talet där man följde trädgårddstadens planeringsideal och husen stod en bit indraget med en förträdgård framför. Att röra sig i ett nybyggt bostadsområde där vägarna är en konsekvens av att bilarna ska transporteras så lätt som möjligt till husen och där husen är placerade utan någon större övergripande planering anses inte vara så intressanta som helhetsmiljöer. Är det verkligen lämpligt att utformningen av våra fysiska miljöer ska lämnas åt enskilda husköpare? Rosenhall menar att vi istället behöver detaljplaner som har ett helhetsperspektiv och tydliga arkitektoniska ambitioner inte bara för husens fasader utan för helhetsupplevelsen, rörelsen i gaturummet och hur husen förhåller sig till varandra och landskapet

Planering i de bohuslänska kustsamhällena

I nya detaljplaner föreskrivs vanligtvis en ytlig likhet med de gamla bohuslänska husen. Nya hus ska ha sadeltak med matt röd färg gärna tegel och fasaderna ska vara av trä eller liknande material och målade med vit täckande färg. Husen förutsätts vara 1 och en halv-plans hus, eller möjligtvis 1-planshus. De får gärna ha snickarglädje och fuskspröjs. Ett hus anses vara ”bohuslänskt” om det uppvisar historicerande drag. Placering i landskapet, stadsplanering, byggnadernas förhållande till varandra, gatudragning och omsorg om detaljer anses inte lika viktigt. Rosenhall skriver: *”Om man utgår från tanken på att en ytlig likhet med äldre bebyggelse är de enda krav man ska ställa på nya hus blir den arkitektoniska kunskapen överflödig. Då kan husen byggas på fabrik och områden planeras utan vare sig medvetenhet om de lokala förutsättningarna eller några visioner om det goda stadslivet. I stället för att fokusera på gestaltningsarbetet och tolkningarna av det lokala sammanhanget blir byggandet en pragmatisk versamhet där anonyma produkter placeras ut och ges en dekor av platsanknytning.”* (Rosenhall, 2002, ss. 75)

Rosenhall tycker att dagens detaljplaner verkar vara skrivna för att passa de enkla typhusen och för att generera hus som är så anonyma som möjligt. Som om man är rädd att friare tyglar skulle ge ännu mer smaklösa villor utan platsanknytning. Tyvärr garanterar inte dessa krav en anpassning till landskapet. *”När det enda krav som ställs på ny bebyggelse är att den ska ha en ytlig likhet med gammal bebyggelse får man i bästa fall anonyma hus som inte sticker ut men som inte ger några nya arkitektoniska kvaliteter och i värsta fall orgier i blandning av former i hus som står utan kontext högt uppe på berg utan sammanhang. ”*

Genom att nya planer ofta görs i högt belägna bergsområden urholkar man ett av de starkaste stadsbyggnadsgreppen i Bohuslän – att bara bygga på de lägre partierna invid vattnet eller åkermarken.

Som planprocessen ser ut idag kan det vara svårt för kommunerna att ställa några andra krav på nya villor än volymernas storlek och form. Men att den enskilde bygglovsarkitekten ska försöka motivera arkitektonisk kvalitetet är alldeles för sent i processen.

Rosenhall efterfrågar visioner i planeringsarbetet där man har ett helhetsperspektiv på områdena där man ställer krav på utformningen av gator, utemiljöer och husens relation till varandra. Att släppa det fritt som på 1800-talet är inte möjligt idag utan skulle förmodligen leda till högt placerade hus med stora insynsskyddade altaner. Däremot skulle man kunna blicka tillbaka på det tidiga 1900-talet när

planering var en självklar del av arkitekturen och något som gjordes med stor omsorg.
För att öka den arkitektoniska kvaliteten i nya projekt i de bohuslänska kustsamhällena föreslår Rosenhall förutom större visioner i planarbetet även att man skulle öka den arkitektoniska medvetenheten genom t ex diskussionskvällar med allmänheten. Man skulle också kunna göra ett exempelområde och låta erkänt skickliga arkitekter med kunskap om den lokala kulturen ansvara för utformingen av allt från stadsplanering och placering i landskapet till utforming av den minsta byggnadsbod och detaljer.

Föreslagna förhållningssätt vid nybyggnation och utveckling av den befintliga bebyggelsen
- Visioner i planarbetet - helhetssyn
- Undervisning om arkitektur
- Exempelprojekt av kända arkitekter
- Pastischer bra ibland - ibland kontrast bättre
- Kritisk regionalism, kontextuell modernism - ex. att ta vara på det täta men nya former och material

Diskussion
Enligt min åsikt är detta en bok som alla som arbetar med byggnadsfrågor i Bohuslän borde läsa. Den innehåller en gedigen genomgång av bakgrunden till den historiska utvecklingen och en tydlig beskrivning av dagens situation av historicerande fasadarkitektur och ovarsamma exploateringar av landskapet, samt strategier för hur man kan bygga nytt med större arkitektonisk kvalitet. Rosenhall berör frågan om varsamhet i förhållande till landskapet, som jag har valt att undersöka vidare i detta arbete. Jag ser Kustsamhällets arkitektur som ett arbete som försöker dyka ner i frågan om vad som är "bohuslänsk arkitektur" och jag hade gärna sett att han beskrev fler sätt att använda kontextuell modernism. Han nämner ett exempel i texten, att rita nya täta strukturer med moderna material och former. Han gör även två skissartade förslag till bostadsbyggnation på Tjuvsundsberget i Kungshamn. I det ena låter han husen placeras organiskt i landskapet och det andra fortsätter han på den omgivande kvartersstrukturen från tidigt 1900-tal. Det hade varit intressant att se dessa genomritade, men som han skriver, det hade varit ett examensarbete i sig.

DIXON, ISACSSON, LILIENBERG, LUNDBOHM OCH ÅKESSON: BYGGA BOHUSLÄNSKT

Skriften *Bygga Bohuslänskt* (Dixon m fl, 1980) handlar om landskapsanpassat byggande i Bohuslän och gjordes på uppdrag av Göteborgs och Bohus läns landsting och ett antal bohuslänska kommuner. En av författarna är Gerlesborgsskolans grundare, konstnären Arne Isacsson, och arbetet bygger på hans observationer av förändringarna i Bohusläns bebyggelsemiljö under åren 1940 till 1980. Dessa förändringar ser författarna som negativa och de beskriver utvecklingen som en "förflackning", där den bohuslänska miljön förstörs av nya byggprojekt och där de kulturhistoriska värdena utarmas. I *Bygga Bohuslänskt* försöker Isacsson m fl att beskriva bakgrunden till denna utveckling men också blicka framåt mot hur vi kan vända utvecklingen och hitta strategier för hur vi ska bygga nytt på ett bohuslänskt vis i samklang med den karga naturen. Författarna karakteriserar både bergsformationer och förhållandet mellan det bohuslänska huset och landskapsrummet utifrån ett konstnärligt perspektiv, och menar att landskapsanpassningen är det som är viktigast för att "bygga bohuslänskt".

Landskapsanpassad arkitektur i Bohuslän

Precis som båtarnas form kommer från en anpassning till havets villkor, är de bohuslänska husen utvecklade under 150 år i samklang med naturens villkor. Husens placering och utformning har styrts av de praktiska kraven att skydda mot hård vind och väta. Författarna menar att när bebyggelsen underordnar sig landskapet och anpassar sig till dess krav så skapas en harmonisk helhet.

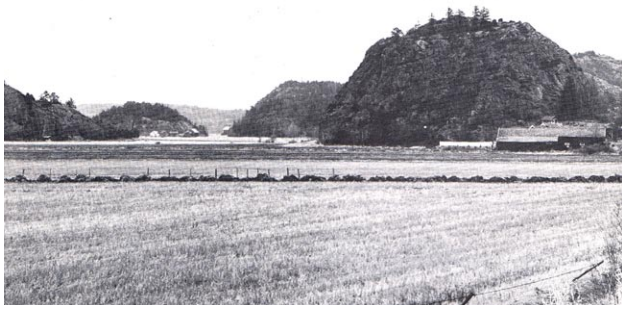

Foto: Otto Lundbohm, Tony Åkesson

Bebyggelsen är landskapets klädedräkt

Författarna menar att husens utformning passar landskapet ur ett konstnärligt och arkitektoniskt perspektiv, det är inte bara det rent praktiska som har styrt. Formen på de bohuslänska bergen beskrivs som plommonstop, dvs de reser sig tvärt upp från åkerlandskapet eller havet, och har en rundad ovansida. Författarna menar att de bohuslänska husen svarar mot bergens form och tyngd genom dess stildrag. Det bohuslänska huset har uppåtriktade stildrag, en ofta hög stenfot på en kvadratisk basyta, höga långväggar, höga och symmetriskt placerade fönster och sadeltak i 30-40 graders vinkel. Utformningen av husen är starkt kopplat till deras läge. Placeringen invid det höga berget är mycket viktigt i sammanhanget, och den gör att bebyggelsen underordnar sig landskapet.

Några karaktärer som går igen i alla ”bohushus”

1. Trä som fasadmaterial
2. fasaden är i balans
3. Husen är målade i ljusa färger
4. Rött tegel används som taktäckningsmaterial
5. Husen har sadeltak med takvinkel 30-40 grader
6. Husen har höga långväggar.
7. Terrängen bestämmer hur huset placeras på tomten

(Bygga bohuslänskt, 1980, ss. 22)

Ett typiskt ”bohushus” enligt författarna. Foto: Otto Lundbohm, Tony Åkesson

Bebyggelsen följer terrängen och anpassar sig till den. Foto: Otto Lundbohm, Tony Åkesson

Det bohuslänska temat - ett tema med variation

När man tittar på ett bohuslänskt samhälle på avstånd, som på den översta bilden nedan, från Hunnebostrand, så ser vi det bohuslänska temat, dvs ljust målade trähus med tegelbeklädda sadeltak och rödmålade sjöbodar. Husen ligger i en klunga vid bergets fot, nedanför dessa ligger sjöbodarna vid vattnet. När man sedan tittar på en bild av en gatumiljö, som på den mittersta bilden från Fjällbacka, ser vi tematsvariationer: små skillnader på fönstrens storlek, på takens vinkel, förekomsten av verandor och entréutbyggnader, skillnad i färgnyanser och en variation i hur husen möter marken med socklar och murar. När man byggde på bohusklipporna fick husen ibland en hel källare, ibland en halv, beroende på hur berget var format. Ibland fanns det plats för små uthus och trädgårdar mellan husen. Landskapet dikterade villkoren för bebyggelsen. Se hur husen följer landskapets former på den nedersta bilden.

Det bohuslänska temat . Husen ligger nedanför berget och följder topografin. Liknande ljust målade bostadshus med sadeltak och röda sjöbodar närmast vattnet. Foto: Otto Lundbohm, Tony Åkesson

Inom den äldre bohuslänska bebyggelsen finns det utrymme för individuell variation inom det gemensamma temat. Foto: Otto Lundbohm, Tony Åkesson

Typhusens intåg i Bohuslän

Under 1970-talet planerades liknande områden över hela Sverige, dessa planerades oftast på åkermark. När man gjorde detta i Bohuslän så frångick man det starkaste stadsplanegreppet att husen ligger tätt inpå bergen. Samspelet mellan berg, dal, hav och bebyggelse invid bergets fot förstörs. Att husen var allt för lika och placeras längs raka gator bryter också mot variationen i den bohuslänska miljön där husen anpassar sig till terrängen. Författarna beskriver de nya husen som "främmande fåglar i den bohuslänska miljön" som inte passar till landskapets former.

Ett tema utan variation blir stelt och tråkigt. Planering efter linjalräta linjer passar inte det varierade bohuslänska landskapet. Foto: Otto Lundbohm, Tony Åkesson

Variation utan ett tema blir rörigt och osammanhängande. Foto: Otto Lundbohm, Tony Åkesson

Okänsliga renoveringar

Bygga bohuslänskt tar också upp renoveringsproblematiken. Att ändra den minsta sak i en symmetriskt uppbyggd fasad kan förvanska hela arkitekturen. Att byta ett gammalt fönster till ett "modernt" fönster är ett stort ingrepp, men även en autencitet i detaljerna är viktigt i den klassicistiska arkitekturen. Författarna beskriver det som "Oproportionerliga tillbyggnader eller främmande former växer ut som svulster på kroppen." (Bygga bohuslänskt, 1980, ss. 43.)

Foto: Otto Lundbohm, Tony Åkesson

Föreslagna förhållningssätt vid nybyggnation och utveckling av den befintliga bebyggelsen

1. Anpassa bebyggelsen till landskapet
2. Utveckla den bohuslänska byggnadsstilen
3. Bygg enhetligt men ändå omväxlande

Översiktlig planering: Visuella och topografiska effekter måste vägas in i ett tidigt skede. Områden kan få bilda pärlband längs bergens fot eller ligga i klungor i sluttande terräng. Men inte breda ut sig på åkrarna eller klättra upp på bergen – detta strider mot den bohuslänska traditionen.

Planering av bostadsområden: Samhället måste ses som en helhet, husen måste passa till varandra. Samspelet mellan det vidsträckta landskapsrummet och täta samhällena ska bestå. Tomter bör hållas små för att inte samhällena ska breda ut sig på landskapets bekostnad. Rekreationsmöjligheter finns utanför den enskilda tomten.

Den enskilda villan och tomten: Ett stort hinder är köprutinerna, där man köper ett typhus som inte är anpassat till tomten utan ofta kräver plan mark. Vad gäller utformningen räcker det inte att föreskriva en ”bohuslänsk stil”; tjugo ”bohuslänska” hus på rad är inte bohuslänskt, det måste vara variation i ett område! Likväl måste det finnas ett tema, en oreglerad variation blir inte harmoniskt. Författarna förordar lösvirkeshus, men menar att det kan vara svårt för den enskilde husköparen att ta byggherreansvaret. Kommunen eller någon annan myndighet borde i detta fall vara behjälplig med råd och anvisningar. Ett helhetsperspektiv behövs. Ett förslag som förs fram är att kommunen skulle bygga villaområden, där kommunens planerare utgår från landskapets förutsättningar och sedan planerar husen tillsammans med husägarna. Ett annat förslag är att kommuner låter bygga några alternativa typhus där de för bohuslänsk bebyggelse typiska dragen tillvaratas. Här är det viktigt att de kan anpassas till olika grundförutsättningar. Husen bör byggas i trä och målas med oljefärg för att kunna underhållas bra. Typhus som är landskapsanpassade borde utvecklas.

Vad krävs för att åstadkomma en bebyggelse i samklang med landskapet idag?

”Det kräver inte mer pengar, men det kräver en annorlunda planering. Samhällsborna måste själva medverka, arkitekterna måste ha god kännedom om bygden och sprida denna kännedom vid handläggningen av alla byggfrågor. Projekteringen måste innefatta allt från val av läge till färdigbyggda hus.”
(Bygga Bohuslänskt, 1980, ss.)

Diskussion
Skriften Bygga Bohuslänskt är utgiven 1980 och är till stora delar en kritik av 1970-talets homogena områden av typhus med mörka tegelfasader. Det man föreslår är istället ett lösvirkesbyggande eller att man tar fram ett typhus som är ”bohuslänskt”, dvs efterliknar de äldre husen. Så här i efterhand när vi har sett 1980-talets byggnation av historicerande typhus, så kan man påstå att dessa ideer kanske inte gav det resultat man försökte eftersträva. Man hade nog behövt specificera de arkitektoniska kvaliteterna som eftersträvades mer tydligt. Men detta är en skrift skriven av konstnärer och dess styrka ligger i tolkningen av relationen mellan den äldre bebyggelsen och landskapet. De konstaterar att lanskapsanpassningen är det starkaste karaktärsdraget i den äldre bebyggelsen, och att detta är något man borde arbeta vidare med vid en utveckling av ny bohuslänsk arkitektur.

ANN MARI OCH GUNNAR WESTERLIND FÖR LÄNSSTYRELSEN I VÄSTRA GÖTALANDS LÄN: KUSTBEBYGGELSEPROJEKTET

Skriften *Kustbebyggelseprojektet* (Westerlind och Westerlind, 2011) är gjord som en del i arbetet med att uppnå de nationella miljömålen. I det här fallet gäller det "God bebyggd miljö", "Hav i balans" och "Levande kust och skärgård". Författarna har tidigare beskrivit bebyggelseutvecklingen i Göteborgs och Bohus län i "Kustorter i Bohuslän", som visar utvecklingen fram till slutet av 1970-talet. I Kustbebyggelseprojktet har arbetet kompletterats med utvecklingen från 1980-2010. Beskrivningen gäller både förändringen av den befintliga bebyggelsemiljön samt nybyggda tillskott och fokuserar på samhällsutveckling, byggnader, marken mellan husen samt hamnmiljöer. Arbetet innehåller inventeringar och beskrivningar av ett flertal kustsamhällen och dessa är tänkta att användas som underlag för översiktsplanering i kommunerna och som informationsmaterial till kommunpolitiker och allmänhet. I Kustbebyggelseprojektet beskrivs gemensamma karaktärsdrag som är viktiga att bevara och utveckla, vad som kan påverka dessa negativt och hur en hållbar förvaltning behöver utvecklas för att säkerställa att de befintliga kvaliteterna inte går förlorade.

Viktiga karaktärsdrag att bevara och utveckla i den bohuslänska miljön

- Kontrasten mellan obebyggda kala berg och kuststräckor och tät bebyggelse i skyddade vikar och sund.
- Tydliga samband mellan hamnar, bostäder, turist- och sevicebyggnader och stenbrott i samhällen med olika historisk bakgrund.
- Täta bebyggelsemiljöer med tidstypiska ljusa bostadshus av trä med tegelröda tak från olika epoker.
- Hamnmiljöer med faluröda sjöbodar, magasin, bryggor och kajer.
- Framträdande karaktärsbyggnader med särskilda samhällsfunktioner.

Faktorer som kan påverka karaktärsdragen negativt eller positivt

- Nyexploatering, utplåning, omvandling, ändrad användning eller ägandeförhållanden och långsiktigt hållbar förvaltning.

Gällande sårbarheten vid nyexploatering uttrycker man sig såhär:

"Nyexploatering av tidigare obebyggda områden på bergen eller utmed stränderna invid de gamla samhällena medför att den för kusten tydliga kontrasten mellan karga och vindpinade bergsområden och tät bebyggelse i skyddade dalgångar försvinner eller att avgränsade traditionella hamnområden i skyddade vikar breder ut så att gränserna suddas ut."
(ss. 78)

Redskap för hållbar förvaltning behöver utvecklas

- Samverkan bör ske mellan olika kommuner och länsstyrelsen, museer och lokala föreningar om hur regionens karaktärsvägden kan tillvaratas och utvecklas på ett hållbart sätt. Frågor som är aktuella är:
- Hur kustorternas karaktär och kulturvärden kan "säkerställas" i fördjupningar av översiktsplanen. Hur juridiska bestämmelser kan utformas för att säkerställa karaktärsdragen. Hur råd och riktlinjer

för om- och tillbyggnader samt förvaltning av äldre bebyggelse kan se ut för bebyggelse från 1900-talet och "vardagsmiljöer". Hur information effektivt kan spridas till fastighetsägare. Hur ny bebyggelse kan utformas för att ta vara på natur- och kulturvärden längs kusten. Hur igenväxning av landskapet kan förhindras.

(Westerlind, 2011, ss. 5)

Inom Kustbebyggelseprojektet har man också gjort en genomgång och sammanfattning av samtliga Bohusläns kommuners översiktsplaner. I alla kommunernas översiktsplaner betonas att den lokala byggnadstraditionen ska vara vägledande vid nyexploatering, samt vikten av att värna kulturmiljön och kulturlandskapet. Men att målet att att öka antalet helårsboende överväger. Författarna menar att vid en observarion av förhållandena idag kan man konstatera att det saknas verktyg, resurser och kompetens för att förvalta kulturarvet och säkerställa att dess kvaliteter inte förvanskas genom ovarsamma nyexploateringar. Vid ett studium av översiktsplanerna kan man också konstatera att dessa betonar kvaliteterna i 1800-talsbebyggelsen men sällan uppmärksammar bebyggelsen i de planlagda områdena från 1900-talets början. I Kustbebyggelseprojektet karakteriserar man dessa byggnader som att de har "traditionella drag". Kustbebyggelseprojktets omfattande genomgång av utvecklingen av kulturmiljöerna är tänkta att öka kunskapen i kommunerna och fungera som ett underlag för kommunernas arbete med att förvalta och utveckla bebyggelsen.

Diskussion

Kustbebyggelseprojektet innehåller en mycket innehållsrik genomgång av den historiska utvecklingen i Bohusläns bebyggelsemiljö som jag delvis har använt som underlag till den historiska genomgången i detta arbete.§

Kustbebyggelseprojektet betonar det som tas upp i detta examensarbete, dvs vikten av att bygga varsamt i den bohuslänska bergsmiljön, när de som första punkt på viktiga karaktärsdrag som bör bevaras och utvecklas i den bohuslänska miljön tar upp kontrasten mellan kala berg och tät bebyggelse i vikar vid bergets fot.

Det jag förhåller mig kritisk till är deras kategorisering av vilken arkitektur som anses som värdefull att bevara och utveckla. Det är för mig en alldeles för snäv indelning när man säger att det som är värt att bevara och utveckla är vita hus med tegelröda tak och faluröda sjöbodar. Det är för det första inte historiskt korrekt, bostadshusen har varit både faluröda och målade i ockratoner under vissa tidsepoker, och sjöbodarna har gått från att vara omålade till att bestrykas med falu rödfärg men även flera andra slamfärger. De bohuslänska kustsamhällena har inte alltid bestått av vita bostadshus och röda sjöbodar, detta är en syn som man mer ser idag än historiskt. Det är för det andra en ytlig beskrivning som inte säkerställer större resultat än att nybyggda hus inte sticker ut för mycket i sin utformning. Det säkerställer ingen arkitektonisk kvalitet. Det säger heller inget om hur husen ansluter till landskapet eller deras storlek. De betonar inga andra kvaliteter som kan vara värda att utveckla i en samtida arkitektur eller värdet av att det finns en samtida arkitektur. När författarna beskriver hur nya hus byggs idag, dvs under perioden 1980-2010 så anser jag att de lägger de in personliga värderingar när de skriver:

"Nya hus byggs också en bit från den gamla samhällskärnan på höjder där det tidigare inte funnits bebyggelse.

- *I flera samhällen har grupper av bostadshus med traditionella drag tillkommit som en naturlig utveckling för vår tid.*

- *I andra samhällen har glersare områden med friliggande hus exploaterats. Byggnaderna ligger högt och har en individuell och utmanande utformning oftast med pulpettak, mörka färger och mycket glas. beskrivs i detaljplaner som "anpassade till naturen i färgsättning och materialval"* [citat inom citat av Westerlind, min anm.].*"*

(Westerlind och Westerlind, 2011, ss. 23.)

Författarna säger alltså att bostadshus med traditionella drag byggda på höjder är "en naturlig utveckling för vår tid" medan områden som byggs med hus som inte har traditionella drag "exploateras" vilket har en mer negativ klang. Om man bortser från själva utseendet på husen så var ju den första punkten att det vara viktigt att bevarar kala berg och inte bebygga höjderna. Nu verkar det som det är bra om det är hus "med traditionella drag". De lägger personliga värderingar när de sägar "som en naturlig utveckling för vår tid". Enligt min åsikt saknas det en betoning av vikten att vara varsam mot landskapet i den mindre skalan.
Inventeringarna är ett bra kunskapsunderlag för planering, men det skulle vara intressant att få mer ideer om hur kunskapen kan implementeras.

TANUM KOMMUNS KULTURNÄMND: TANUM - KULTURVÅRDSPROGRAM FÖR TANUMS KOMMUN

Kulturvårdsprogrammet för Tanums kommun är gjort 1984. Det innehåller välgjorda historiebeskrivningar för de olika samhällena samt en sammanfattande beskrivning av historieutvecklingen och en mindre del som tar upp rekommendationer för nybyggnad. Dessa rekommendationer går ut på att ny bebyggelse ska efterlikna den traditionella i så stor grad det är möjligt. Man ska t ex leta efter en tomt som överrensstämmer med placeringen av den äldre bebyggelsen. Det nya huset ska "smälta in" genom att ha en volym, takfall och färgsättning som inte bryter för mycket mot omgivningen. Lite kritiskt kan man vara mot att de skriver "Det bästa betyg ett nybyggt hus kan få är att man inte särskilt lägger märke till det när det står på plats." eftersom det kan låta som man eftersträvar anonyma kopior.

Riktilinjer för nybyggnation

- Leta efter en tomt som överrensstämmer med den äldre bebyggelsen.
- Låt ditt hus bli en naturlig del av landskapet och bebyggelsen.
- Ett nytt hus ska smälta in med såväl naturen som den gamla bebyggelsen.
- Husets volym, takfall och färgsättning ska inte bryta av för mycket mot omgivningen.
- "Det bästa betyg ett nybyggt hus kan få är att man inte särskilt lägger märke till det när det står på plats." (ss.73)
- Ta vara på den ännu levande byggnadstraditionen. Om man ska bygga inne i ett kustsamhälle bör huset ha sadeltak i ungefär samma lutning som de äldre, ha vitmålad träpanel eller andra ljusa färger eller falurött, tegelröda tak. Gärna fasad i trä målad med linoljefärg.
- Undvika nya material som lätt blir omoderna och är svåra att underhålla.
- Den äldre bebyggelsen ska förändras så lite som möjligt.
- Väljer du ett typhus, försök att anpassa det till den traditionella bebyggelsen.

KENNETH FRAMPTON:
KRITISK REGIONALISM - SEX PUNKTER FÖR EN MOTSTÅNDETS ARKITEKTUR (FÖR SYNEN PÅ GAMMALT OCH NYTT)

Man kan säga att modernismens arkitektur sätter det universella och abstrakta främst och därför har en tendens att bli platslös och lika dan överallt. Regionalismen å sin sida betonar individuella och lokala arkitektoniska särdrag men blir ofta en ytlig dekoration med hypotetiska former från en gammal byggnadskultur som läggs på ett universellt system och som dessutom inte passar in i dagens samhälle med en annan social struktur och andra arkitektoniska programkrav. Frampton för fram den kritiska regionalismen vars strategi istället är att använda element som är indirekt hämtade ur den specifika platsens särdrag. Den kan finna inspiration i t ex det lokala dagsljusets styrka och kvalitet, en tektonik från ett speciellt konstruktionssätt eller i platsens topografi. Den kritiska regionalismen är beroende av en hög grad av kritisk självmedvetenhet och kan inte reduceras till enkla formlösningar.

I skriften *Kritisk regionalism - sex punkter för en motståndets arkitektur* menar arkitekturteoretikern Kenneth Frampton att arkitektur idag är starkt styrt av de optimerade produktionsförutsättningarna för byggande och därför tenderar att delas in i två tillvägagångssätt. I det ena fallet så följer arkitekturen tekniken och dess uttryck visar upp en slags "high-tech" estetik som ofta är en manipulering av element som redan förutbestämts av produktionsförutsättningarna. I det andra fallet så reduceras arkitekturen till en kompensatorisk fasad, något som läggs på ytan och gömmer ett universellt system. Enligt min mening kan båda tillvägagångssätten återfinnas i dagens villaproduktion, där den senare varianten ofta är synlig i modulhusproduktionen, där liknande en- och en halv plans modul används och smyckas med "lokala uttryck".

Frampton menar att om den samtida arkitekturen ska kunna behålla sin ställning som kritisk verksamhet så måste den distansera sig både från modernismens framstegsmyt och från en reaktionär längtan att återvända till de arkitektoniska formerna från ett förindustriellt förflutet. Den "... måste hålla sig på avstånd från både den avancerade teknologins optimering och den ständigt föreliggande tendensern att regrediera till nostalgisk historiscism eller ytlig dekoration". Framton för fram termen "kritisk regionalism" för att beteckna att det är en kritisk verksamhet som är starkt skilt från en slags sentimental regionalism som man annars skulle kunna förknippa den med. Man kan säga att modernismens arkitektur sätter det universella och abstrakta främst och därför har en tendens att bli platslös och lika dan överallt. Regionalismen å sin sida betonar individuella och lokala arkitektoniska särdrag men blir ofta en ytlig dekoration med hypotetiska former från en gammal byggnadskultur som läggs på ett universellt system och som dessutom inte passar in i dagens samhälle med en annan social struktur och andra arkitektoniska programkrav.

Den kritiska regionalismens strategi är istället att använda element som är indirekt hämtade ur den specifika platsens särdrag. Den kan finna inspiration i t ex det lokala dagsljusets styrka och kvalitet, en tektonik från ett speciellt konstruktionssätt eller i platsens topografi. Den kritiska regionalismen är beroende av en hög grad av kritisk självmedvetenhet och kan inte reduceras till enkla formlösningar. För att hämta ett citat som man direkt kan koppla till situationen i Bohuslän:

"Den kritiska regionalismen inbegriper med nödvändighet en mer direkt dialektisk relation till naturen än vad den modernistiska avantgardearkitekturens mer abstrakta formspråk kunde tillåta. Modernismens tabula rasa-tendens förordar förklarligt nog en optimal användning av bulldozrar, för att skapa den platta yta som förutsätts vara den mest ekonomiska grund på vilken den rationella konstruktionen kan uppföras. Här stöter man återigen i konkreta termer på den fundamentala motsättningen mellan universell civilisation och lokal kultur. Att angripa en kuperad terräng med bulldozrar är helt klart en teknokratisk gest där man eftersträvar ett helt platslöst tillstånd. Att istället terrassera samma plats så att byggnaden vandrar ner längs sluttningen är att engagera sig i platsens kultivering."

Jag anser att kritisk regionalism med fördel är ett synsätt som kan användas för att skapa en ny arkitektur i Bohuslän som tar avstamp i traditionen och landskapet men förädlar och utvecklar denna tradition för att skapa en ny, spännande och samtida bohuslänsk arkitektur.

RISÖR, NORGE
Sommaren 2011
Maria Pettersson

Allra först ett stort tack till Ernst Hawermans stipendiefond för bidraget till studieresan!

Under sommaren 2010 åkte jag till Norge i fyra dagar för att studera trähusbebyggelsen i den sydnorska kustkommunen Risör, där jag besökte samhällena Risör och Tvedestrand samt ön Lyngör. Risör by är utsedd till en av de mest välbevarade trästäderna i Europa med en trähusbebyggelse från 1700- och 1800-talet. Risör kommun arbetar aktivt med bevarandefrågor sedan 1970-talet.

Resan gjorde jag som en del i mitt examensarbete i arkitektur på Chalmers. Mitt examensarbete har titeln ”Att bygga varsamt i det bohuslänska bergslandskapet” och handlar om hur man kan bygga i det bohuslänska bergslandskapet på ett varsamt sätt i förhållande till de karga klipporna och den äldre bebyggelsen och ändå skapa en samtida intressant arkitektur.

De sydnorska kustkommunerna delar många förutsättningar med de bohuslänska kustkommunerna, och därför är det intressant att studera hur dessa arbetar med arkitektur och bevarandefrågor. Risör är en kommun som arbetar mycket aktivt med estetik och boplikt.

Den hellig Ånds kirke från 1647. Resan till Risör gick dagen efter terroratttentaten i Oslo och på Utöya och Norge hade landssorg.

Risör by

Första dagen på resan kom jag fram till Risör by ganska sent på eftermiddagen. Jag tog en promenad genom de smala 1700-talsgatorna ner till de större esplanadliknande gatorna som kantas av de typiska tvåvåningshusen i empirstil från den andra hälften av 1800-talet som dominerar Risör by. Risör kallas ”Den hvide by” för i stort sett alla hus är vitmålade, något som faktiskt inte är ursprungligt utan ett 1900-talspåfund. Kustsamhället Risör har ca 3500 invånare och ligger i Risör kommun på det norska Sörlandet. Risör har en skyddad hamn och det är de maritima näringarna som har format byn genom tidernas lopp.

Arkitekturen i Risör

1861 drabbades Risör av en omfattande brand som förstörde många av de gamla träbyggnaderna som tidigare låg i en gytterliknande stadsstruktur. Tiden för branden sammanföll med ett uppsving i Risörs fraktfart och det fanns ekonomiska möjligheter att bygga upp byn på ett ståtligt sätt. Inspirerad av nyrenässansens ideal gjorde man en stadsplan med ett regelmässigt rutnät av gator men som var anpassat efter topografin och delvis efter det gamla gatunätet. Gatubredden för brandavstånd sammanfaller med dagens biltrafiks behov. Längs de stadsmässiga gatorna byggde skeppsredarna sina stadsvillor. Dessa var tvåvåningshus i trä i tidsenlig senempir. Stadsplanen reglerade hårt byggnadernas utseende och föreskrev våningsantal och gesimshöjder. Envåningshus skulle ha halvvalmat tak och tvåvåningshusens tak var helvalmade. Hushörnen skulle fasas i 45 grader. Fönstren var skulle vara tvåluft med tre rutor i varje. De största husen skulle ha fönster med krysspost och delad nedre ruta.

Några av stilarna som avlöste varandra i Risör, där sen-empiren är den dominerande eftersom den sammanföll med återuppbyggnaden efter branden.

Bevarandefrågor och arkitekturpolitik

En bit in på 1900-talet fick varvsnäringen problem och den fanns inget ekonomiskt utrymme att riva och bygga nytt under 1950- och 60-talet som annars var vanligt på den tiden. Redan på 1970-talet insåg man att detta var en kvalitet för Risör och man började fundera på vilka möjligheter man hade i det moderna samhället.

Under min andra dag i Risör besökte jag Risör museum för att ta reda på mer om deras arbete med bevarandefrågor och arkitektur.

1982 beslutade Risör kommun att med stöd av Norsk kulturråd att upprätta Risörutvalget som skulle arbeta med bevarande- och utvecklingsfrågor för bebyggelsen i Risör by. Risörutvalgets arbete pågick mellan 1985 och 1991 och fick ekonomiskt stöd av Norsk kulturråd. Man gjorde en omfattande inventering av samhället och definierade olika zoner beroende av de antikvariska kvaliteterna, och fastslog att ett bevarande var särskilt viktigt inom den sk ”bevarandezonen” som omfattar 586 byggnader och är en stor del av de centrala delarna i Risör by. Utanför den sk bevarandezonen ser man gärna samtida arkitektoniska uttryck och arkitektonisk kvalitet är också något som man definierar i ett pågående samtal, se nedan. När man väljer ut områden för ny bebyggelse utgår man ifrån en plan som är gjord där t ex de dominerande kullarna i området är undantagna vilket gör att nyexploateringar inte blir så framträdande utan infogar sig i helheten.

Arbetet inom Risörutvalget handlade om att återföra och renovera byggnader, torg och gator på ett antikvariskt och arkitektoniskt tillfredsställande sätt. Många byggnader var starkt förändrade av perspektivfönster, nya takvinklar, markiser osv och helhetsmiljön i trähusbyn var förvanskad.

Risörutvalgets metoder

Inom Risörutvalget arbetade man med dessa punkter:
- Ekonomiskt bidrag till utvalda restaureringar av byggnader, gator, trappor och murar.
- Gratis arkitektrådgivning för husägare. När en husägare ska renovera eller bygga om ett hus inom bevarandezonen urbjuder kommunen tre timmar eller mer av gratis arkitektrådgivning av en anlitad arkitekt med god kännedom om den lokala arkitekturen.
- Information och samarbete med olika råd och andra ”utval”
- Folkmöten och information till allmänheten. För att förankra Risörutvalgets arbete bland alla olika aktörer i samhället anordnade man diskussionskvällar med allmänheten om estetik och dess koppling till historik, landskap, kulturhistoria och bebyggelse för att skapa en estetisk vokabulär hos befolkningen. Detta är något som man hela tiden arbetar vidare med och har skapat en stolthet hos befolkningen. Man ser det inte som en konflikt mellan “gammal” och “ny” arkitektur, utan diskussionen handlar om vad som är bra och mindre bra arkitektur.
- Kurser för hantverkare.
- Det årliga bypleiepriset. Man stiftade ett byggnadsvårdspris för privatpersoner där de kunde få uppmärksamhet för sina ansträngningar. Se exempel nedan.
- Egna förslag

I utvärderingen av projektet kommer det fram att arkitektrådgivningen har varit den mest verkningsfulla delen. Projekt kunde på det sättet påverkas i ett tidigt skede och husägare som ibland är ovana att läsa ritningar fick hjälp att genom skisser föreställa sig olika lösningar. Arkitektvägledningen har haft en utbildande effekt på husägare, kommunens byggavdelning och politiker.

Exempel på ett de årliga byggnadsvårdsprisen. Här har man återfört byggnadens tak till det ursprungliga svarta, valmade tegeltaket och fönstren är återigen i den mer antikvariskt korrekta empirstilen. Markiser är avlägsnade och skyltningen diskret och mer anpassad till husets stil.

Boplikt

Utvecklingen i de norska kustkommunerna har skett med stöd av den norska lagstiftningen. 1978 infördes ”koncessionslagen” som i korthet innebär att bostadshus som inte är klassade som fritidshus måste bebos permanent. Genom denna lag förhindrar man att de äldre husen i centrum säljs till sommarboende som lämnar samhället mörkt största delen av året, och man kan upprätthålla ett aktivt centrum där människor rör sig och där det finns underlag för affärer och restauranger. I Norges motsvarighet tll PBL finns också en ”skönhetsparagraf” som betonar vikten av ett aktivt samtal om arkitektonisk kvalitet som har beskrivits ovan. Risör har upprättat en ”miljöestetisk plan” som går längre än bevarandeplanen och som beskriver hur samhället ska utvecklas i framtiden. Man har även utarbetat en ”strategisk näringsplan” där man ser kulturen och den vackra miljön som förutsättningar för att näringslivet ska utvecklas och man arbetar aktivt med att attrahera kulturella verksamheter. Produkter som segelbåtar, keramik och designmöbler är exempel på vad som tillverkas i Risör.

Tvedestrand

Spännande höjdskillnader ger den lite större staden Tvedenstrand sin speciella karaktär. Tvedestrand har också ett relativt välbevarat område med äldre hus nere vid hamnen och ett uppe på höjden runt byns kyrka. Men kravet om enhetlig och diskret skyltning som finns i Risör upplevs inte lika välreglerat här och miljöerna känns rörigare.

Lyngör

Tredje dagen åkte jag färja ut till Lyngör som egentligen är tre öar som man endast når med taxibåt. Här ligger husen tätt nära vattenbrynet. Öarna är bergiga och för att bygga hus och vägar har många vackra murar skapats. Lyngör har också en särpräglad trähusarkitektur där man kan avläsa flera stilar och den dominerande är schweizerstilen. Jag jämför med liknande miljöer i Bohuslän (t ex Herrön utanför Kyrkesund) som i många fall är sönderrenoverade och funderar på om det är boplikten som har gjort att priserna på husen inte har kunnat drivas upp lika högt och attrahera en köpstark grupp eller om det är en medvetenhet om arkitektoniska och antikvariska kvaliteter som har bevarat miljön. I princip alla byggnader har fönster som är stilenliga och man ser inga pivåhängda fönster med fuskspröjs.

Detaljernas avgörande betydelse för helheten

Utvecklingen i Risör och den i Bohuslän följdes åt under mitten av 1900-talet. Nya villor byggdes i områdena runt centrum där man fick plats med gräsmattor och bilparkeringar. Husen i byarnas centrum såldes till sommargäster och lämnades mörka den största delen av året. Sedan hände något och utvecklingen i Risör tog en annan riktning än den i de bohuslänska kustkommunerna. Boplikten infördes och man startade en debatt om byggnadsvård och projekt som Risörutvalget sjösattes. Även i Norge hördes kritiska röster mot de nya antikvariska kraven. Ett exempel på en protestskrivelse är från en nyhetstidning: "Det skulle vara mycket negativt för den samhällsekonomiska utvecklingen i Risör om man inte tillåter pivåhängda fönster." Efter den här debatten valde man i Risör att gå på den striktare linjen och resultatet är att man idag ser mycket väl sammanhållna miljöer där man både har omsorg om detaljerna och om helheten. Det är inte bara själva byggnaderna man har fokus på utan även om att stensättningar, murar och staket ska passa in och skapa helhetsupplevelsen. Något jag har fått se exempel på under denna resan till Risör är hur viktiga detaljerna är för helheten. Vid en jämförelse med Bohuslän där man ser många okänsliga renoveringar där de ursprungliga fönstren har ersatts med pivåhängda fönster med fuskspröjs och än värre i proportioner som avviker från de klassisistiska framstår än tydligare vikten av antikvariskt och arkitektoniskt väl avvägda detaljlösninger vid renoveringar och ombyggnationer i dessa känsliga miljöer.

Av: Maria Pettersson, januari 2012

KÄLLFÖRTECKNING

- Arén, Hans. (1995) "Bevarande eller samhällsutveckling", *Kulturmiljövård,* vol. 1995, nr. 5-6 ss. 6-9
- Bengtsson, Ann-Christin och Wessel, Britta. (1988) *Tjörn – Framtid med tradition.* Tjörn: Tjörns kommun.
- Bohusläns museum. (2011) Västsveriges historia. *Utgångspunkten - din väg ut i landskapet.* www.utgangspunkten.se (2011-04-27)
- Dixon, Tom m fl. (1980) *Bygga bohuslänskt.* BOSAM Bohusläns samarbetskommitté, Göteborgs och Bohus läns landstings kulturnämnd, Gerlesborgsskolan.
- Frampton, Kenneth. (1995) Mot en kritisk regionalism: sex punkter för en motståndets arkitektur. I *Arkitekturteorier*, Skriftserien Kairos nr 5, red. Ingamaj Beck m fl, ss. 115-135. Umeå: Raster förlag
- Länsstyrelsen i Västra Götaland. (2000) *Levande skärgård: Kulturmiljövård.* Miljö och hushållningsprogram publikation 2000:6.
- Länsstyrelsen i Västra Götaland. (2000) *Kustområdet och skärgården i Bohuslän – en värdebeskrivning av ett nationallandskap enligt 4 kap miljöbalken.* Publikation 2000:8.
- Knapp, Ted. (2005) *Längs kusten i Bohuslän*. Mölndal: Warne förlag
- Mathisen Arild och Tallaksen, Harald. (1993) *Ekseplet Risør, Vägen fram.* Risör: Risörutvalget
- Rosenhall, Fredrik. (2002) *Kustsamhällets arkitektur.* Göteborg: Chalmers Tekniska Högskola (Examensarbete inom Arkitektutbildningen)
- Sveriges nationalatlas. (2005) Berg och jord, Temaband västra Götaland, *Sveriges tematiska kartverk,* www.sna.se (2012-05-15)
- Tanums kulturnämnd. (1984) *Tanum - Kulturminnesvårdsprogram för Tanums kommun* Tanums kulturnämnd
- Westerlind, Ann-Marie. (1982) *Kustorter i Göteborgs och Bohus län*. Byggforskningsrådet, Länsstyrelsen i Göteborgs och Bohus län
- Westerlind, Ann-Marie och Westerlind, Gunnar. (2011) *Kustbebyggelseprojektet.*Slutrapport skede 1 - Norra Bohuslän. Rapport 2011:29. Länsstyrelsen i Västra Götalands län
- Viak, Asplan. (2000) *Stedsanalyse for Risør.* Risör: Risør kommune
- Väst Arkitekter och Tanums kommun. (2005) *Programhandling Detaljplan för Vetteberget etapp 3*, Tanums kommun
- Wallin, Torsten. (2005) *Vildros och kaprifol.* Stockholm: Albert Bonniers Förlag AB
- Werne, Finn och Östnäs, Sara. (1983) *Bygge i Bohuslän.* Södertälje: Wahlström&Widstrand